

N=867
II, 172

Агърлъкъ (придъ) и произхождение на прикята.

(Студия по историята на българското право).

Отъ С. С. Вобчевъ.

Встѣпителна бѣлѣжка.

Задача, планъ, методъ и литература.

Срутени и законани отъ врѣмето, лежатъ, невѣдоми и непо-
кѣтнати, нашитѣ фолклорни и други паметници, избродването и
изучаването на които само сж въ състояние да възстановятъ нашата
отколѣшна история, етнография и правовъ битъ. Ние се отнасяме
още безучастно, несъчувствено къмъ тия най-сѣкши съкровища на
миналото. А тамъ въ тѣхъ се крие ключътъ на старината — зада-
чата на великата наука, която трѣбва на настоящето за надникване,
може би, въ тайницитѣ на бъдещето.

Отъ врѣме на врѣме, като се мѣрне нѣкой перлъ отъ тѣзи
паметници, ние го окръжаваме съ нашето благосклонно внимание,
почудимъ му се, погалимъ го, поразгледаме го поврѣхно и толкозъ.
Незвайното, затуленото, заровеното не диримъ, случайно откритото
не изучаваме. А въ фолклорнитѣ и други съкровища има скрити
такива исторически и битовни окаменѣлости — такива прѣживѣлки,
на които единъ день е писано да хвърлятъ нова свѣтлина дори въ
всечовѣшката история, наука и етнография.

Единъ отъ тѣзи обществени фосили е агърлъкътъ, придътъ,
старото славянско вѣно.¹⁾ Загнѣзденъ дълбоко въ народния битъ,
срасълъ се съ живота и правитѣ, като еволюционно звѣно на ста-
рия нѣкогашенъ браченъ редъ — куцуването жената, агърлъкътъ,

¹⁾ За разнитѣ названия на агърлъка въ нашенско вижте по-доу бѣлѣжката въ
края на първа глава. Названията на агърлъка въ старото славянско право съ думата
вѣно и др. се обяснява въ втората глава на тая студия

до колкото ни е познатъ, ни у единъ народъ не е още запазенъ тѣй живо, както у насъ. Сжществена причина да се посветѣше за издирването му единъ малъкъ трудъ.

Настоещиятъ етюдъ е плодъ на наблюдения и непосредствени изучавания българския агърлъкъ. Азъ съмъ събиралъ материали за за него отъ години; при все това, тѣ не сж нито пълни, нито може би достатъчни за обобщенията, които си позволявамъ да направя.

Слѣдъ откъслечното поменаване за агърлъка въ нашата етнографическа литература,¹⁾ първи пътъ за него сж посветени нѣколко страници въ моя „Сборникъ на българ. юридически обичаи“. Независимо отъ тѣхъ азъ се опитахъ на нѣколко пкти и лично да събера колкото се може повече материали, които и се прѣдаватъ тукъ.

По-нататкъ, моята студия не можеше да не засегне агърлъка въ другитѣ славянски народи, да помене и посочи на подобие то му и у всички други народи, които по-рано сж прѣминали прѣзъ сжщия стадий на обществено развитие. Сравнението съ остатъцѣтѣ отъ агърлъка въ още по-първобитната му форма на истинско купуване жената у сегашни нѣкои първобитни и диви народи бѣше необходимо за попълване даннитѣ, за уясняване на произхождението и връзката на агърлъка съ други институтъ, който се засѣга въ тази студия — приданъта (прикята или зестрата). Агърлъкътъ, като явление на правния животъ, както и прикята иматъ своята история. Нито появлението му, нито формитѣ му, нито развитието му сж били еднакви въ течение на вѣковетѣ. Той се е подлагалъ на разни мѣни, любопитни по процеса на развитието си, важни по послѣдствията си за правната история на личнитѣ и главно имуществени отношения между съпрузитѣ и изобщо въ челядта.

Прѣдъ видъ пкъ на безсѣмнѣното положение, че историята на агърлъка е отивала редомъ съ историята на еволюцията на брака, става необходимо да се хвърли единъ ретроспективенъ погледъ на най-раннитѣ форми на брака и на заключителния имъ стадий. Тѣзи форми се засѣгатъ повече или по-малко подробно, за да се дойде до произхождението на агърлъка.

Бидейки самъ еволюционенъ прѣходъ къмъ сетнѣшни брачно-имуществени отношения, агърлъкътъ не можеше да не се разгледва и въ генетическата му свръзка съ прикята (dos), тази най-нова

¹⁾ У *Бр. Миладинови* № 123 (Вѣчанина) и у *Чолакова*, стр. 22.

прѣмница, съвсѣмъ прѣродена форма на агърлъка, неузнаваема ^{№3} негова рожба.

Съ този послѣденъ твърдѣ кратъкъ прѣгледъ върху произхождението на прикята се завършва студията ни.

Тя не е, може би, достатъчно пълна и обработена по твърдѣ ясни причини: всѣки, който се е занимавалъ съ изучването на нѣкой отдѣленъ институтъ отъ българския животъ, е заблѣжилъ, колко е мъчно да се откриятъ и изпозуватъ домашнитѣ извори, сжщо така и да се доставятъ поне най-необходимитѣ за сравнение литературни пособия.

Като се каза нѣщо за сжществото на студията нека прибавя и двѣ думи за формата. Тя е, споредъ приетия отъ мене редъ за изучване, не твърдѣ удобна и приятна за четене на онѣзи, които дирятъ въ книжовнитѣ произведения леко и занимателно четмѣ; но тя би принесла повече полза и би извикала на замисляне всѣкиго, който се интересува съ прѣдмета.

Въ своя трудъ азъ съмъ се ржководилъ, по възможность, отъ историко-сравнителния методъ.

Колкото за нѣкои литературни пособия, до които съмъ при-бѣгвалъ и които могатъ да служатъ на изучвача, доста е да се поменатъ слѣднитѣ:

а. български:

1. *С. С. Бобчевъ*, Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи. Т. I. Пловдивъ, 1897 год.
2. *С. С. Бобчевъ*, За събирането и изучването на народнитѣ юридически обичаи. Пловдивъ, 1883 год.
3. *Материяли за българското обичайно право*. Етюдь отъ *С. С. Бобчевъ*, въ сп. „Наука“ кн. I отъ 1883. год.
4. *Д. Мариновъ*, Жива старина, III и IV книги.
- 5) *Б. Боевъ*, Къ брачному праву болгаръ. Москва.
- 6) *Ө. К. Вълковъ*, Свадбарскитѣ обреди на славянскитѣ народи. Статия въ МСб. кн. III—VI.

б. руски и сърбо-хърватски:

1. *М. Ковалевскій*, Первобытное право, 1 и 2 вып. Москва, 1886 (особно 2 вып.)
2. *М. Ковалевскій*, Современный обычай и древній законъ. Москва, 1886. I и II томове.

3. *М. Ковалевскій*, Происхождение семьи и собственности. (Бълг. прѣводъ: Происхождение и развитие на семейството и собствеността. Лекции четени въ Стокхолмскій университетъ. Прѣв. отъ руски Г. Георгиевъ. Варна, 1899. стр. 175).

4. *Смирновъ*, Очеркъ семейныхъ отношеній по русскому обычному праву. Москва, 1884.

5. *Н. И. Зиберъ*, Очерки первобытной экономической культуры. Москва, 1883.

6. *Шпилевскій*, Семейныя власти у древнихъ славянъ и германцевъ. Казань, 1869.

7. *Ефименко*, Приданое по русскому обычному праву Архангелск. губернии.

8. *Кавелинъ*, Соч. IV томъ.

9. *Θ. Демеличъ*, Обычное право южныхъ славянъ по изслѣдованіемъ Д-ра Богишича. Сочиненіе Θ. Демелича. Переводъ съ франц. В. Гецевича. Москва, 1876.

10. Д-р М. В. Смильанић, Отмице, добеглице и трагове купувине девојака у српског народ (статья въ Глас Српск. Кралев. Академији № 40 1901).

11. *А. Јовановић*, Приноси за историју старог српског права. Београд, 1900.

12. *D-r V. Bogišic*, Zbornik sadašnjih pravnih obiçaja u južn. slovena. Zagreb, 1874.

13. *Отъ сжиція*: Правни obiçaja u slovena 1867.

14. *Отъ сжиція*: О облику названом инокоштина у еоској породици. 1884 год. (Прѣводъ на френски въ Revue de dr. int, et da leg. comp. 1884. XVI — Руски прѣводъ: ЖМНП. 1885. т. 237.

15. *J. Hanel*, Veno v pravo slovanskim (Pravnik 1871. час. X и XI).

в. Неславянски езици:

1. *John Lubbock*, Origin of civilisation. Руски прѣводъ: Начало цивилизацији, 1876. Подъ редакцији Коропчевскаго.

Отъ сжиція, Prehistoric Times.

2. *L. H. Morgan*, Ancient Societies. New-York, 1878.

3. *Max Lennan*, Studies in ancient history comprizing a reprint of primitive marriage. London, 1877.

4. *Dargun*, Mutterrecht und Raubehe.

5. *Wilken*, Over de primitive vormen van het hurreeljik. (Indisch gids, 1880. Oct et dec.)
6. *S. Bachoven*, Das Mutterrecht, 1861.
7. *A. Géraud Teulon*, Les origines du mariage et de la famille. Paris, 1884.
8. *Fustel de Coulanges*, La cité antique. Paris, 1885 стр. 478.
9. *Ch. Letourneau*, L'évolution du mariage et de la famille. Paris, 1891.
10. *Louis Bridel*, La femme et le droit. Paris, 1884 стр. 148.
11. *Gide*, Etude sur la condition privée de la femme. P. 1885.
12. *X. C. Мень*, Ancient law (1470); — Руския прѣводъ: Древнее право.
13. Отъ сщция, Древній законъ и обычай, руски прѣводъ. Москва, 1884. Френскиятъ прѣводъ *H. S. Maine*, Etudes sur l'ancien droit et la coutume primitive. Paris, 1884.
14. *S. Maine*, Etudes sur l'Histoire des institutions primitives, trad. française. Paris, 1880.
15. *E. B Tylor*, Primitive Culture. 1871.
16. *H. Spencer*, Descriptive Sociology, 1876. — Руски прѣводъ: Основанія социалогии, 1877 г.
17. *L. Bauchet*, Histoire du droit privé de la République athénienne. Le droit de famille. I. Paris, 1897.
18. *De Nadaillac*, Les premiers hommes et les temps préhistoriques. 1881.

Освѣтъ тия трудове ние посочваме на мѣстата имъ както разнитѣ сборници отъ народни умотворения, така и други книги, които случайно ни се послужили и на които се позоваваме.

I.

Що е агърлъкъ? — Данни за агърлъка изъ Българско.

Лични разпитвания. — Свѣдѣния изъ разнитѣ фолклорни и други сборки. — Заключение изъ събранитѣ данни. — Разни названия на агърлъка.

Изъ правнитѣ обичаи въ нашенско единъ отъ най-разпространенитѣ, единъ отъ онѣзи, които не може по никой начинъ да се считатъ за битовни или юридически провинциализми, е агърлъкътъ (придѣтъ.)¹⁾ Въ всички отговори що съмъ добилъ отъ разнитѣ краища на нашенско, се говори за него. Той живѣе и на още степенитѣ брѣгове на Вардаръ, и въ „тренафеловата долина“ подъ Шипченския балканъ, въ усонитѣ на Родопитѣ и въ неизгледванитѣ полета на Софийско, Старо-загорско и Русенско; той има своитѣ прѣживѣлки или самъ е прѣживѣлка и въ села, и въ паланки, и въ градове.

Но какво е това агърлъкъ? Какво е това бащинско право (баба-хакъ)?

Тукъ ни се налага прѣди всичко едно опрѣдѣление, а както се знае, нищо по-мжчно отъ това въ науката, а най-много, въ социалната наука, на която клонъ е правовѣдѣнието, а малка вѣйка — нашето — обичайно право. Ние обаче ще прибѣгнемъ най-напрѣдъ до едно нанизване отличителнитѣ бѣлѣзи и черти на тоя институтъ въ неговото описание и, въпрѣки мжчнотията въ опрѣдѣлението, ще се помжчимъ да извадимъ едно заключение за него.

¹⁾ Нѣкои изслѣдователи смѣсватъ думата *агърлъкъ* съ думитѣ *аглькъ*, *яглькъ*, *ага-лъкъ*. Ако първото обозначава *придѣтъ*, *баба-хакъ*, *откупъ* на бащиното право надъ момата, второто е единъ обикновенъ подаръкъ, дори най-често състоещъ се отъ една кърва. У Богиничева Zbornikъ въ отговора изъ Татаръ Пазарджикъ, стр. 255—256, се поменаватъ два вѣти агърлъкъ: веднажъ, че той се донася отъ младоженцитѣ въ поне-дѣлникъ слѣдъ свадбата и се дава на моминитѣ родители; други вѣтъ, че още първата година на Ивановъ-денъ девертъ води на замръзналъ ледъ булката, дѣто тя се окъпва и му дарява слѣдъ това „агърлъкъ“. Богиничъ тълкува, че тукъ думата агърлъкъ може да е отъ турското агирликъ (agirlik), даръ, който пашата давалъ, кога се женѣлъ за султанка (Вж. бѣлѣжка на 256 стр.). Но, споредъ насъ, поне въ случая, кога тоя даръ се дава отъ булката на девера, не може по никой начинъ да се е наричал агърлъкъ. Това е една погрѣшка на собирача или по право на прѣписвача, като вмѣсто аглькъ писалъ е агърлъкъ. Покойникътъ учитель *Стефанъ Захариевъ*, който е събралъ и далъ свѣдѣния на Богинича изъ Т. Пазарджикъ, не би могълъ да направи, струва ми се, такава важна погрѣшка. Тя прочее, ще е едно неволно смѣшение, направено отъ съставителя на Zbornikъ'a — д-ръ Богиничъ.

Фактически въ живота въ годежнитѣ и свадбенитѣ отношения „агърлъкътъ“ не само съществува, но е игралъ до скоро една извънредна, та и до сега по нѣкъдѣ играе доста важна роль. Годежъ и свадба безъ *дарове*, безъ *дари* не може; най-сиромашкиятъ момъкъ и най-сиромашката мома трѣбва да приготвятъ и дадатъ подарки.¹⁾ При все това въ срѣдъ народа се приказва, че „свадба безъ даръ се не връща“.

Ако е истина, обаче, че „свадба безъ даръ се не връща“, още повече е истина, че свадба безъ агърлъкъ се е разваляла и разваля, че *свадба не става поне въ много мѣста, додѣ се не договори и, много пжти, додѣ се не заплати една известна сума пари на бащата отъ страна на момъка*. Тази сума пари е наречена „агърлъкъ“ или егърлъкъ, ангърлъкъ въ Хасковско, Пловдивско, Родопитѣ, а придѣ — въ Западна България. Дароветѣ сж наистина задължителни отъ свадбенитѣ условия и приличия; тѣ сж единъ видъ *de convenances*. Моминитѣ дарятъ съ кърпа, риза, гащи, — а най-много съ *обуща* или *калехори* — момковитѣ родители, братя, сестри; момковитѣ отдаряватъ моминитѣ съ сжщитѣ подаръци. Една мома може да не дари всички момкови и обратно; свадбата ще си стане; нѣкоя „прѣскокната“, забравена „свата“ ще се „помуси“, ще се „посърди“; но скоро ще ѝ отмине. „Не е прела, не е тѣкала че да иска да се „изтамамани всичко“. Обидата се възмездва съ одумвания, съ мързания и похулвания по адресъ на момата, а най-много — на моминитѣ родители, че „не сайдисали“, „не почели“ сватове и сватини и не направили „адета му“. Но подаръцитѣ и отдарванията не сж станали „право“, а както се знае само правото има истинска задължителностъ, само неизпълнението му води къмъ известни послѣдствия, то само има санкция. Ако нарушителитѣ на обичайната норма за даване известни дарове и отдарявания се отърватъ съ „едене глъчка“ и най-много „псувни“, истински сериозна е санкцията за нарушителитѣ на правото за агърлъка. Таквизито се виждатъ повърнати, годежътъ се разваля, свадбата не става.

Но нека почнемъ на редъ отъ описването обрядитѣ и обичаитѣ, при които се условва, договарва агърлъка у самия народъ.

¹⁾ Като се прѣгледатъ описанията на които и да било свадби и свадбарски обичаи и обряди, ще видимъ, че всичко се върти главно около дароветѣ и гоцавкитѣ. Ср. Чолаковъ, Бр. Миладинови, Мсб., моя Сборникъ на бълг. юрид. обичаи, особво I т. стр. 179—187.

Заклученията и обобщенията за юридическото същество и характера на агърлъка ще дойдат по-късно слѣдъ, като го сравнимъ съ подобията му въ другитѣ страни, — славянски и не славянски.

Първото нѣщо, което се оговарва на тодежа, е агърлъкѣтъ, колко ще плати момъкѣтъ на бащата. Било е врѣме, когато агърлъкѣтъ е билъ голѣмъ, момкови не могли да откупятъ лесно момата. Това е било вѣроятно веднага слѣдъ минаването на истинската продажба на момата къмъ агърлъка. Интересни и изчерпвателни сж свѣдѣнията за агърлъка (придѣ) въ Трънско, съобщени менъ отъ мѣстния дѣецъ и адвокатъ г-нъ П. Вжжаровъ. Азъ ги привождамъ почти изцѣло:¹⁾

„Придѣтъ е продажната цѣна на момата, съ която родителитѣ ѝ свободно се разпореждатъ (съ малки изключения) като съ една собственост, вещь, „стока — добиче“. Било е недавна врѣме, когато тукъ въ Трънско не е могла свадба безъ придѣ, както покупка — продажба — безъ кръчма.

„Момковитѣ родители особено бащата, щомъ бегендишу девокуту, сречаю се съ нвойнѣу майкѣу или бащу, па си заорате за *децата си*, кико си е одредено одъ старо врѣме и човѣци, па дума по дума и за *прида*. Ако се заинате нѣщо, което е рѣдко, че оставе туя работу за други путь, кига му дойде врѣмето“. Това врѣме най-удобно е при „огледѣтъ“, когато има и други човѣци, навалджии (посрѣдници), па се взема окончателното съгласие на момата, която на въпроса, зададенъ ѝ отъ бащата или нѣкой гостенинъ: „я съмъ ти избралъ момче Тошу Ижаровага, ти бегендисуешъ ли га?“ — „Е па я знамъ ли, кико ти речешъ... *гледай ти за тебе тате*, я съмъ си читаво кандисала“. (Думитѣ „гледай ти за тебе тате“, значатъ искай си прида). Тогазъ присѣтствуещиятъ момковъ пратеникъ (баща, домакинѣтъ на задругата или нѣкой другъ близкъ роднина) пита моминия баща: „Прию, колко ми савашъ придѣ прѣко момчето, моего Тошу? ... знаешъ, онъ е аренъ, кротакъ, печаловникъ, за све га бива: у камикъ врѣлинѣе, у боренѣе никой на срѣцу му не излазя... па убавъ ли ми е, — убавъ... не е по долнѣ одъ твою Божурку...“ Гоститѣ, особено навалджинитѣ самодоволно, при изобилни жестове и ржкостисканици на

¹⁾ Тѣзи свѣдѣния г. Вжжаровъ ми е доставилъ въ края на 1902 год., когато привършвахъ тая си студия. Обозначавамъ врѣмето на събирането обичаитѣ, защото изсѣдвачатъ би трѣбвало да има прѣдъ видъ винаги, кога сж събирани известни битовни и правни обичаи, особено въ турско врѣме ли, по-сетитъ ли, и именно кога?

„приятелитѣ“ (сватоветѣ), продължаватъ: „тъка ли е Бога ми... море момчето не е за 2 паре... Оно се видело, че си буде, ноло я *по-скоро да прѣкинемо придь* (често пазарлъкъ), та на гявола тога, що се толкова запелъ, да му прѣбиемо ногъе...“

— „Ете, я много ви не сакамъ: 500 гроша паре, мене кожувъ, баби кожухче, на снаете и дѣцата по едни цревиے...“ — О, о, о! ти засака и майчиното си млѣко... посмали, посмали, па кикото е редно, да не е освенъ свѣтъ... Еве комшията твой узе само 200 гроша, ама ние ти давамо 300... оти знаемъ... твоя Бужурка... бива си го... чини си парите...“ — „Е, дайте 400 гроша“. „Не, не, не бива... съ чивъ пазарлъкъ не бива, грошъ горе, грошъ доле...“ „Айде, айде, честито да е!... 350 гроша...“ — „Тъка ние намеримо за право...“ — „Честито, честито! триста и педесе, триста и педесе! хаирлия нека е!“ — „Хаирлия, хаирлия! триста и педесе, триста и педесе! Божурке, камо те, ела целивай рuku“.

„Слѣдъ рѣкоцѣлуването Бужуркино и рѣкуването помежду „приятелитѣ“ и гоститѣ става рѣчь за врѣмето на даване прида. Той се дава при „тъкмежа“ (годежа) или свадбата (нѣкой пѣтъ вѣнчаването става въ момината кѣща), когато моминиятъ баща нѣма довѣрие въ „приятелято си“ за наврѣменото и доброволното изплащане на сѣщия; или, най-сетнѣ наскоро 1—2 седмици слѣдъ свадбата тържествено „се носи придь“, когато „приятелитѣ“ си имаю голѣму вѣру и чесъ“. . . Придьтъ се дава въ пари, или вещи — разни подаръци на дѣдото, бабата, снахитѣ, дѣцата и пр., като кожухче на по-старитѣ, а на младитѣ — цревиє (обуца), кърпи или други малоцѣнни подаръци, и на момата обезателно „палто“, или нѣкол пендара, махмудия, жълтица и пр.

„По възможность, *приятелитѣ* всѣчески се стараятъ „по-лесно да прикину придь, да се натѣкму, оти младитѣ знаю двѣ и двѣстѣ: дѣвоцката избѣга у момѣка, или онъ ю насилу одвлече, кико вукъ овцу, безъ да знаю родителитѣ, та послѣ често си останую на суво — безъ нищо и никакъвъ придь“.

„Съвѣмъ рѣдко сѣ случантѣ за разваляне „туя работу“ вслѣдствие недаване уговорення придь „оти сваки човѣкъ гледа да се сложи воденицата... на манастирътъ нѣщо да принесе, а не да однесе“, отъ една страна, а отъ друга никакъ не благоприятствува врѣмето за даването му *при годежа* (който става, слѣдъ като се брой на „китку“ или на „погачу“ уговорената сума или тази, която е необходима да изпуня „пояту“, „вошару“ — издѣлбаната дунка на

„погачата“ (питата), които сж донесли момковитѣ у моминитѣ), или въ *деня на свадбата*.

„Крайната бѣдностъ „бѣганъето“ (доброволно и безъ съгласието на родителитѣ, когато момата отива у момкови) и „влаченъето“ (грабежътъ) най-силно дѣйствуватъ за прѣмахване на прида, който е вече на изчезване. Прѣди 3 години св. софийска митрополия бѣ отправила едно окръжно противъ прида, но то си остана мрътва буква. Никой свещеникъ не смѣе,¹⁾ — поне ние не сме слушали,

¹⁾ Ние си доставихме това окръжно отъ св. софийска митрополия и го вмѣстеме тукъ издѣло, както слѣдва: „Окръжно. Софийска митрополия. № 666, 22-й януарий 1898 г. ст. София. — До богоговѣнитѣ епюрійски свещеници, служащи въ Софийската епархия. — Отъ отдавна врѣме сжществва въ нашата епархия единъ твърдъ неспиритосенъ и непохваленъ обичай при годекитѣ. На много мѣста моминитѣ родители при извършване на годежа пазаруватъ своята дъщеря съ ония на момъка по начинъ съ нищо не различимъ отъ тоя, по който се пазарува и продава добитъкъ. Това нѣщо, макаръ и да е неизвѣстно за достоинството на човѣка, ала за голѣмо наше съжаление то се върши и до днесъ още, когато условията за живѣние сж свършено вече промѣвени. Тѣзи и тѣмъ подобни явления сж жалки остатѣци отъ старото наше невѣжество. *Въдко се срѣщатъ села, дѣто моминитѣ родители не продаватъ своитѣ склѣни дъщери по единъ нискъ и срамотенъ начинъ срѣщу извѣстенъ откупъ, така нареченъ въ селския езикъ „баба-лакаж“.* Въ повечето села ние ще видите, че тая търговия се върши открито и безъ всѣкакво стѣснение. Направи ли се веднажъ пазаркътъ и получи ли се уговорената цѣна, моминитѣ родители безъ да мислятъ за послѣдствията, изпращатъ момата веднага въ дома на момъка. Таква бързи и необмислени всестранно изпращания, иматъ повѣкогаши твърдѣ гибелни за невинната дѣвица послѣдствия. Указвало се е, и то много често, че младитѣ се намиратъ въ забранено помежду си родство, вслѣдствие на което ставало е нужда да се изважда по полицейски начинъ момата извъ дома на момъка — нѣщо, което се е отразявало убийствено върху нейното бъдеще.

„За прѣкращение на тоя достоосждителенъ обичай, ние счетохме за нужно да вмѣнимъ въ обязаность изъ богоговѣнитѣ епюрійски свещеници, въ Богохранимата наша епархия, штоя при всѣки удобенъ случай вжтрѣ и вънъ отъ църквата да *упощаватъ своитѣ епюріаши, да не продаватъ така срамотно дъщеритѣ си при сгодяванетоъ имъ, нито пѣкъ да ги оставятъ да отиватъ при момъка до деня на вѣчаняето*. Ако и слѣдъ туй нѣкои родители откажатъ да дадатъ дъщеря си на момчето, което тя иска и обича, само подъ тоя прѣдлогъ, че тѣмъ не било платено „бабахажъ“, то въ таквъ случай, богоговѣнитѣ епюрійски свещеници сж длъжни да долагатъ незабавно въ митрополията или намѣстничеството, отъ дѣто и ще чакатъ наставления.

„Тукъ му е мѣстото да обърнемъ сериозното внимание на богоговѣнитѣ епюрійски свещеници, че длъжността имъ налага, штоя при извършване на всѣки годежъ, тѣ внимателно и всестранно да изпитватъ чрѣзъ посторонни и незаинтересувани въ годежа лица, да не би да сжществва между сгоденитѣ нѣкакво близко родство. Само слѣдъ като се убѣдятъ, че младитѣ сж свободни отъ всѣко родство и други канонически прѣпятствия, тогава само да обаждатъ на родителитѣ на сгоденитѣ да се готвятъ за свадба. Ако ли пѣкъ подиръ извършване на годежа, или пѣкъ подиръ приставането на момата — приставания, които не така лесно ще могатъ да се изкоренятъ —, се узнае, че между младитѣ сжществва забранено родство, то въ таквъ случай богоговѣнитѣ епюрійски свещеници сж длъжни да поискатъ веднага и неотложно съдѣйствието на мѣстнитѣ общински власти за изваждането на момата извъ дома на момъка и въ случай на упорство тутакси да долагатъ за станалото въ намѣстничеството или митрополията за да взематъ и тѣ отъ своя страна нужнитѣ мѣрки за разлѣчането на подобни родственици. За всѣко ненаврѣменно увѣдомление ние ще считаме виновни самитѣ свещеници, на които и ще налагаме заслуженото наказание.

„Като, се надѣваме, че богоговѣнитѣ епюрійске свещеници ще направятъ всичко възможно отъ тѣхна страна за изпълнение на настоещото наше окръжно, призоваваме върху имъ Божието благословение и остаеме

„Тевлий тѣмъ о Христѣ молитвувателъ (и.) † Софийский митрополитъ Партений“.

при всичко че сме присъствували на стотини свадби, — да се изкаже противъ прида. Въ много народни поговорки ние срѣщаме тукъ слѣди за агърлъка.¹⁾

Радньо Адърски, осемдесетъ годишенъ селенинъ отъ Брѣзово, ми разказва слѣдното за агърлъка:²⁾

„Безъ агърлъкъ и безъ голѣмъ агърлъкъ — въ турско врѣме никой баща не си даваше момичето. Който щѣше да го вземе, да му мислѣше. Бащитѣ искаха до хилядо и повече гроша. А по онова врѣме хилядо гроша бѣха цѣла не само сиромашка, ами бась-бая и богатска сермия. Тази сума се оприказваше во врѣме на годежа. Най-напрѣдъ ще се оприкаже, че сетнѣ ще става дума за друго. Ако момъкътъ нѣма или не се съгласи да даде колкото иска бащата — годежъ не става. „Моята мома не е за тебе“, каже на момъка, и той си отива. Явява се други „мющерия“, дава извѣстната вече сума, и той взема момата. Ако момата нѣма баща, агърлъкътъ пакъ се плаща. Ако бащата е умрѣлъ, бащинското право (баба хакъ) не е умрѣло л? Взема го оня, който е останалъ по-старъ въ кѣщи да прѣстоява за всички и всичко; взема го майката, въ нейно отскъствие бащото въ кѣщата, чичото, съ една рѣчь, който е останалъ старъ въ кѣщата, домакинъ“.

Буля Тодорица Гочевата (50—55 год.) отъ с. Калековецъ (Пловдивско) ми разказа слѣдното: „Има зеръ, какъ да нѣма агърлъкъ въ наше и въ околнитѣ села. Имаше го другочъ, има го още и сега. И азъ нали женихъ момче прѣди три години! Съ нашата сиромашия трѣбоваше да продадемъ малко житце, малко царки, събрахме стотина гроша и *откупихме се*. Та, слава Богу, че бащата на момичето, и той сиромашъ, се случи разбранъ човѣкъ, та не поиска много. Едно врѣме по хилядо и повече гроша искаха. Па не дадешъ ли, нѣма и булка. Добро, лошо, така бѣше и много сиромаси се съсипаха съ тоя баба хакъ; взематъ пари на заемъ съ фаизъ, не могатъ да ги платятъ, па най-сетнѣ имъ зематъ стокицата и, поглежъ, мжжъ и жена трѣгнаха по турски чифлици, аргати да ставатъ. Ама какъ ша га сторишъ, тѣй останало отъ дѣди и бащи“.

¹⁾ Пословици: „Убава мома, киво убава стока, сама се продава. — Кой га раджа — онъ га жене. — Они (родителитѣ) колау — они бесу. — Дете ми е, киво сакамъ, така чу га праимъ, не може ми никой суди. — Кой се жени — онъ си къесу гледа. — Жени мома — да не седи дома! — Къга го сакаю — тогай го давай! — *Чедо не се дава бадъява*. — Я съмъ вече трѣгла резилъка (мома, която е „влачена“ и сетнѣ отлазва на родителитѣ си да се върне въ кѣщи). — Тъкмежъ — гърмежъ. — Женидба — горидба. — Споредъ девокъу и придъ.“

²⁾ Слѣднията сж събирани прѣзъ 1899 година.

Лачо Карамфиловъ отъ с. Марково ми разказа: „Въ всички села по нашенско имало е и още пойма агърлъкъ. Ние го думаме агърлъкъ, а турцитѣ — баба-хакъ. Агърлъкъ се дава отъ момъка на момина баща. Когато ще стане свадбата една недѣля напърѣкъ момковитѣ ще идатъ у момини на *отсѣкъ*. Годештъ е свършенъ отъ по-напърѣдъ и „нишанъ“ е оставенъ, но на „отсѣка“ ще се „одуматъ“, кога ще стане свадбата и „сборуватъ“ за папуцитѣ, що ще даде момъкътъ на моминитѣ роднини. При гошавката донесената отъ момкова баща или момъка бѣвлица се изиразня до дѣно съ най-голъми благословии. Тогазъ бащата на момата ще каже: „искамъ толкозъ чифта папуци сѣ капакли“ и ще нареди за кого и за кого. Повѣкога се искатъ до 40—50 чифта. Момковтъ баща се пазари, казва да се свърши работата съ половината отъ исканото, защото „сж много педесетъ чифта“, на и половината да сж некапакли. Моминиятъ баща се съгласява, а слѣдъ туй ще каже: „ами агърлъкътъ“? И почне да се одумва и агърлъкътъ. Тубъ въ Марково твърдѣ не държатъ тоя адетъ, както не го държатъ и въ Изворъ. Но въ Шейтанкюю е много запазенъ. За това пѣкъ у насъ много се държи на папуцитѣ. Агърлъкъ за първата си жена азъ дадохъ единъ турски алтънъ. За втората дадохъ само папуци повечко. Но агърлъка най-много го има въ полето. Тамъ е законъ.¹⁾ Прѣди двѣ години като бѣхъ въ Старо-Загорско, самъ слушахъ, като се пазарѣха циганитѣ за агърлъка. У тѣхъ се дава много: по 3000—4000 и повечѣ гроша. Циганинтъ баща на момата не се съгласява за малко. „Азъ ти давамъ, хальо, дума той на циганина момъкъ,

¹⁾ Думата „законъ“ тукъ е употребена въ смисълъ на обичай, това разбираме го има разпространено много у нашия народъ. Караджичъ съобщава, че въ Сърбиѣ законъ означава: 1) вѣра — religio, кога си ти закона? по нашемъ закону, то не може бити; не доноси закон; 2) причастие, eucharistia, хајдемо на закон; давас сам узео закон; 3) обичай, закон, mos lex. Вж. Караджичева рѣчникъ, думата законъ. Той привежда и тѣзи примѣри въ пѣсни:

1. Остави нам козу дара, закон ти је,
2. Сарајево огњем изгорјело!
Што у тебе али закон постаде:
Да се зљубе бузе удовице,
Остављају лице ђевојке.
3. Наша невјсто, за ти вечера!
Тага закона нема окѣнак.

Споредъ Зигеля думата „законъ“ е употребявана и писмено вмѣсто обичай въ написаниа по сърбски договоръ на българския царь Михаила Асѣна съ Добровчанитѣ: „Съвономъ звониваше на съборе, ѣло е по законуу Добровчкномъ . . .“ Monumenta Serbica Spectantia Historiam Serbiae, Bosniae, et c. 71 Miklosich. Vienae 1858—Гл. *Ziveli*, Законникъ Ст. Душана. Сиб. 1872. на стр. 1015. Ср. Шафариковитѣ Pamtku, Изборъ Хрисовоуль, стр., 20 редъ 32-33.

давамъ ти единъ чифтъ волове съ оралото, съ хомота, съ палешника, остени, съ хамбара, съ всичко. Още какво искашъ, та си седналъ да мислишъ и не ми плащашъ „днеръ-пахасъж“ (припадащата се цѣна). Циганинътъ момъкъ нѣма какво да стори, ще продава що има и ще отбупува булката — която наистина „въ своята торба“ носи не само воловетѣ съ оралото, палешника и остена, ами и цѣль чифлигъ“.

Дѣдо Каранфилъ отъ с. Изворъ, сега марковченинъ, 70 годишенъ, ми разправи, че въ тѣхното село твърдѣ не се пази тоя обичай, и ако даватъ, малко даватъ. За туй пъкъ тамъ всѣки момъкъ трѣбва да цоржча скъпъ и хубавъ кюркъ за момата, кюркъ (кожухъ), който да струва поне 400—500 гроша. „Виждъ, въ полето даватъ много, и по хилядо гроша“. Той за негова баба Петра не рачилъ нищо да даде, но ѝ направилъ хубавъ за 500 гроша кюркъ. На въпроса: „ами ако се иска агърлъкъ отъ бащата, а момъкътъ не дава, какво става“, той ми отговори: „Какво ли става? Ако момъкътъ е мъжъ и момата го иска, та е лесна; ще я отградне, хайде! какво е, че бащата отеситѣ може да не ѝ даде всичкия „спанъ“ (чеизъ)“.¹⁾

Къса Османъ отъ Марково ми разправи, че и баба-хакъ и агърлъкъ имало и у турцитѣ, и у помацитѣ. Но това било повече отъ „сайгия“ къмъ родителитѣ на момата. Агърлъкътъ се дава, но не се пазари, както „никяха“ (това, що се договорва и дава на булката отъ мъжа ѝ и съставлява нейнъ личенъ имотъ). Обикновено баба-хакъ е нѣкоя дрѣха, кюркъ и пр. Въ всѣки случай обичаятъ за агърлъкъ съществува у тѣдѣвашнитѣ турци.

На 29 въпросъ отъ моята програма за събиране юридическитѣ обичаи въ нашенско, ето какви отговори получихъ на питавето: Даватъ ли нѣкакви парични подаръци на моминия баща; защо и колко му се даватъ и какъ се наричатъ паритѣ или подаръцитѣ?²⁾

¹⁾ Всички тѣзи свѣдѣния азъ съмъ събиралъ нарочито за таа моя студия прѣзъ годинитѣ 1898—1899.

²⁾ Тѣзи отговори сѣ получени отъ мене прѣзъ врѣмето отъ 1883—1885 години. Програмата: „За събирането и изучаването на народнитѣ юридически обичаи“ се появи въ Пловдивъ, най-напрѣдъ въ св. Наука въ началото 1883 год. На отдѣлна брошурка, съ малки измѣнения, азъ я издадохъ все около това врѣме и около 300 ека. разприводихъ до разни лица, мевъ познати и непознати, по всички кѣтове на България. Освѣтъ това, отнесохъ се съ лична молба до разни околийски и мировни съдии. Както винаги, тѣй и сега, хладнокървното отношение къмъ едно хубаво дѣло се прояви напълно. Само нѣколко лица, които лично измолихъ прѣво или чрѣзъ друго, ми отговориха. Еднѣ такъвъ, първи, що се покажа готовъ да послужи на дѣлото, бѣше отецъ Стаичо Кожухаровъ отъ Хасково. Неговитѣ първитѣ печатани отговори послужиха за образецъ и насърчаване на другитѣ.

Handwritten notes:
 * По отношение на бащата... 5-6 мисл. едръ, 2000 мисл. —
 въ Анкона — е мисл. рѣждѣ. Д. Марков
 и мисл.; — и с. Сивковъ по мисл. анкона — забаво
 дѣло по 5-6 мисл. је до си мисл. бисрѣже ибѣци; мисл. и
 есисл. ерѣк рѣждѣко — мисл. и с. — едѣ мисл. и

Handwritten notes on the right margin:
 1. Мисл. и
 2. Тѣзи
 3. Мисл. и
 4. Мисл. и
 5. Мисл. и
 6. Мисл. и
 7. Мисл. и
 8. Мисл. и
 9. Мисл. и
 10. Мисл. и

*Ахж-Челебийско.*¹⁾ Съобщава Хр. п. Константиновъ.²⁾ На моминия баща се даватъ (освѣнъ едни обуца) и *пари за спаня*. Опрѣдѣлено количество нѣма, но то не е по-малко отъ 20 и по-голѣмо отъ 500 гроша. Това дава зетьтъ на дѣда си срѣщу спаня (чеиза), що той дава на дѣщеря си. Нѣма никаква разлика, ако зетьтъ е отъ сѣщото или друго село³⁾.

*Добрич*³⁾ (при Хасково.) На моминия баща даватъ ентерия, папуци (чехли), шапка, поясъ . . . Освѣнъ това плаща му се още и *баба-хакж*, по причина че е отхранилъ момата. Този *баба-хакж* състои отъ 300 и стига до 600—800 гроша.

Еджилери (Чирпанско). Момъкътъ дава на момина баща едни постали (имени) и . . . „баба-хакж“ за дрѣхитѣ (чеиза), *количеството на който бива всъкога споредъ чеиза*, т. е. ако момата е направила 8—9 ката дрѣхи, тогава се дава отъ 700 до 800 гроша. *Тъзи грошове обаче се дѣлятъ помежду момата и баща ѝ.*

*Еленско.*⁴⁾ Въ Еленско подарцитѣ сѫ взаимни. Дава даръ момъкътъ на моминитѣ родители и роднини. Дава даръ и тя, момата или моминитѣ. По колибитѣ момъкътъ дава прѣимуществено обуца. На момина баща се дарява непрѣмѣнно нѣщо, защото той има бащино право (баба-хакж). Въ нѣкои отъ колибитѣ даватъ му се и пари. Въ града му се дава палталонлъкъ (платъ за панталони) или джубе.

*Казанлъшко.*⁵⁾ Въ селата има обичай момъкътъ да дава на моминия баща опрѣдѣлено число грошове (споредъ момковото състояние), наречено *баба-хакж*; обичаятъ има за цѣль да се помогне, за да си донаврава чеиза на дѣщеря си, но и този обичай *скоро ще отживѣе въка си*; нѣйдѣ вече го изоставиха.

*Копривица.*⁶⁾ Момчето подарява на моминитѣ родители или по 3—4 аршина сукно за по една дрѣха, или който е по-сиромахъ, дава по единъ чифтъ обуца и на двамата. Пари се не даватъ никакъ.

¹⁾ Подъ Ахж-Челебийско се разбиратъ мѣстата и селата въ коритото на р. Арда, въ южната часть на Родопитѣ. Обичаятѣ се касаятъ главно до непотурчениитѣ българи; потурчениитѣ носятъ название—ахряне.

²⁾ Хр. п. Константиновъ, началникъ на стенографическото бюро при Народното Събрание и прилеженъ етнографъ се помина въ 1899 год. Той бѣше родомъ отъ с. Райково (Ахж-Челебийско).

³⁾ Събирателтъ въ Добричъ е *Добре Кожухаровъ*, тогава (1883) старши ученикъ въ Хасковското реално училище.

⁴⁾ Обичаятѣ въ Елена сѫ събирани непосредствено отъ мене.

⁵⁾ Главниятъ събирачъ отъ Казанлъкъ е г. Хр. *Ив. Велевъ*.

⁶⁾ Материалитѣ отъ Копривица ми сѫ съобщени отъ стария тогава и познатъ, сега покоенъ, учителъ Хр. *В. Пулковъ*.

*Лъсковецъ.*¹⁾ Момъкътъ дава на моминия баща, споредъ състоянието на едното и другото отъ 200—1600 гроша. Това даване е за нови *обуца*. Той дава сѣщо и на майката нѣколко жълтици, на братята и на сестритѣ на момата дава махрами, обици и др. Съ паритѣ, които момъкътъ дава, на бѣдещия си тестъ, купуватъ обуца за роднинитѣ на момата.

*Македония.*²⁾ Въ Струга, особно по селата, освѣнъ обикновенитѣ подаръци, зетьтъ дава на теста си 10 гроша пари, отъ които единиятъ грошъ му се повръща назадъ по нѣкакво суевѣрие: *хаиръ-парасж*, та оставатъ само деветъ гроша. Освѣнъ това по селата момъкътъ дава 200—300 гроша на *дѣда си*, споредъ прѣдварителнитѣ имъ още на годежа условия — *баба-хакж*. Въ скопскитѣ села на *ябълка*, официалния годежъ, се уславятъ, колко пари свекърътъ ще даде на момата и какви дарове на родителитѣ ѝ, обуца — на братията ѝ, кожухъ — за татко ѝ и майка, и пр. Тукъ сѣщо паритѣ на моминия баща се даватъ 10—15 дни *прѣди свадбата*, а дароветѣ се носятъ, когато се дойде за невѣстата.³⁾

*Русенско.*⁴⁾ На моминитѣ родители никакви други подарки не се даватъ освѣнъ онѣзи, за които сѣ се съгласили на годежа, отъ които „баба-хакж“, „чапа-парасж“ и „мѣната“ се даватъ и обричатъ на годежа, а другитѣ се даватъ на самата свадба.

*Старо-Загорско.*⁵⁾ Прѣди врѣме на моминия баща се даваха обуца и овенъ: тѣхъ той *прѣдварително* взимаше отъ момъка. *Баба-хакж* богатитѣ даватъ до хилядо гроша, срѣднитѣ — 800, а по сиромаситѣ 500—600, които *едно врѣме се четѣха на дѣска и тогава*

¹⁾ Обичаитѣ сѣ заети изъ *Богшичова Zbornik sadašnih običaja u južnih Slovena* (Zagreb, 1874. p. 714 + LXXIV). Съставителю тия обичаи изъ Лъсковецъ сѣ съобщени отъ едного отъ най-раннитѣ български юристи писатели П. В. Оджаконъ, прѣводачъ на „Уилването“, което издаде учениятъ историкъ — юристъ д-ръ В. Богшичъ за събирането на юридическитѣ обичаи. Трудътъ на Богшичева „Zbornik“ стана познатъ прѣимуществено благодарение на френското му съкращение и издание на *Demelica* (*Droit coutumier des slaves meridionaux*, Paris, 1875.), което прѣведе на руски *В. Гецевичъ* и напечатана въ Москва въ Университетската типография въ 1876 год. подъ насловъ: Обичное право вѣжнихъ славянъ по изслѣдованіямъ Д-ра Богшича, сочинение Θεодора Демелича. Като по достъпни отъ оригинала, и френскиятъ текстъ и рускиятъ прѣводъ на съкращението обрѣна вниманието на ученитъ, и ние виждаме, че тѣ цитиратъ повече него въ своитѣ изслѣдвания.

²⁾ Свѣдѣніята за Македония сѣ доставени отъ стария македонски дѣятель *К. А. Шанкаровъ*.

³⁾ *Шанкаровъ*, Сборникъ, III, 50—99.

⁴⁾ Съобщени отъ *Михаилъ Н. Касевъ* отъ Елена, народенъ тогава учитель по русенскитѣ села.

⁵⁾ Доставено отъ стария учитель и познатъ издатель на нѣколко исторически описания отъ руско-турската война *Г. П. Русски*.

се рѣшаваше и даването на момата, като я считаха вече за годеница.

*Хасково.*¹⁾ Въ града има обичай да се дава за свадбата отъ годеника подарѣкъ на моминитѣ родители, братя и сестри: на бащата платъ за нѣкоя дрѣха, на майката — платъ за фустанъ; на братята и сестритѣ кундури, чепици и други. По селата бащата взима по годежа *агърлъкъ* или *баба-хакж*, а по свадбата на братята се даватъ ботуши, на сестритѣ — прости обуца, на роднинитѣ — кутийки съ огледала и пр.

*Хисаритѣ.*²⁾ Момѣкътъ плаща на момина баща за агърлъкъ по 300—400 гроша. Тия пари обаче бащата употребява обикновено за поукката на калеври (обуца), които раздава на рода.³⁾

Въ *Радомирско* — слѣдъ нѣколко дена отъ годежа, бащата на момчето съ свои роднини отива при бащата на момичето и прави *уговоръ* (по радомирски — *прѣдаване*), което състои въ тоя: момкова баща по общия обичай се задължава да плати на моминия баща отъ 100 до 1000 гроша, споредъ състоянието си и *споредъ дара, който момата ще занесе у момкови*, за това и бащата на момчето е длъженъ да каже, колко и какви дрѣхи и дарове ще даде на дъщеря си и на момковитѣ сродници.⁴⁾

Изобщо въ цѣла Западна България агърлъкътъ е много разпространенъ. Ето какъ съставителтъ на ЖС. описва обредтъ на агърлъка въ тоя край:

„Бащата и маќбата, както и другитѣ домашни, посрѣщатъ госкъето, и размѣнява се слѣдниятъ разговоръ:

„Помага ви Господъ!“ — казва свекърътъ.

„Далъ ти Богъ добро — отговаря тѣстътъ.

„Надате ли се за госкъе?“

„Надаме се зерь, какъ да се не надаме. Де, седнете!“

„Като седнатъ, почнатъ да се опитатъ за живо, за здраво.

„Между това синията е сложена и мжетѣ насѣдватъ около нея, а женитѣ *настаяли* чакатъ да се свърши главната работа, прѣдметъ на която е и днешната веселба.

„Разговорътъ върху това почнува най-напрѣдъ свекърътъ или бащата на момчето.

¹⁾ Изъ свѣдѣнията, които първи ми достави *отецъ Станчо Кожухаровъ*.

²⁾ Изъ лично събрани бѣлжки.

³⁾ Гл. моята статия: Материали за българското обичайно право (Хисарски бѣлжки). Наука, 1883. I. стр. 36.

⁴⁾ *Свещ. Любеновъ*, Сборникъ Народ. Уматворения. София, 1896., стр. 75—76.

„Е свате! Ния видо̀ме юницата, ареса̀ме я; сеги твоя е редъ да видимъ какво ще ни сакашъ.“

Бащата на момата отговаря:

„Каквото дадешъ, нѣма да го видишъ.“

„Да видимъ, какво ти давашъ?“

Свекърътъ разтваря *тобълницата* (кисия отъ кожа, която се прави отъ кожухаритѣ въ тоя край) и почне да вади изъ нея пари, нѣкога *петѣци* (бешлъци) и *шестѣци* (алтилъци), а сега *лъвове* и гужда ги на синията. При всѣкое хвъргане на монетата, бащата на момата казва: „още, свате, още!“

Туй: „още“ се продължава до тогава, до дѣто и околосоенцитѣ се наобадятъ и кажатъ:

„Е доста! Отъ Бога повече!“

„Не е много, свате, не е; давамъ ти юница като асланъ.“

Този откупъ възлиза отъ 100 до 500 гроша, а по нѣкога и повече.

Ако нѣма тоя откупъ въ пари, както е билъ нѣкога, той се замѣства съ другъ откупъ, а именно съ даръ. И за дара става пазарлъкъ, и то: колко и какъвъ даръ трѣбва да се купи на домашнитѣ; колко мъжки и колко женски кожуси; колко и какви чехли и пр. Като се свърши всичко това, пристѣпва се къмъ новъ уговоръ; трѣбва да се опрѣдѣли: колко оки месо, брашно, вино, лукъ; колко шперъ, солъ, зеле, и колко хлѣба да докара бащата на момъка, когато ще дойде да вземе момата.

Тоя многосложенъ пазарлъкъ не се свърша тѣй лесно и мирно. Тукъ не е уговоръ за свадба, за роднинство, за човѣкъ; не, тукъ е диганчене, джанкане, прилично на онуй джанкане, което се срѣща само по пазаритѣ за нѣкой конъ, волъ или биволъ.

И всичко туй става прѣдъ очитѣ на момата, която е прѣдметъ на тоя пазарлъкъ и прѣдъ всички домашни, които по нѣкога се намѣсватъ въ пазарлъка, но само и само за да оскубятъ повече бждеция сватъ и свекъръ на момата.

Като почнемъ отъ съглеждането и прифащането на бълицата, па до свършването или *прѣправянето* на свадбата, разноскитѣ излизатъ много голѣми. Тия голѣми разноски за положението на селянина сж и родили узречица: „*продай си воловетъ, та си купи невѣста.*“¹⁾

¹⁾ Д. Мариновъ, Жива Старина, кн. III. стр. 62—64.

А ето какъ описва Чолаковъ агърлъка въ панагюрскитѣ помалки села: „Когато ще се годява нѣкой момъкъ, родителитѣ му пращатъ нѣкого съ една бѣклица вино, та иска момата отъ родителитѣ ѝ, и, като склонятъ, сторятъ запивъ, т. е. начнатъ да пиятъ за условията на годежа; моминиятъ баща иска *агърлъкъ* (бащинска правда) треста или пестотинъ гроша, иска за годежа: вино, ракия, пастърма, оризъ, печиво, прасе или агне, хлѣбъ и пр. Кога се съгласятъ, момата цалува ръка на годезниците, дава имъ по една китка и пазарятъ за дароветѣ: за братя, сестри и сродници искатъ чизми, еминии, чехли, фесове и гугли (шапки). Послѣ дохождатъ сродниците на момчето у момата, донасятъ всички условени вещи за угощение Тогава се броятъ и половината пари за агърлъка“¹⁾. Другата половина се занася на другия денъ слѣдъ свадбата, въ понеделникъ, ако булката излѣзе дѣва²⁾.

За агърлъка се отнася и слѣдната часть отъ пѣсенята за Мария, внука на Крали Марко³⁾, искана за жена отъ Мурадъ — бедже. Като не знаела, що да стори, тя отишла да се допита до вуйка си Марко Кралевике и обяснява му:

„Ево иматъ три години дена
Ка ме проситъ Бедже, Муратъ — бедже
Той ме проситъ, та я го не земамъ“.

Но, сега той вече настоява и иска дори, ти да се и потурчи.

„Говоряше Марко Кралевике:
„А е иди киръ бѣла Марио!
А Марио, моя мила внука,
Ам та тебе брига нашла.
Посакай му *скжпа вѣнчанина*.
Вѣнчанина на три бѣли градои,
Посакай му три руди планинье,
Три планинье, су се руди овци
Съ руди овци, со млади овчери“.

Къмъ думата вѣнчанина братя Миладинови правятъ слѣдната бѣлѣжка: „Вѣнчанина — що се плащатъ за вѣнчане отъ страната отъ зетѣтъ на невестинския татко. По селата още сжществуватъ

¹⁾ Чолаковъ, 22. Любопитно е, че това плащане на агърлъка на два пѣти напомня купуването на момата въ Китайската челядь съ двѣ изплащания — първия пѣтъ, когато стане сговоръ, втория въ деня на свадбата. Легурно *L'évolution du mariage*, 145.

²⁾ Чолаковъ, 25.

³⁾ Бр. Миладинови, № 123.

обичай, по кои момцитѣ плащатъ на! таткото на невѣстата, прѣди да се вѣнчаятъ.⁴⁾

Въ Хаджиелеско агърлъкъ се взима до 800 гроша. Въ околията най-много взиматъ Караджаловци. При отсичането за свадбата, отсѣкаринѣтъ доплаща агърлъка, ако не е доплатенъ. Ако не се доплати агърлъка, кога идатъ да взематъ младата булка, родителитѣ не пускатъ зета да влѣзне въ къщата, нито даватъ да се изведе булката изъ къщи²⁾.

Г-нъ Ст. Д. Божевъ описва така сѣченето дѣска (агърлъкъ) въ Демиръ-Хисарско (Македония)³⁾:

„Въ четвъртъкъ вечеръ момковитѣ родители ходятъ съ ястия у момини, за да *сѣкатъ дѣска*, т. е. да се запазарятъ за това, което моминитѣ родители трѣбва да взематъ като заплата за отгледването на момата. Като идатъ за момата, носятъ ястия и единъ пешникъ хлѣбъ, ястията турятъ на страна, а хлѣба върху трапезата, която е сложена и захващатъ да се пазаряватъ. Момковиятъ баща пита: „Е свато! кажи де, кажи. Какво ще ни терате?“ Моминиятъ баща отговаря: „Клавайте де, клавайте. *Нали си знаете стария адетъ*.“ Тогав турятъ паритѣ на трапезата: а) 50 гр. баба-хакъ за отгледване на момата, б) 30 гр. за сандѣкъ на момината прикя (зестра) и в) 10 гр. взиматъ, ако сватѣтъ не е донесълъ за вечеря печенъ бравъ. Слѣдъ като се изплатятъ, тогава турятъ ястията върху трапезата и вечерятъ. Когато сватовеѣ сѣ добри и разумни, лесно се погаждатъ, а по нѣкой пѣтъ се много каратъ.“

Ако подиръ подробнитѣ описания на тоя обичай се опитаме да извадимъ заключение, то ще бѣде слѣдното: „Агърлъкъѣтъ или баба-хакъ (бащинско право) е „откупа“, който се дава на момина баща или неговия замѣстникъ въ една или друга форма и пропорция отъ момъка или отъ момковитѣ за доброволното му съгласие, да имъ отстъпи правото на дѣщеря си, която така минава въ други домъ, подъ друга власть.“

До това заключение може да се дойде още повече, като се има прѣдъ видъ положението, което момата и въобще всѣки членъ на челядѣта занимава въ стопанството, на което господарѣтъ е домакинѣтъ, бащата. Всѣка мома е работница, работни рѣцѣ, „работна лъжица“. Тя е длъжна да работи за общото, за „куша“. Въ малко домакинство ли се живѣе или въ голѣмо — т. е. въ задруга, стариятъ

¹⁾ Ib. 179. — Като тълкуване на думата *сѣчанина Дюзерноа* казва: Вѣчанина т. е. вѣно что дастся женихомъ прѣдъ обрдомъ вѣчания отцу невѣсти, дѣна невѣсти.

²⁾ Мсб., II. Н. У. 46.

³⁾ Ib. IV. Н. У. 35.

въ къщата е патриархалният главатаръ, господарьтъ, който управлява, ръководи, разпорежда, съди, държи кесията и прѣдставлява домашната община прѣдъ външния свѣтъ. Всички други сж членове на челядта, членове работници, органи, които иматъ гласъ, права и задължения, осветени отъ традицията, извънъ която нѣма права. Момата, додѣто е мома, работи за къщата; но щомъ дойде редъ и напусне бащина къща, бащино огнище, усѣща се едно нарушение въ стопанственото равновѣсие. Тя ще иде да работи въ чужда къща, ще внася вече своя трудъ, потъ, мжка, спечелено въ други „хамбаръ“, въ друга „кесия“, ще стане съвсѣмъ чужда за бащината къща. За туй, всѣки, който иска да си достави такава работница, длъженъ е да я купи. Нѣкога е могло и да се открадне, но краденето на мѡми съ еволюцията на брачните отношения се е развило въ купуването ѝ, а пкъъ купуването е прѣживѣло въ формата на агърлъка.

Агърлъкътъ има разни названия: *бащино право* (баба-хака) или *бащина правда* (въ Плъвенско, Търновско и Панагюрскитѣ села¹⁾, спанъ²⁾, придъ³⁾ — Трънско и въобще западна България и Рупчоско),⁴⁾ *вѣчанина* (въ нѣкои народни пѣсни;⁵⁾ но най е разпространено названието агърлъкъ въ южна България,⁶⁾ нѣкъдѣ — се нарича и *обуца*⁷⁾.

¹⁾ Чолаковъ, 24.

²⁾ Мсб., II. 2 ч. Н. У. 49. Спанъ и обуца се казва завлащането, що става при сѣчене свадбата.

³⁾ П. В. Оджакъвъ, Обичайно наследствено право. Русе 1885. Глед. на стр. 206.

⁴⁾ Въ една разходка по часть отъ Граховското, която недавно направихъ, азъ узнахъ, че и тукъ навсѣждѣ агърлъкътъ е въ сила и че той се нарича, както и въ останалата западна България, *придъ*.

⁵⁾ Бр. Миладинови, 123.

⁶⁾ Мсб. II. Н. У. 46. Агърлъкъ се казва, пише А. Поповъ, за свадбарскитѣ обичай въ Хаджиелеско, уговорено количество пари още на годожа, които дава можковиятъ баща на можвия.

⁷⁾ П. В. Оджакъвъ, 202. — Ср. С. С. Бобчевъ, Сборникъ на българ. юридич. обичай, т. I.

II.

Слѣди и подобие на агърлъкъ у славянскитѣ и други народи.

Руската кладка. — Татарският калымъ. — Сръбският братски даръ, ябука. — Старославянското вѣно. — Jus maritagiі.

Доколкото се простиратъ нашитѣ изслѣдвания, „агърлъкъ“ въ тоя видѣ, въ който го описахме за нашенско, се срѣща само у по-първобитни племена, у тия, които по своята култура стоятъ още на доста ниско стъпало на развитие, а сравнително по-слабо — още у нѣкои славянски народи. По-долу ние ще приведемъ много видове слѣди и рудаменти отъ своеобразното купуване на булката, което е било обичай почти у всички народи а тукъ ще се спремъ у съседнитѣ и близки намъ славянски народи, за да видимъ, до колко се е запазилъ агърлъкътъ у тѣхъ, въ какви размѣри и форми. И нека се каже завчасъ, нашиятъ агърлъкъ има близки и твърдѣ равнозначещи нѣкои обичаи — каквито сж „братскиятъ“ и „дѣвическиятъ“ даръ у сърбитѣ, „кладката“ въ Украйна и другадѣ въ Русия, „калымътъ“ и „прадътъ“ у нѣкои руски инородци, главно у татаритѣ.¹⁾ Навстина, че послѣднитѣ сж думата „калымъ“ прѣдставляватъ понятието на *покупнитъ пари, дадени за булката*, обаче той е много пкти равнозначещъ на нашия агърлъкъ, придъ, и вѣроятно „калымъ“ въ друго врѣме е означавалъ сжщото понятие на агърлъкъ.

Думитѣ *придъ, агърлъкъ, баба-хакж, бащино или отчово право* не сж познати на сръбския езикъ. Въ обичайния обаче свадбенъ ритуалъ има други термини: *братинско, братски даръ, двоячки даръ, капаръ, даване новаца „у кукьу“*. Донѣкъдѣ тѣ отговарятъ на понятието на нашата дума. У сърбитѣ се знаятъ пари, що трѣбва да дадатъ момьовитѣ за момини „новаца у кукьу“, думитѣ „*братинско*“, „*братенъ даръ*“, както и думитѣ *ябука, капаръ, аманетъ*.²⁾

¹⁾ Ковалевскій, Первобитное право, II, 100; Терещенко, Бытъ русскаго народа, II, стр. 170; О. К. Волковъ, Свадбар. обряди. III, 146.

²⁾ И *ябука* и *братски даръ* сж символи на нѣкогашното купуване на момата, казва д-ръ Смиляничъ. Глас № 40, стр. 234.

Въ първата десетина на XIX ст. Кара-Георги съ една наредба забранява на бащата, който жени дъщеря, да взима повече отъ 12 гроша. Който вземе повече, то ще му се отнеме и ще бѣде наказанъ. Съ друга по-късна наредба Милошъ Велики отъ 10 маия 1818 г. забранява на родителитѣ и братята да даватъ насила дъщеря си, респек. сестра си. Съ същата наредба се запрѣтѣва да се взима повече отъ 25 гроша „у девојачку кукљу, ни у каквим стварима, ни под каквим именованомъ“,¹⁾ но това не е нищо помогнало. Тоя обичай е продължавалъ да си живѣе у народа, като че подобно запрѣщение и да не е бивало.²⁾

Слѣдъ запрѣщението да се купува момата, народниятъ съдъ въ 1834 г., ако и да забранява насилственитѣ бракове, допуска „да се у напредак *братинско* плакѣе по 50 гроша али у којем случају више“. Отъ това излиза на явѣ, какво издателитѣ на тѣзи наредби и сами виждали, че е невъзможно да се задуши така лесно единъ дълбоко западналъ и вкорененъ обичай, та за това сж гледали поне да смалѣтъ голѣмитѣ суми, да олекчатъ тежината му³⁾.

Подиръ 1838 год. почнали да се появяватъ и пристигатъ оплаквания, че момитѣ прибѣгватъ при момцитѣ зетьове, че родителитѣ на първитѣ дирятъ отъ момцитѣ по 10—15 дуката, подъ име „девојачки дар“. Тѣзи искания докарвали съгласеното „крадене“ и доброволното „побѣгване“ на момитѣ, а тѣзи случки — свади и битки измежду момини и момкови роднини, а вслѣдствие на това се образували и углавни дѣла при полицейскитѣ власти и сѣдилища.

Слѣдъ това въ 1844 год. едно законодателно рѣшение прѣпорѣчва на ново на свещенството и на полицейскитѣ власти да отвръщатъ народа отъ тоя „лошъ и срамотенъ обичай“, а на сѣдилищата се разпорежда да не уважаватъ договоритѣ, споредъ които младоженцитѣ се обврзватъ да дадатъ на моминитѣ родители каквато и да била сума като „братски даръ“.

Всички тѣзи мѣрки нищо не поврѣдили на подарѣцитѣ отъ една и друга страна въ врѣме и по случай на свадбата. Но за насъ е важно тукъ да се спремъ върху онѣзи обичаи, които иматъ по-близкъ характеръ съ агърлѣка.

Ябълката (ябука) и *братскиятъ даръ* сж разпространени по много сръбски крайнини. „Ябука“, *обельежје*, въ Юго-Западна Сърбия *обильежје*, или *капаро*, се наричатъ паритѣ, които младоженецътъ

¹⁾ Глас, № 40, стр. 232.

²⁾ Ibid.

³⁾ Ibid. стр. 233.

и неговиятъ баща даватъ на момата, кога тя даде рѣчь, че ще иде за момъка. Отъ този моментъ па до годежа (прошаване) на момата, по сърбския обичай, тя е „обележена“ или както се доскоро въ цѣла Сърбия, че и въ останалитѣ сърбски области, казваше *капаросана*. Не може вече никой да иска момата, която приема капара, нито родителитѣ ѝ могатъ да я даватъ другиму. Честнитѣ хора държатъ смѣтка отъ това. „По-добрѣ да се мре, отколкото да се връща капаро“. Тукъ обаче ние още не сме лице съ лице съ истинския агърлъкъ. Капарото се гледа вече като моминъ имотъ, а не бащинъ. Може да се държи само, че и това е една слѣда отъ староврѣмското купуване. Любопитно е въ веѣки случай да се сиремъ на тоя обичай, споредъ който капарото за момата има всички елементи на капаро за покупка-продажба на обикновено добиче или други имотъ. И наистина, ако момъкътъ се откаже, пропада му дадениятъ на момата капаръ; ако ли дѣвойката отъбаже момку, тя е длъжна да му повърне двойно паритѣ. Такъвъ е обичайтъ по Шумадия, а такъвъ е и по цѣла Сърбия¹⁾. Разликата е само донѣкъдѣ въ названията на паритѣ, които се даватъ на момата като капаро. Нѣйдѣ това се зове съ първобитното име *капаръ*, нѣйдѣ *обилъеже*, а нѣйдѣ *ябука* (ябълка). Послѣдното име произлиза отъ това, че паритѣ се набучватъ въ ябълка, та изглежда така много хубаво, па и мяза повече на подаръкъ²⁾.

Но всичко това, колко да напомня старото купуване-продаване на момата, още е далечъ отъ нашия агърлъкъ. Кѣмъ него се приближава много повече *братинското* или *братскиятъ даръ*, за който както се каза първи пѣтъ, се срѣща въ поменатата наредба отъ 1834 год. Г-въ Смилянчъ не знае за неговото по-ранно сѣществуване. Твърдѣ е възможно, казва той, да е и отъ по-старъ произходъ. Въ Грузи и Шумадия при „прошевинъето“ (годежа) на момата или въ врѣме на „мира“, — ако момата е измамена, — моминъ и момковъ баща се спогаждатъ за „деволячки“ и „братски даръ“. Момковъ баща иска дарове въ прѣдмети за сродницитѣ си и сватоветѣ, а моминъ баща иска за това „братски даръ“ въ *вещи и пари*: и вещи за моминия родъ въ къщи и извънъ къщи, а въ *пари* за къщата, „можда првенство за родителъе и ннхову, нарочито мушку децу³⁾).

¹⁾ Глас, № 40. 1901, стр. 234.

²⁾ В. Караджичъ въ своя *Српски Рѣчник* при съотвѣтната дума тълкува ябука — твоја ябука не ће погинути — *geschenk, donum*.

³⁾ Вл. Радоевић, „Караџић“, за мартъ 1901, стр. 60. — Д-ръ Смилянчъ, 235.

Струва да се забѣлѣжи, че около *братския даръ* се водятъ скъпитѣ прѣговори, както у насъ около агърлъка, а главно — за онѣзи пари, които отиватъ „у кукю“. Моминиятъ баща гледа колкото се може повечко да земе, а момковиятъ — колкото се може по-малко да се даде. Въ източния дѣлъ на Сърбия, сѣщо както у насъ въ Родопитѣ, Търновско и другадѣ, главна рола играятъ вече „кожухътъ“ и „чизмитѣ (обущата)“. Сѣщо и въ Западна Сърбия чизмитѣ сѣ изпѣдили паритѣ¹⁾.

Д-ръ Смиланичъ привежда случай за повръщането тѣзи пари, кога момата не е била чиста, или както казва той, когато се е оженилъ за „трудна девойка“. Той мисли, че въ случая се повръщатъ паритѣ както „за какву лажну робу“²⁾. Види се прочее, че тука това, що дава момъкътъ или баща му въ момината къща, не се е гледало като обикновенъ даръ, а като покупки пари, които могатъ да се повръщатъ при измамване върху качеството на прѣдмета. Названието „братски даръ“ г. С. тълкува въ смисълъ на даръ на бащата (баба-хакъ), като казва, че *братовъ даръ е очевъ даръ*, и то си има причинитѣ въ първобитното устройство и средство, когато братята сѣ били най-близки до сестритѣ си, а бащата е билъ личность неозната,³⁾ — думата е за врѣмето на материнската челядь (*la famille maternelle*).

Има характеръ на агърлъкъ и сумата, която въ Алексиначка Морава се дава въ врѣме „мирбата“. Моминитѣ родители, уврѣдени съ открадането на дѣщеря имъ, въ началото не щатъ да чуятъ за миръ; но подиръ дълго натискане на „проводажитѣ“, работата се свърша сдобромъ. Щомъ бащата се увѣри, че миренето е най-доброто свършване на свадата, той „отрежда цѣпната“, що дири за дѣвйката⁴⁾.

Въ статията „Женидба срба на село“ (лет. мат. 81. год.) г. И. Миодраговичъ твърди, че момковъ баща плаща на момата при годежа по нѣколко дуката, а *смѣдъ това се погаждатъ съ баща ѝ, колко нему да даде*.

У Босна и Херцеговина за момата взиматъ по 10—50 талира. Тѣзи пари се оговарватъ прѣди свадбата, за която цѣлъ момковиятъ баща отива у моминия. При тръгване отъ момината къща въ врѣме на гошаването става дума и за тѣзи пари. Момковъ баща се труди и гледа да откъсне нѣщо; моминъ баща не отстъпва. Ако нѣма

¹⁾ Д-ръ Смиланичъ, Отмице, 236.

²⁾ Ibid, 235.

³⁾ Глас, 236.

⁴⁾ А. Ивановић, Приноси.

да плати частъ, тогазъ искать отъ моминъ баща да заложн дори нѣщо: пушка и пр. Но, за да не става това пониженье, моминъ баща намѣрва и взима пари на заемъ и ги дава¹⁾.

Въ южна Далмация една недѣля прѣдъ свадбата момковъ и моминъ баща отивать на чаршия съ своитѣ приятели. Момковъ баща черпи съ ракия. Най-напрѣдъ той взима „боца“ съ ракия на която има „абълка“, а въ нея забучена жълтица и подава я на моминия баща. Той поима боцата съ желтицата, послѣдната задържа за себе, а боцата дава на най-стария. Тази жълтица бащата задържа за себе си („у кукьу“). За туй се казва: продаде дъщеря си за „цекинъ“, желтица²⁾.

Ако отъ сърбитѣ минемъ къмъ другитѣ славянски народи, то най-напрѣдъ у руситѣ се срѣщаме съ така наречената *кладка*, за която ни говорятъ Ефименко, Ковалевски, Пахманъ и др.³⁾ Тази кладка сж паригѣ, що „женихътъ“ плаща на бащата на момата. Рускитѣ селяни казвать: „у насъ е прието, щото момъкътъ да дава за годеницата на баща и пари — кладка“. Независимо отъ това въ свадбения ритуалъ и въ обяснението на селянитѣ ясно се вижда, че въ основата на взимането мома има понятието на „откупъ“. „У насъ, если кто беретъ невѣсту, долженъ за нея заплатить, а то даромъ не дадутъ“, казвать селянитѣ.⁴⁾

Професоръ С. В. Пахманъ въ своето прѣкрасно съчинение „Обычное гражданское право въ Россіи“ разгледва „кладката“ като прѣдбраченъ вносъ, който иде отъ страна на момъка. За тоя вносъ има и доста много названія, каквито сж: *окладъ*, *столовья денъги*, *денъги на столъ*, *выводныя денъги*, *выводъ*, *выговоръ*, *выходъ*, *рощеное*.⁵⁾ Единъ волостень сждъ, съ рѣшението се нарича кладката още „приданое“ (прика),⁶⁾ обстоятелство, което Пахманъ обяснява съ това, че тя поиѣкога служи за приготвяне прикята на невѣстата. Отъ друго рѣшение се види, че момъкътъ нарича кладката „награда

¹⁾ *А. Груиѣ* — *Бѣлокозѣв*, Изъ народа и о народу.

²⁾ *В. Караѣиѣ*, *Ковчежѣв*, 1849.—43—98.—Сжшо: Живот и обичаѣи народа српски, стр. 103.

³⁾ *Пахманъ*, *Обычное право*, 61.

⁴⁾ *Ковалевскій*, *Первоб. право*, 121—122.

⁵⁾ Думата „рощеное“ се употрѣблява въ нѣкои мѣста на Олоонецката губернія и означава това, което се плаща на родителитѣ на момата, че „отрасли“ отхранили дъщеря си. *Пахманъ*, *ор. с.*, 60.

⁶⁾ Въ Нижегородския сбор. т. V. 1875 г. стр. 214 се казва, че прѣдъ свадбата „сѣдаты и говорятъ за кладката, т. е. колко момъкътъ ще положи на момата за приданое — пари и дрѣхи.“ *Пахманъ*, *сжшо мѣсто*.

на момата“ „награждение“, което название се употребява също и за приката, за отдѣлявания имотъ на дѣцата.

Като разгледва юридическото значение на кладката, Пахманъ казва, че подъ това название трѣбва да се разбира не *плата* за момата, а *дарението*, което се прави отъ страна на момъка подъ условие на сключване брака. Ние ще имаме случай да говоримъ по-послѣ върху юридическо-общественото значение на агарлъка, но едва ли може, грижливо погледнато и веднага да се нарече даръ, както руската кладка, тъй и нашиятъ агарлъкъ. Дарътъ е доброволно даване, агарлъкътъ е обязательно.

Кладката се дава отъ момъка и се прѣдѣва обикновено отъ баща му или отъ старшия въ момковата къща или отъ свата. Самъ момъкътъ не принася кладката, защото той прѣдъ свадбата не ходи у момини. Има и нѣкои мѣста, дѣто непосредствено момъкътъ принася кладката. Тя състои обикновено въ парична сума, но въ нѣкои мѣста, освѣнъ пари, даватъ се също други нѣкои прѣдмети, напр. овце, шуби и др. Размѣрътъ на кладката зависи прѣди всичко отъ сръдствата на момъка, послѣ — отъ личнитѣ качества на момата, и при това не само отъ нейната работоспособность, но също отъ хубостъта и здравето ѝ. Иматъ значение за размѣра на кладката още достоинството на самия момъкъ, семейното му положение, както и това да ли му прѣдстои да иде войникъ. Най-сетнѣ, гледа се, кой къмъ кого тегне, ако момата къмъ момъка — кладката бива помалка, и — обратно. Въ количество кладката се опрѣдѣля отъ 5 дори до 300 рубли, — най-сжипъ случай. Знаятъ се случаи — на сжипи кладки, богато състоянието на момъка веднага се развали.

„Кладката“ се дава на родителитѣ на момата, ако тѣ не сж — живи на старшия въ къща; има случаи, когато тя е принадлежность на момата, а и такива, когато тя е собственость на бащата.

Назначението на кладката се опрѣдѣля или отъ обичая, или отъ условието, което прѣдшествува встъпването въ бракъ. Обикновено тя се употребява за посрѣщане свадбенитѣ разноски и за подаръци или прѣмѣна на момата или пъкъ за придѣно, и също въ нѣкои мѣста за купуване момку или на родителитѣ му подаръци. Но, ако кладката се дава на момата, тя се разполага съ нея по свое усмотрение и съ нея си прави прѣмѣната. Ако ли се дава именно за разноски, тя се употребява по назначение; щото артиса, взима го бащата, но слѣдъ смъртъта му, то е дѣлъ на дъщеря му. Въ други мѣста остатъкътъ прѣмо се дава на булката.

Колкото за „балыма“ интересни подробности ни дава професоръ Кавалевскій въ своя трудъ „Современный обичай и древній законъ“.

Ако отъ съврѣмения битъ на източнитѣ славяни — руситѣ — надникнемъ надъ по-отдавнашната имъ историческа старина, ние ще се срѣцнемъ съ „вѣното“, което въ извѣстно врѣме на развитието си твърдѣ много прилича на нашия агърлѣкъ. Още Несторъ, стариятъ руски лѣтописецъ, ни казва, че Владимиръ вдасть за вѣно грекамъ Корсунъ опять царицѣ деля;¹⁾ „вдасть Ярославъ сестру свою за Казимира и вдасть Казимиръ за вѣно людій 8 сотъ, еже бѣ полонилъ Болеславъ, побѣдивъ Ярослава“. Като се земе прѣдъ видъ, че споредъ научнитѣ изслѣдвания думата „вѣно“ въ старото славянско право е означавало откупъ, то може да се твърди, че тукъ думата е за откупъ, който Владимиръ далъ на гърцитѣ, като имъ отстъпилъ Корсунъ за своята „невѣста“, сестра на императоритѣ Василия и Константина, а сѣщо така, че самъ пѣкъ Ярославъ взелъ подобенъ откупъ зарадъ сестра си, която далъ на Казимира Полски, а тоя вмѣсто откупъ (вѣно) му повърналъ осемстотинъ плѣбени²⁾.

Наистина професоръ Шульгинъ не призвава тукъ „вѣното“ като откупъ, цѣна за продажения прѣдметъ, а го тълкува като простъ подарѣкъ, нѣщо по-близко до съврѣмения „кожухъ“, който на много мѣста се дава отъ момъка на моминия баща, кожухъ, който пакъ е еволюционираниятъ агърлѣкъ — вѣно. Споредъ проф. Шульгина, ако не бѣше вѣното подарѣкъ, тогава би трѣбвало да се счита, че християнскитѣ императори и набожниятъ Ярославъ продавали сестритѣ си; но ние наедно съ Шпилевскій, Кавалевскій и др., подкрѣпени и съ изучването на етнографията и социологията, съ миналото и съврѣменно състояние на нѣкои народи, не можемъ да приемемъ „вѣното“ за друго, освѣнъ като плата за невѣстата, нѣщо, което поддържа и знаменитиятъ руски историкъ, покойниятъ професоръ на москов. университетъ С. Соловьевъ³⁾. На наши очи „вѣното“, тѣй както е изложено у лѣтописцитѣ, се доближава до съврѣмения нашъ агърлѣкъ. Може да се каже нашиятъ

¹⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей. I. 50.

²⁾ Шпилевскій, Семейныя власти. Казань 1869. стр. 33.

³⁾ Исторія, I. 59—60. Прим. 63. — Ср. Шпилевскій оп. с. 32—39. Въ полското, литовското и чешкото по-късно право вѣно се разбира онова обезпечение, що дава мъжътъ срѣщу приданъта на жената; у поляцитѣ „вѣно“ се унотрѣбва само въ тоя смислъ. А Потебня, Къ статьи Аванасьева: „Для археологій русскаго быта“. Древности I, стр. 237—238. — Письмо Буслаева, стр. 40—42.

агрърлъкъ е едно развитие, видоизмѣнение на старославянското вѣно. „За насъ е важно, забѣлѣзва много основателно Соловьевъ, не какъ сж гледали на означенитѣ дѣйствия самитѣ дѣйствующие лица, но какъ е гледалъ на тѣхъ лѣтописецътъ, който въ отстъпването Курсувъ отъ страна на Владимира и плѣнницитѣ отъ страна на Казимира виждатъ вѣно, а вѣно е означавало това, което годеникътъ е давалъ на родителитѣ на годеницата си“. Между другитѣ доказателства Соловьевъ разгледва значението на думата *vendo*, отъ вѣнити (*vendeta*), напр. „не пять ли приць вѣниты плѣняземя двѣма“¹). Освѣтъ това, дума вѣно въ сжщия смисълъ на откупъ, купуване се срѣща и въ Кърмчаята и въ Библията²). Вѣщиятъ изучвачъ на славянския битъ, Терещенко казва, че „вѣно“ означава плата, която момъкътъ дава на бащата на момата зарадъ нея, както у одерскитѣ, така и у елбскитѣ славяни³).

Изобщо въ най-старитѣ исторически паметници като библията, сжщо въ най-раннитѣ юридически актове ние срѣщаме слѣди за купуване-продаването на жената, за което дума ще бѣде по-долу. Тукъ е доста да кажемъ, че това купуване-продаване отсетнѣ се е прѣродило и появило въ по-малки дарове на момъка къмъ родителитѣ на момата.

Дору римското *coemptio* не е било друго освѣтъ единъ актъ, чрѣзъ който мъжътъ купува жената въ присѣтствието на 5 д. свидѣтели, римски граждани и свършеннолѣтни и на единъ теглачъ — *Libripens*. Професоръ Едуардъ Кюкъ се отнася недовѣрчиво къмъ положението, че бащата можалъ да продава дъщеря си⁴). Той обаче не отрича слѣдитѣ отъ тоя обичай и за това казва: „реалното купуване на жената отъ мъжа е твърдѣ проблематическо“. Изслѣдванията обаче на всички социолози и етнолози сж ни довели до безспорното заключение, че у всички народи въ из-

¹) Микловичъ, *Radices Linguae Slovenicae*, стр. 14.

²) Въ прѣвода на каноническитѣ правила на Иоанна Схоластика е казано: „о дѣвствахъ и о рачинахъ доущихся самѣма чрѣзъ вѣно глэдѣщихъ ими (Розенкампфъ, *Обоз. Кормчей* кн. I, стр. 111). — Въ библията, Сихемъ, като иска отъ Якова дъщеря му Дина, казва на баща ѝ и на братята ѝ: „множити вѣно зѣло, и дамъ, ажеже рече ми; и дасте ми отроковицѣ сию съ жноу“ (Бытiя, 34, 12) Ср. Дубакинъ, *Влiашия христiанства на семейный бытъ русскаго общества*, Спб. 1888, вѣж. 25 стр.

³) Терещенко, *Бытъ русскаго народа*, II. 9.

⁴) Е. Сау, I. 207. Ср. Gaius, I. 113. — Привърженици на мисълта, че продажбата на жената е била въ обичайтѣ и на древнитѣ римляни сж: Rosbach, *Röm Ehe*, 88; — Gide, *Sur la condition privée de la femme*, 24; — Burcart, *Introd. historique*, 579; — Helicand, *Die menschliche familie*, 314. — Въ противенъ смисълъ, Esmein, *Melanges*, 5.

вѣстна епоха на тѣхния животъ *мжжстѣ* купува жената отъ родителитѣ ѳ¹).

Ако въ Галлія не се срѣщатъ прѣми слѣди отъ онова, което ние наричаме агърлѣкъ, не може същото да се каже за други племена отъ германско-келтско потекло. У брегонцитѣ има думата *loglanapnais*, която съдържа понятнето плата за момата (Ковал. Перв. пр., 128). „Нѣма основание да се съмнѣваме, казва единъ отъ най-добритѣ познавачи на Ирландското право, че въ епохата на езичеството бракътъ въ Ирландія не е могълъ да се състои инакъ, освѣнъ подъ условіето на заплата *loglanapnais* или калѣма, размѣрътъ на който се опрѣдѣлялъ всѣки пътъ отъ принадлежността на встъпващитѣ въ бракъ къмъ това или онова съсловие“. Нека прибавимъ, че и у насъ, и въ Русія размѣрътъ на агърлѣба зависи обикновено отъ същото обществено положение на женцитѣ се. Въ Уелсъ прѣживѣлката на старата покупка е плащането 24 пенса, що прави момѣкътъ въ полза на моминия родителъ по случай встъпването си въ бракъ.

Въ малко по-друга форма агърлѣкъ е познатъ въ срѣднитѣ вѣкове, то е *maritagium*'a, *jus maritagii*, *droit du mariage*, право на откупъ, що ималъ феодалниятъ владѣтель за оженването на мома изъ неговото имѣние. Този *maritagium* е билъ твърдѣ много разпространенъ и едва ли е вѣроятно твърдението на Гримъ, Гире и Карлъ Вайнголдъ, че не го е имало у германцитѣ²).

¹) Raoul de la Grasserie, Des régimes matrimoniaux, статья въ *Revue Generale du droit en France et à l' Etranger* за тази 1903 год. мартъ—априлъ, стр. 120—126. Tel est l'usage chez les peuples non civilisés encore de nos jours, tel il fut chez des civilisés, sémites, germains, grecs et romains, à la première époque de leur histoire; partout régné le système de la *coemptio*. Chez quelques uns il fait place assez vite à un système différent; chez d'autres au contraire, il persiste très longtemps jusqu'en pleine civilisation*.

²) Ковалевскій, Перв. право II. 41.

III.

Исторически произходъ на агърлъка.

Брачните стадии, които сж прѣдшествували агърлъка: комунизъмъ — или хетеризъмъ; — полиандрия; — полигамия; — появяване на моногамията.

Историята на агърлъка е историята на брака и на неговото еволюционно развитие. За да намѣримъ произхода на агърлъка и послѣ пъкъ да можемъ да прослѣдимъ по-нататъшното му развитие, ние сме длъжни да хвърлимъ единъ макаръ бѣгливъ погледъ върху най-старитѣ брачни наредби у древнитѣ народи, а сжщо така да съпоставимъ онова, което въ дѣйствителность сжществува до день днешенъ у първобитнитѣ племена, т. е. у тѣзи племена, които и сега още прѣживяватъ най-раннитѣ познати въ историята брачни периоди и мѣни.

Крайно интересно е изучаването развитието на брачното право и появляването въ обществото на съврѣмения тѣй нареченъ „моногамически“ или индивидуаленъ бракъ. Несъмнѣно, че въ врѣмената на варварството, въ ония първобитни врѣмена, които сж прѣдшествували зараждането на съврѣмненото общество съ уреждане отношенията между неговитѣ членове, челядъта въ нинѣшния нейнъ видъ не е сжществувала. „Като най-блѣскаво потвърждение на великитѣ прѣдимства на цивилизацията, казва Леббокъ, служатъ прѣобразованията, введени въ отношенията между двата пола“¹⁾.

Върху въпроса за най-стария периодъ на брачното съжителство и челядъта има двѣ противоположни становища. Споредъ едното, което има за себе си много отлични етнолози, като Леббокъ, Макъ-Ленанъ, Спенсеръ и пр., у първобитнитѣ народи, чужди на всѣка цивилизация, въ най-ранното врѣме бракъ не е сжществувалъ, а е имало хетеризъмъ — общо, безпоредъчно смѣшение на половеѣ²⁾; това сж били просто животински, стадни отношения (promiscuité — както казватъ френскитѣ социолози). Съврѣмнениятъ индивидуаленъ бракъ и съврѣмнената челядъ — сж явления сравнително много по-късни

¹⁾ Леббокъ, Начало цивилизации — рус. прѣводъ, стр. 45.

²⁾ Леббокъ, о. с. 46 и слѣд.

у всички народи, каквито и да сѣ тѣхнитѣ расови отлики. Други писатели, между които има твърдѣ много юристи и филолози, на чело сѣ Хенри Сомнеръ-Мена и Дарвина, положително се отказватъ да признаятъ факта на отежтствие каква годѣ челядь и на сѣществуване „безпорядъчно на първото врѣме съжителство“ у арийцитѣ, дори при най-низкитѣ степени на тѣхното обществено развитие. Споредъ тѣхното мнѣние, това, което твърдятъ нѣкои етнолози относително поникване на индивидуалната челядь, е приложимо само къмъ нѣкои племена, и то още въ периода на тѣхното доисторическо сѣществуване. То поне не е констатирано за арийската челядь. Древнитѣ паметници на тази послѣдната заключаватъ въ себе си несъмнѣни доказателства за сѣществуването вече на пълно индивидуализирани семейни отношения, дори и въ най-ранния периодъ на обществено развитие, макаръ редомъ сѣ тѣхъ и да имало полиандрически и полигамически форми¹⁾. Истина е, че въ капиталния трудъ на Хербертъ Спенсера „Основания на социологията“ (руския прѣводъ, Спб. 1876/77) учениятъ англичанинъ не привожда ни единъ фактъ изъ живота на народитѣ отъ арийската челядь, а черпи своитѣ данни и привожда примѣри за стадообразни форми на съжителство само у народи отъ низша раса — малайската и туранската.

Брачниятъ комунизъмъ въ извѣстна епоха на първобитно човѣчество, на който горещъ привърженикъ е и М. М. Ковалевскій, има нужда отъ нови и много подробни изучаваня, за да се приеме като общо правило, безъ изключение, на земното кълбо, включително и за народитѣ отъ арийската раса.

Професоръ М. М. Ковалевскій (Первобитное право, II вып.) държи, че човѣшкитѣ общества, и арийскитѣ народи включително, за да дойдатъ до днешната гражданственостъ и индивидуално брачно право, сѣ прѣминали прѣзъ три фази: 1) периодъ на първобитно стадно състояние, когато обикновената форма на

¹⁾ Кавеликъ, *Побѣдоносцевъ, Смирновъ, Владимирски-Будановъ, Сергѣевичъ* единодушно възставатъ противъ недоказаното и прѣбрзано заключение за хетеризма или комуналния бракъ у всички народи въ най-ранния стадий на тѣхния животъ. Дори д-ръ Шарль Легурно се колебае въ своитѣ заключения за стадноста (la promiscuité) въ равнитѣ човѣшки общества. Като говори за грубитѣ животински привычки на нашитѣ праѣди отъ първобитното врѣме той подчертава: *Pourtant l'étude des sociétés sauvages contemporaines nous prouve que la promiscuité absolument débridée, sans frein ni règle, est fort rare dans l'humanité même inférieure. Exceptionnellement des individus de deux sexes ont bien pu se réunir pour se livrer, d'un commun accord, à la promiscuité, comme le faisaient les aréois polynésiens; mais il s'agit là d'actes de débauche et non d'un état social réglé, compatible avec le maintien d'un groupe ethnique.* Op. cit. p. 429.

групи, съставяни всѣка отъ баща (по-скоро просто мъжъ), жена му или женитѣ му, сетиѣ младитѣ (*des jeunes*); съвокупността имъ е прѣдставлявала отъ себе си едно врѣменно дружество (*association temporaire*) подъ бащинската власт¹⁾.

А д-ръ Ле-Бонъ, който се е посветилъ също така на изучаване раннитѣ човѣшки общежития и еволюцията имъ, отрича категорически прѣдположението, споредъ което най-старото състояние на човѣшкия бракъ е било състояние на комунистическо полово смѣшение. „Къмъ най-близкитѣ до нашия родъ общества отъ животни, ние виждаме животното, моногамическо или полигамическо, винаги завистливо къмъ своитѣ полови прерогативи; то ги защитава енергически въ течение на повече или по-малко продължително врѣме, додѣто се продължава неговата полова връзка, т. е. поне прѣзъ врѣме, необходимо за отрастване на малкитѣ (*pour élever les petits*).“²⁾

Единъ неподражаемо дълбокъ изслѣдователъ на първобитното общество, каквто е Стръ Хенри Сомнеръ Менъ, като напълно сподѣля колебанията и заключенията на Дарвина, Летурно, Ле-Бонъ, казва, че половата ревност и принципътъ на властта сж съществениѣ черти на патриархалната челядь и че къмъ заключенията на Мак-Ленана и Моргана за ранното полово смѣшение трѣбва да се отнасяме съ най-голѣма прѣдпазливостъ, не само поради прѣдставенитѣ отъ Дарвина съображения, но още и „защото придружаванитѣ подобно състояние бѣдствия би трѣбвало по всѣка вѣроятностъ да приведатъ къмъ пълно изчезване или пъкъ опасно отслабване на тѣзи общества, които сж прѣкарвали това смѣшение“³⁾. Менъ привежда и това съображение, че моногамията, практикувана сега отъ грамадна частъ на човѣчеството, е свързана съ основния фактъ на природата — съ еднаквата численостъ на двата пола⁴⁾.

Трѣбва да бѣде човѣкъ много самонадѣянъ, бързъ и непрѣдпазливъ въ ученитѣ си издирвания, за да приеме заключенията на Мак-Ленана и Моргана. Летурно прѣдупрѣждава много основателно че „мѣдростта на змията е прѣкрасно качество, което неуморно трѣбва да се прѣпоръчва на социолозитѣ отъ нашитѣ дни“⁵⁾. Да се събиратъ факти, да се групиратъ, да се изпитватъ безъ да се излази изъ благоразумното, — да се правятъ нѣкои обобщения, които

¹⁾ *Letourneau, La Sociologie*, стр. 379.

²⁾ *L'homme et les sociétés* г. стр. 284.

³⁾ *Менъ, Древн. зак. и об.*, 161.

⁴⁾ *Ibid.*

⁵⁾ *Ibid.*, 332.

подлежатъ на провѣрка и прѣгледъ: ето почти всичко, що можемъ да си позволимъ въ нашитѣ социологически студии¹⁾.

Безпорядъчното полово общение съ женитѣ, което се поддържа отъ нѣкои етнолози, споредъ тѣхъ, лека по-лека се изродило въ *полмандрія*. Една жена въ рода добивала право на ползуване отъ всички въ тоя родъ мъже. Спенсеръ ни привежда извлѣчение отъ пхтуването на адмиралъ Фицроя въ Огнена земя. Като описва битата на огнеземцитѣ, Фицрой между другото казва: „Ние имаме основания да мислимъ, че между тѣхъ има групи, които състоятъ отъ малко жени и много мъже, които всички се намѣрватъ въ безпорядъчно полово съжителство“.

Ако, за да се счита установено безпорядъчното или стадно полово съжитие въ най-дълбоката старина, нѣма още доста данни, то не може да се каже напълно сжщото и за тѣй наречената майчина челядь, за която има повече данни, макаръ че още не съвсѣмъ пълни: стариятъ родъ на много мѣста е прѣминалъ прѣзъ тѣй наречената *майчина челядь*, за да дойде къмъ *патриархалната*, бащината. Безспорно е, че челядта, за да дойде до днешното си състояние е минала прѣзъ разни мѣни. Но явила се въ най-отдалеченитѣ и незапомнени врѣмена на човѣчеството, тя се развивала постоянно подъ влиянието на цѣлъ редъ фактори, додѣ вземе съврѣменния си обликъ и вжтрѣшно съдържание²⁾. Обаче ние различаваме майчина челядь отъ матриархатъ. Тѣ сж двѣ различни нѣща. Първата е обща; второто ако е сжществувало нѣкога, то е било рѣдко³⁾.

За нашата задача тука не е важно избродването на полиандрията и развитото отъ нея „снахачество“ и левирата, както много право гледа на въпроса Менъ, полиандрията, особно въ тази ѝ форма, дѣто нѣколко мъже сж брата, е била позната на старината. Обаче тоя обичай, слѣди отъ който срѣщаме не само въ индийската Махабарата, въ спартанската и дори въ венецианската аристократия, нѣма такова важно значение за историята на обществената еволюция. Това е обичай, който въ всѣко врѣме може да бжде извиканъ къмъ сжществуване отъ обстоятелства, които за врѣме само подаватъ у човѣка нравственото чувство и съзнанието на

¹⁾ Ibid, 320.

²⁾ *Louis Bridel, La femme et le droit. Paris-Lausanne, 1848 p. 18. — D-r Ch. Letourneau, o. c. 421—419.*

³⁾ *Letourneau 352.*

дълъгъ отъ приличие. Въ всѣки случай повече значение има за нашия прѣдметъ полигамията.

Наистина, полиандрията се срѣща и до днесъ въ нѣкои мѣста на Азия, въ Тибетъ, Бухара, въ цѣлия дѣлъ на Хималая, въ Кашемиръ и между много дравидийски населения на Индия, особно на Малабарското крайбрѣжие, въ Цейлонскитѣ гори и надлъжъ по Гатитѣ, най-послѣ — въ Нова-Зеландия и Алеутскитѣ острови. Обаче наедно съ Жиро-Тьолонъ ние не отдаваме, като Мак-Ленана, на полиандрията значението на брачна наредба въ варварското човѣчество, отъ която да сѣ произлѣзли навсѣкъдѣ наслѣдването и родството по мъжка линия. Ние не виждаме само, отдѣ Жиро-Тьолонъ заключава, че полиандрията е единъ прѣходъ отъ недоказанія комуналенъ бракъ къмъ моногамията. Може нѣкъдѣ едноженството и да се е появило като развитие отъ полиандрия, но това не значи, че комуналниятъ бракъ е прѣдшествовалъ непрѣмѣнно полиандрията като общо правило¹⁾, толкозъ повече като се има прѣдъ видъ авторитетното изслѣждане на Летурно, споредъ което *il résulte qu'en aucune forme on n'est autorisé à considérer cette forme d'union conjugale comme ayant été générale (L'évolution du mariage, p. 167)*.

Нѣкои писатели обясняватъ появата на полигамията съ климатически, национални, политически или религиозни причини. Обаче констатирането на тоя родъ брачни отношения въ всички широти и дължини на земния шаръ при всевъзможни племена, народи и вѣри и въ разни вѣремена опровергаватъ това мнѣние. Етнологията и сравнителната история на учрежденията е пълна съ данни за полигамия въ всички вѣремена, земи, народи²⁾.

¹⁾ За полиандрията и левирата вижте Мак-Ленан, *Primitive marriage*. London, 1889 и Луббокъ, *Origines de la civilisation*. Ср. Гирауд Теулон, *Les origines du mariage et de la famille*.

²⁾ Нѣмскиятъ ученъ Фикъ, като изучава Риг-Ведата, въ която мъжътъ се нарича *пата*, а жената — *патня*, отъ пат — владичество, господарство, заключава, че моногамията е съществувала у арийцитѣ дори въ най-стария периодъ на тѣхната култура. „Венфай, казва той, първи призна, че въ обозначението на жената като господарка се изказва началото на пълното равенство между мъжа и жената. Многоженството и рабското положение на жената е лаление, което никога не е било познато на арийцитѣ“. *Die Ehemalige Spracheinheit der indogermanen Europas*, гл. XII, *Gemeinsam — Europäische Wortschatz*. Професоръ Ковалевски опровергава това мнѣние, като посочва, че за полигамия се говори и въ законодателнитѣ и литературнитѣ наметници на древнитѣ индуси, както и въ Риг-Ведата, дѣто се срѣщало за женитѣ въ множествено число: „на около ми ме стискатъ ребрата, е казано въ една химна, като женитѣ на единъ мъжъ“.

Най-подробни данни за полигамията се срѣщатъ у Спенсера¹⁾. Той ни разправя за нейното съществуване и досега у огнеземцитѣ, австралийцитѣ въ Нова-Зеландия, народитѣ отъ маленезо-полинезийска раса. Въ Америка я има у староврѣменнитѣ народности на сѣверния континентъ, като се почне отъ ескимоситѣ и се свърши съ москитиситѣ на панамския провлакъ, и у толкозъ грубитѣ племена на южния континентъ, като се почне отъ караибитѣ и се свърши съ патагонцитѣ. Многоженството е господарувало въ староврѣменитѣ полудивилизувани американски държави: Мексико, Перу и Централна Африка; то е общо явление за всички народи на Африка: за хотентоти, дамерии, кафри отъ южната ѝ покрайнина, за обитателитѣ на Конго, крайбрѣжнитѣ негри, дахомийцитѣ и ашантитѣ на Сръдни Африка, за феллахитѣ и абисинцитѣ на сѣверъ. Въ Азия то е свойствено и на заседналитѣ сингелези, полускитскитѣ горски племена на Индия и на скитницитѣ — якути²⁾.

Ако прѣминемъ къмъ класическитѣ народи на старината, ние ще се срѣцнемъ съ полигамията у евреи и египтяни, у перси и араби. Мойсеевото законодателство прѣмо говори за нея; примѣри има и въ книгата на Битието. Яковъ е съжителствувалъ съ двѣ жени: Рахила и Лия. Въ Евангелието отъ Матей глава XIX, ст. 8 и отъ Марка гл. X ст. 5 сж прѣведени думитѣ на Христа къмъ еврейтѣ: „Мойсей ви е дозволилъ многоженството прѣдъ видъ жестокостта на вашитѣ сърдца“. И наистина, ние виждаме, че още Второзаконието запрѣщава дори на царетѣ да иматъ много жени (XVIII. 17). Процесътъ на ограничение у еврейтѣ многоженството и замѣната му съ едноженство се появява слѣдъ връщането имъ отъ Вавилонския плѣнъ, когато желанието да се запазятъ еврейтѣ отъ общение съ другитѣ невѣрни племена, накарали Ездра и Неемии да взематъ мѣрки противъ това. Полигамията у еврейтѣ умира къмъ врѣмето на римското господство и въ първитѣ вѣкове слѣдъ Рождество Христово вече не се забѣлзватъ слѣди отъ нея.

У египтянитѣ полигамията е била разпространена още доста много. У перситѣ трѣбва да е имало полигамия, за да се вижда стремението на Зароастра да введе моногамическото начало на брака. Законодателятъ я е забранилъ, но тя не изчезнала. У арабитѣ въ врѣме на Мухамедовото появяване полигамическитѣ бракъ е билъ въ пълното си владичество. Като го допусналъ, Мухамедъ

¹⁾ Основанія социологii, т. II. 720. Ср. подробнитѣ и крайно интересни свѣдѣния по въпроса за полигамията и бигамията въ Гърция *L. Beauchet, Histoire du droit privé de la République Athénienne* I t. Paris. 1897.

²⁾ *Ковалевскій, Первоб. пр. II. 70.*

се помъчилъ само да уреди извѣстенъ maximum на женитѣ — 4 жени, безъ да се смѣтатъ наложницитѣ¹⁾. Съ врѣме обаче и между мухамеданския свѣтъ многоженството изчезва отъ само себе си de facto и вече то се поддържа само у нѣкои богати лица.

За Гърция и Римъ прѣди Диоклетиановитѣ закони нѣма сериозни данни да се твърди, че е имало полигамия. Обстоятелството, че, споредъ Омера, Приамъ ималъ много жени, а, споредъ прѣданието, Сократъ — двѣ, доказватъ тъкмо противното. Новитѣ изслѣдвания обаче на Боше, (*Histoire du droit privé de la Rep. Athenienne* I, p. 39 и слѣд.) водятъ къмъ заключение че „la loi étant muette a cet egard, les citoyens avaient toute liberte pour contracter simultanément plusieurs mariages“. При все това, казва сжщиятъ изслѣдователъ, малко се е прибѣгвало до тая волностъ и даже въ атинското право моногамията е била правилото (*ibid.* 41.²⁾ Германцитѣ, споредъ Тацита, се задоволявали съ една съпруга; ако нѣкои вземали повече, то го правѣли да усилятъ благородството си (*Germania*, XVIII; — ср. *Шезмартенз*, 296).

У славянитѣ ние намѣрваме не твърдѣ много данни, за да заключимъ, че е имало у тѣхъ многоженство. Най-напрѣдъ, по думитѣ на лѣтописеца: „Радимичи, Вятичи и Северяне имахъ по двѣ и по три жени“. Споредъ Фредегера, Само ималъ 12 жени. Споредъ Ибн-Фодланъ, рускиятъ князь ималъ 40 жени, като се смѣтатъ и наложницитѣ. Казвини (Умр. 1283) казва, че у славянитѣ било дозволено да иматъ по 20 и повече жени. Споредъ сказанието на Ибн-Доста „ако у покойника (русинъ) е имало *три жени*, то най-любимата се прѣнасяла жертва“. Но самото това пожертвование на една само вдовица показва наклонността у славянитѣ къмъ едноженство. За многоженството у балтийскитѣ славяни говори Сефридъ, у чехитѣ — Козма Пражски въ житието на Св. Войтехъ, но женитѣ пакъ не сж имали еднакви достоинства. Споредъ Козма Пражски, ако и да могли да бждатъ двѣ, три жени, но една само е била истинската, законната³⁾. И тукъ обаче ние сме повече наклонни да заключимъ, наедно съ В. Макушевъ, че у славянитѣ е прѣобладавала

¹⁾ Както се знае, изключение било направено само за пророка: „Пророкъ, четемъ ние въ стихъ 49 отъ глава 23 на Корана, ти можешъ да се женишъ за всички и за всѣка жена отъ женитѣ, на която дидешъ някъхъ“ (осигуряване съ пари жената) и нѣколко по-сетнѣ: „Всѣка благотѣрна жена, която дава свободно своята душа пророку, може да му стане жена, ако той пожелае това“. Това е прѣимущество, което той ималъ надъ другитѣ хора.

²⁾ Ср. *Hruza*, *Beitraege*, II, p. 1—62.

³⁾ *Пречекъ*, *Исторія Болгарь. Рускій прѣводъ*. Одесса, 1878, стр. 162. *И. Смирновъ*, *Очеркъ культуры исторія южныхъ славянъ*. Ср. *Балджиевъ*, студия въ Мѡб. IV т.

моногамията, макаръ и да е било допуснато многоженството. И въ послѣдния случай само една жена е била считана за законна.

Безъ да се гледа на християнството, полигамията не изчезва веднага съ приемането му дѣ и да било, сѣщо и у славянитѣ. Цѣли столѣтния законодатели и християнски проповѣдници се борять противъ нея. Митрополитъ Иома въ XV в. дори се отнася съ такова послание къмъ паството си: „Слышу я, дѣти... многіе христіане живутъ незаконно съ многими женами безъ вѣнчанія“. Въ устава на Ярослава сѣ ясни слѣдитѣ на оживяването на многоженството: „если двѣ жени кто водить, то епископъ 40 грив., а которая помала, ту взиты въ церковный домъ, а первую держать по закону; если мужъ дурно обращается съ нею, онъ подлежитъ казни“ (ст. 13). Черковнитѣ устави отъ послѣднитѣ врѣмена сѣ повтаряли постановленията на Ярославова уставъ; напр. устава на смоленския князь Ростиславъ отъ 1150 г. въ числото на дѣлата, подлежащи на епископски сѣдъ, поменава и двоеженството.

За старитѣ българи, които се прѣтопили въ славянскитѣ племена на полуострова, се знае, че князетѣ имъ имали „харемѣ“¹⁾, или поне, че сѣ имали повече отъ една жена²⁾. Въ нашия „Законъ Судный Людмъ“ е възпроизведена статья отъ Еклогата за двуженството. Тази 13 статья гласи буквално така: „Имѣаи двѣ женѣ да ижденеть меньшую съ дѣтми иеа, и тепеть, а постъ 3 лѣтъ“. Отъ тази статья става явно, че въ врѣмето на законосъставителя имало случаи на двоеженство, което той е искалъ не само да забрани, но и за което той урежда едно свѣтско — да „тепеть“, и — друго духовно наказание: „седемгодишенъ постъ“.

Въ паметницитѣ на народното творчество, азъ съмъ срѣщаль рѣдко свидѣтелства за „полигамия“ у нашитѣ стари българи. Въ моя „Сборникъ на българ. юридич. обичай“ има двѣ пѣсни, които едва напомнятъ полигамията. Тѣ сѣ:

Залюбилъ юнакъ три дѣвойчини и пр.

Друга:

Прѣйдофъ рѣка Венети
Найдохъ делба каисе делить:
Юнакъ земать двѣ вдовици,
Старець вземать двѣ дѣвойки.

¹⁾ *Иречекъ*, Исторія болгаръ, руск. прѣв. Одесса 162.

²⁾ Освѣтъ Иречекъ, вж. д-г. *Fr. Kraus*, Sitte und Br. S. 228—244. — *A. Гильфердингъ*, Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ, М., 1885. вж. стр. 83. — *Alfred Rambaud*, Histoire de Russie, Paris, 1884. p. 34. *И. Смирновъ*, о. с. *Балджиевъ*, студия, I. с.

Също подобенъ едва забѣлѣженъ отзвукъ се срѣща и въ шеговитата пѣсенъ: „Залибилъ дѣдо, три моми, и тритѣ понски дѣщери.“⁴ Напротивъ отъ много старобългарски пѣсни ние можемъ да заключимъ, че и жената и мъжътъ сж били до толкозъ свързани съ единствения бракъ, че и слѣдъ дългогодишно безизвѣстно отсъствие тѣ сж се чакали до извѣстенъ опрѣдѣленъ отъ двѣтѣ страни моментъ. Такива сж особно пѣснитѣ за токо що оженени и повикани на воинска служба.

Веднажъ появенъ въ обществото бракътъ, макаръ въ формата на полигамия, до личния, до индивидуалния бракъ вече не е било далечъ. Леббокъ намѣрва произхода на индивидуалния бракъ въ родовия (племенния), като поддържа, че членоветѣ на племето взели да си „крадатъ“, грабятъ жени отъ чуждеродцитѣ. Въ такъвъ случай мъжътъ взелъ да се смѣта за господаръ на откраднатата, а послѣдната принадлежца изключително нему, като отъ него добита. То се знае, че въ такова положение не е могло да става дума за нѣкакви права на жената: тя била собственостъ на мъжа, и всичко, що ѝ принадлежало, било негово¹). Това обяснение не е достатъчно. И наистина, защо пъкъ се е прибѣгвало до тая форма на брака — краденето, а не сж се доволствували съ жени отъ своето племе? Мак-Ленанъ разправя, че това ставало, защото имало обичай да се убиватъ новороденитѣ момичета въ извѣстни размѣри. Но и това обяснение не е пълно. Ако се убиватъ повече момичета, то пъкъ измиратъ и повече момчета, както справедливо бѣлѣжи Владимирски-Будановъ²). За това Морганъ дава друго обяснение — именно за прѣщението на браковетѣ въ близко родство, обяснение — сжщо неудовлетворително за епохата на най-ранния бракъ, когато не се знаело и тачало родството.

Но тукъ вече се засѣга другъ прѣдметъ: съ какви способности се е добивала единствената жена, т. е. при какви форми се е извършвалъ най-ранниятъ моногамически бракъ?

⁴) Вж. печатната Кърмчал, ч. II, глава 46; Ср. Г. Даманловъ. Единъ паметникъ на старото българско право, стр. 22; С. С. Бобчевъ, само заглавие. СПС. LXII; — С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници, I, стр. 88.

¹) Леббокъ, Начало цивилизации и первобытно право чловѣка, р. прѣв., стр. 62, 63 и слѣд.

²) Ор. с. 467.

IV.

Най-раннитѣ способности за сключване бракъ.

Коя форма прѣдшествува: краденето или купуването? — Съвѣстностъ. — Краденето у разнитѣ народи на старо врѣме — А. Краденето у славянитѣ: сърби, далматинци, руси. — Краденето у насъ: народнитѣ обичаи и вѣснитѣ. — Б. Купуването. — Какъ се е появило то? — Купуването у разнитѣ народи въ старина и сега. — Купуването у южнитѣ славяни. — Въ нашенско.

Ако и да е разработванъ въпросътъ за най-древнитѣ форми на брака въ историята на правото и твърдѣ много, и твърдѣ грижливо; ако и да имаме обширна литература отъ триста години по-него, не може да се твърди, че той е разрѣшенъ окончателно. И до сега все още остава, напр., откритъ въпросътъ: нѣмало ли е у нѣкои народности специални, особни, свойствени само на националния имъ духъ обичаи при сключването на брака? И до сега още има германски учени, които отхвърлятъ, че кога и да било всеприетитѣ ранни форми на бракъ — краденето на момата и купуването — сж били познати на германцитѣ, защото тѣзи форми ужъ противорѣчили на правното имъ съзнание¹⁾. Също така и до сега не е разрѣшенъ окончателно другиятъ въпросъ, върху това, коя форма на бракъ е прѣдшествувала по врѣме: дали краденето на моме или тѣхното купуване, или пъкъ и двѣтѣ форми сж живували редомъ.

Ние не ще се спираме върху тѣзи контроверзирани въпроси, като се задоволяваме само да отбѣлѣжимъ, че както въ историческитѣ паметници, така и въ даннитѣ на етнографията не се намѣрватъ достатъчно ясни за едното или за другото доказателства. Най-старитѣ писмени паметници и обичайни сборници ни разправятъ едноврѣменно за нѣколко форми и способности на извършване бракъ. Има данни за едноврѣмността на купуването съ грабенето; има данни и за това, че и слѣдъ купуването пакъ се извърша една присторена кражба; има данни, че свадата поради крадене се е завършала съ мирене и откупувала съ цѣнности. Като се вземе обаче прѣдъ видъ: 1) че старото обществено устройство е било такова,

¹⁾ М. М. Ковалевскій, Первоб. право, II. 79.

че съ добромъ не сж давали мома отъ единъ родъ на други, отъ едно племе на друго¹⁾; 2) че не е могло да не се посѣга и взима мома отъ други родъ и племе, било за това, че го изисквали политическитѣ наредби на брака, било защото побѣдителскитѣ племена не сж се много церемонили съ побѣденитѣ, — ние сме наклонни да приемемъ наедно съ Мак-Ленана, че краденето на момитѣ е прѣдшествувало купуването.

Нѣкои писатели намѣрватъ, че тѣзи двѣ форми на бракъ сж живѣли наедно. Ковалевскій не вижда причина, поради която между двата способа за добиване жена — грабенето и купуването — е необходимо да се установява връзка на прѣемство и послѣдователностъ. Той приема, че всѣки способъ е ималъ своята сфера на разпространение: купуването е живѣло всрѣдъ самитѣ родове и общества, които, като древни съюзи на миръ, не сж могли, разбира се, да се мирятъ съ способа на заключване бракъ чрѣзъ похищение; краденето е ставало всѣкога, колчимъ е било дума да се вземе жена отъ други родъ. Това поддържа М. Ковалевскій; но менъ се вижда по-сполучливо положението, че платата за моми въ първо врѣме се явява нищо повече и нищо по-малко отъ единъ откупъ, даванъ за нанесения материаленъ врѣдъ, когато въ замѣна на кръвоотмъщението се е появила системата да се плащатъ глоби (композиции)²⁾.

Ако се отнесемъ къмъ етнологическитѣ сбирки и свидѣлствата на разнитѣ стари и нови историци и пжтешественици, ние ще намѣримъ, че краденето моми е било въ обичаитѣ на всички врѣмена и всички народи. И до сега то е разпространено по всичката поврхностъ на земния ширъ, особно въ Азия и Африка, Америка и Австралия.³⁾ Още Библията ни довася много факти по прѣдмета. Вениаминовото племе си доставило жени, като изклало жителитѣ на Йобезъ-Гибадъ и като плѣнило 400 дѣвици; други пжть то извършило едно сабинско крадене, като откарало женитѣ на единъ празникъ при Бетель. Израилтинитѣ, като навили мадианититѣ, споредъ семитическия обичай, изтребили всички мъже, а откарали всички дѣвици, дѣца и жени⁴⁾.

¹⁾ Ковалевскій, Первобитное право, II, 8.

²⁾ М. Ковалевскій, Перв. право, II. — 84. Освѣтъ отъ Вилькенъ, това мнѣние се поддържа още отъ Зиберъ, Сергѣевичъ — у руситѣ, отъ Летурия и Р. де Ла Грасери — у френантѣ. Ср. Волковъ, свадб. обреди и пр. Мсб. IV, с. 224.

³⁾ Dargan, Mutterrecht und Raubehe.

⁴⁾ Числъ XXXI 7—9.

За краденето моми ни разправя още *сводътъ отъ законитъ на Ману*,¹⁾ който знае 8 форми за сключване бракъ, между които една е *ракшата* — крадене момата; друга е *хандарва* — откарване на булката съ нейно съгласие или присторено открадване.²⁾ У индуситѣ сжщиятъ обичай сжществува и носи название *корсу*.

У старитѣ елини, споредъ Плутарха, спартанцитѣ и критянитѣ имали обичай да добиватъ женитѣ си чрѣзъ грабене, похищение. Въ грѣцкия браченъ ритуалъ има маса обичаи, които напомнятъ това нѣкогашно грабене. Ако ли отидемъ въ легендарна Гърция, и тамъ ще найдемъ доказателство въ полза на извѣрпванието брака чрѣзъ грабене въ извѣстния разказъ за Елена и Париса. Най-малкото нѣщо, което ние знаемъ за Гърция е, че символическото крадене е сжществувало до късно и се срѣща у много класици. А тѣзи обредни слѣди сж доказателство, че обичаятъ се е практикувалъ въ по-раннитѣ врѣмена³⁾.

Колкото за римлянитѣ Розбахъ ни дава маса данни за доказателство на това, че грабенето моми е билъ законенъ способъ за сключване бракъ. Сжщото се заключава и отъ римския браченъ ритуалъ, отъ така наречения *domum deductio* — споредъ който годеникътъ, като хващаль годеницата въ прѣгрждитѣ си, подигаль я нѣколко пхти въ въздуха, и сетиѣ я прѣнасялъ прѣзъ прага на къщата⁴⁾.

Това, което се срѣща у народитѣ отъ класическа древность, е явление най-обикновено за народитѣ германски, келтски и славянски. Както въ пометницитѣ на тѣхната стара писменость и история, така и въ тия на тѣхното право, ние се срѣщаме съ данни, които свидѣтелсвуватъ за това, че грабенето моми за бракъ е било нѣкога общеразпространенъ обичай. Благодарение на изобилнитѣ изслѣдвания на нѣмския ученъ Даргуна: „Mutterrecht und Raubehe“, ако и до сега да не сж запазени у германцитѣ слѣди отъ истинска кражба на моми за бракъ, но въ пѣснитѣ на свадбения ритуалъ, въ прѣданието на Еда и Нибелунгитѣ, въ разнитѣ законодателни пометници отъ варварско врѣме, т. е. въ разнитѣ „правди“, се

¹⁾ Code de Manou, Liv. III. XXVII. — Ср. *Letourneau*, *L'Év. du mar.*, 115.

²⁾ *Penjab Customari law.* т. IV. стр. 103. Цитираю по *М. Козалеоскій*, *Первоб. право*, 88.

³⁾ *Beauchet*, о. с. I. p. 112. Dans la législation de Sparte, le mariage par enlèvement a laissé des traces notables. Le fiancé devait, ne effet, sitôt qu'il avait obtenu l'adhésion des parents dont la fiancée dépendait s'emparer de celle-ci par une sorte de rapt. *Platurque*, виж. *Lycurg*; 15.

⁴⁾ *Untersuchungen über die Römische Ehe.* *D-r Aug. Roszbach.* 1853.

срѣщатъ маса слѣди, отъ които се заключава за нѣбогашното сжществуване на таа брачна форма — краденето. Сжщото може да се каже и за келтитѣ.

Военното грабене (*la garf guerrier*) е било винаги широко практикувано въ всички племена и по всичко земно кълбо. Една стара ирландска поема, *Duan Eiransich*, говори за 300 жени на галитѣ (*gäel*) откарани отъ пиктитѣ. Тогава галитѣ, веднага лишени съвсѣмъ отъ жени, принудили се да се съединятъ съ ирландцитѣ¹⁾.

У черногорцитѣ, споредъ Поповича, тоя обичай сжществува и до сега, въпрѣки строгото запрѣщение отъ законодателството²⁾. Подробни свѣдѣния за крадене моми у руситѣ ние срѣщаме у Смирнова въ негова очеркъ; но не малко данни ни даватъ Ковалевскій, Терещенко и Волковъ. Въ Далмация краденето ако и да е рѣдко, пакъ до скоро не му се бѣ изгубила дирката. Описание за него се срѣща у Любича, *Običaji kod šorlaka (Vlahe) i Dalmaciji*. (Zadar, 1846, стр. 24—29). Най-често се случва да ставатъ краденета, когато момъкътъ поиска мома, пѣкъ родителитѣ не му я даватъ. Въ Босна и Херцеговина сега вѣма краденета, но ги е имало прѣди 30 години. У Вука Караджича, въ негова словарь на думата „Отмица“ ние четемъ, че „въ Сърбия и до сега грабятъ момитѣ“. Вукъ описва и какъ става това грабене. Но особено обстоятелни данни и свѣдѣния за „срѣбската отмица“ ние срѣщаме у д-ръ Смилянича въ неговата статия: „Отмице“ и пр. Той намѣрва, че грабенето моми е доказано, като брачна форма и за врѣмето на Стефана Първовѣничани,³⁾ и за врѣмето на Душана, който го е запрѣтилъ съ чл. 53 отъ свой законикъ⁴⁾. Дори ако не се приеме, че тѣзи двѣ историко-законодателни цитати доказватъ напълно сжществуването на грабенето моми, пакъ има цѣлъ редъ данни, между които много ни се привеждатъ въ статията „Отмице“. Едно интересно наблюдение и дѣлене на *периоди*, което прави д-ръ С. е това, че отъ най-старо врѣме,

¹⁾ *Letourneau*, о. с. 118.

²⁾ *Das Recht und Gericht in Montenegro*. — Справ. за Черна-Гора, *Д-ръ Смиляничъ*, *Отмице*. 196--197 и още *Липованъ*, *Српска хора*, 1880, стр. 151.

³⁾ За врѣмето на Стефана Първовѣничани, той привежда записа на манастиря Жичи: „... аште ли котора родители отемлет се, или инем којим сим, то тазови да наказујет се противу сину својему“ с. 178; Ср. *А. Јовановић*, *Привосци за историју старог српског права*. Београд. 1900, стр. 70 и слѣд.

⁴⁾ Този членъ гласи: „И који властелин узме владику по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме по силе владику, да се обесе; ако ли своју другу по силе узме, да му се обе руке одсеку и нос уреже“. И Новаковићъ тълкува като д-ръ С. тоя членъ, че се е касалъ за грабене моми и за изнасилване. Ср. *Новаковићъ*, *Законик*. Вѣдѣж. на стр. 53.

срѣднитѣ вѣкове (до Душана) и падането подѣ турцитѣ, грабежитѣ сж „врло благи“, т. е. ставатѣ между сжцата вѣра съ съгласнето на момата, ако и противѣ волята на родителитѣ ѝ; въ втората половина на XIV в. и въ цѣлия XV в. краденето, ако и съвсѣмъ не изчезнало, значително се намалило; съ подпадането подѣ турското иго се почва *вториятъ периодъ*: въ това врѣме краденето се върши отъ страна на турцитѣ, които грабятѣ сръбски моми, и отъ страна на сръбитѣ — туркини; най-сетнѣ *третиятъ периодъ* е едно възкресиване на „отмицитѣ“ въ началото на XVIII в., когато тѣ нарастатѣ твърдѣ много¹⁾. На бѣлградския народенъ черковенъ сборъ отъ 1730 г. между друго е било усвоено строго да се наказва „многоженството и *отмицарскитѣ бракове*“²⁾. Но ни едно врѣме не е било тѣй пълно съ доказателства за грабенето на момата въ Сърбия, както началото и пѣрвата половина на XIX в. Разнитѣ наредби и наказания отъ това врѣме доказватѣ, не само че тоя обичай билъ взелъ широки размѣри, но още че се вършилъ по най-примитивенъ начинъ, както това се разказва у Вука³⁾. Самъ Кара-Георги е билъ омжженъ за своята Елена по сжщия начинъ, ако по-късно и да е издалъ наредба, която гласи: „... И оня, който отнеме на сила мома, да се хване и прѣдаде въ рѣцѣтѣ на старѣитѣ, а сетнѣ да се накаже съ смъртно наказание. И попѣтъ, който би се осждилъ да вѣнчае грабнатата мома, да бжде лишенъ отъ свещенство“⁴⁾. Сжщото тежко наказание прѣдвидѣ по-късно и Милошъ, защото и слѣдъ Кара-Георги грабенето моми не прѣставало⁵⁾.

Авторътъ на „Приносци“ г. А. Иовановичъ ни дава и доста нови случаи отъ грабене на моми, станали въ наше врѣме. Г-нъ Смиляничъ сжщо така привежда случаи, на които самъ той е билъ свидѣтель. „Отмицитѣ“ въ Сърбия сж се развили и изродили по-късно въ така нареченитѣ *привидни и сговорни отмици* и тѣ сж, казва д-ръ Смиляничъ, „*прелазни облик* између правих отмица и *купуване девојака*, а по некад *између отмице и редовног брака*“. Привиднитѣ „отмици“ състоятъ въ това, че когато стане правиленъ съ общото съгласие годежъ, пакъ „*младоженецътъ отива и довежда*

¹⁾ За това д-ръ Смиляничъ привежда цѣлъ редъ данни и примѣри, стр. 200—201.

²⁾ А. Иовановичъ, *ор. с.*, св. II, 88.

³⁾ Д-ръ Смиляничъ, *Отмице*, 189.

⁴⁾ А. Иовановичъ, *Приносци*, 88.

⁵⁾ *Ibid.* 73.

невъстата си, просто я открадва¹⁾. Уговорено крадене въ Сърбия става съ съгласнето на момата, безъ знанието на родители и роднини. Тоя видъ бракъ е билъ забраненъ въ Нѣмско отъ фризанското право и вестготското (Lippert, II. 103). Въ Сърбия тоя видъ крадене не е бивалъ никога за прѣтвяванъ, нито въ старина отъ Душана, нито отъ обичайното право²⁾. Само Милошъ Велики въ 1820 г. е издалъ една наредба, съ която забранява на всѣка мома да отива при момъка, безъ да е била надлежно искана, а момъкътъ, който би взелъ такава мома, строго се наказва и за година въ окови затвара³⁾.

По-новитѣ сръбски закони не наказватъ обаче това дѣйствие, и едвали Милошовата наредба е имала щогодѣ въздѣйствие върху народния животъ. Пристанкитѣ — *одбеглице* — у сърбитѣ сж сщцо така доста разпространенъ видъ брачна форма, ако и народътъ да гледа на тѣхъ не толкозъ съ хубаво око, както се казва въ пѣсенъта:

Тежко земљи куда војска прође
И ђевојци која сама дође!
Прво јој е јутро прекорено:
„Да си добра не би дошла сама“.⁴⁾

Още по-хубаво се характеризиратъ пристаналитѣ съ слѣдната пѣсенъ на сърбитѣ мухамедани:

Алагићу на Босни нашићу,
Иг' ме проси ил' ћу сама доћи.
— Просићу те, не долази сама,
Јер ја имам мајку жеравицу,
Та ће ми те прекорите мајка
Да си добра не би дошла сама.⁵⁾

Ако отъ южнитѣ славяни минемъ у източнитѣ — у руситѣ, ние ще видимъ, че за „умыканіето“, „умычката“ се говори не само въ Несторовата лѣтописъ („умыкиваху у води дѣвици и жоны себѣ“), но и въ Церковния уставъ на Ярослава, който прѣдписва да се

¹⁾ *Уѣда Миятовичъ*, Пре 300 год. Гласник 36, стр. 201. Миятовичъ погрѣшно мисли, че това е ставало въ онова врѣме, защото сръбскиятъ народъ не могълъ открито не само да се весели, но не можалъ открито и да се моли.

²⁾ *Д-ръ Смиланичъ*, Отмице, 206, дѣто има единъ случай — приведенъ и рѣшенъ отъ Шабачкиа магистратъ на 1809 год. въ полза на открадатитѣ безъ родителско звание.

³⁾ *Д-ръ М. В. Смиланичъ*, Отмице, 206.

⁴⁾ *Ibid.* 217.

⁵⁾ М. Миличевичъ е съобщилъ тая пѣсенъ на автора на „Отмице“, стр. 217.

плати за краденето, отъ една страна, штрафъ на епископа, а отъ друга — възнаграждение на жената „за соромъ“. За краденето се говори още въ Уставната грамота на Ростислава Мстиславичъ, дадена отъ него въ 1156 год. на Смоленската епископия, въ първитѣ Литовски статутѣ, и най-сетнѣ — въ единъ указъ на Петра отъ 1722 г., указъ, споредъ който дѣлата за крадене моми били изключени изъ вѣдомството на духовнитѣ сѣдилища и прѣдоставени за съдене на свѣтскитѣ.

Вънъ отъ тѣзи паметници и до днешенъ день ние срѣщаме „уводѣтъ“ и „умычката“ въ много руски губернии и села. Въ нѣкои отъ западнитѣ губернии до недавна е имало „уводъ“: напр. въ много околии на Витебската губерния, въ врѣме на *кирмаша*, особено гуляне прѣзъ сирната недѣля, краденето на моми било обикновено явление. Въ Енисейския край родителитѣ, казва г. Кривошапкинъ, сами желаятъ, да открадне нѣкой дѣщеря имъ, като смѣтатъ за нечестно дѣло да я прѣдаватъ съ ржцѣтѣ си. Слѣдъ „умычката“ годеникътъ проважда свата при моминия баща¹⁾. У расколницитѣ бракътъ и до сега се смѣта за недѣйствителенъ, ако годеникътъ съ нейно съгласие не открадне годеницата си²⁾. Бопланъ разправя за „умычката“ въ Украйна още въ XVI ст. като за нѣщо обичайно. Похитителтъ трѣбвало да бѣга съ своята плѣнница въ гората и да се крие поне депонощце, а ако го намѣрjali по-напрѣдъ, той се убивалъ. Похитителтъ билъ длъженъ да вземе за жена момата, така откарана; ако ли той се откаже, прѣдстоела му смъртъ; но ако откраднатата не се съгласявала, — тѣ се раздѣляли. Ако се обърнемъ къмъ руския народенъ епосъ, ние ще видимъ и въ нѣснитѣ сжцитѣ данни: напр. въ билината за „Богатиря — Дука“ се разправя за насилственъ „уводъ“ на жена³⁾.

Д-ръ Шарль Летурино нарича *marriage par capture* (женидба чрѣзъ откарване) мирния бракъ, въ церемонияла на който фигуриратъ дѣйствия, които напомнятъ или прѣсторено изобразяватъ чрѣзъ прѣживѣлки първобитното крадене на жената. И той ни приважда цѣлъ редъ отъ примѣри на символично крадене мома при брака, заетъ отъ миналото на старитѣ народи и отъ сегашния животъ на първобитнитѣ диваци⁴⁾. Въ странитѣ, дѣто сжществува церемо-

¹⁾ Г. Кривошапкинъ, Енисейскій округъ, стр. 49 и 50. — Терещенко, Битъ руск. народа, II 28.

²⁾ Description d'Ukraine, publ. par Galitzin. —

³⁾ За по-голѣми подробности, Волковъ, и. с. Мсб. III, 146 и слѣд.

⁴⁾ Ch. Letourneau, о. с. 117 — 125.

ниалтѣ на откарване, хубавото врѣме на краденето е вече заминало, но духътъ е винаги възкрѣсявалъ: дори когато се женятъ мирно слѣдъ прѣдварителенъ договоръ или търгъ обичатъ да символизиратъ въ церемонията на свадбата другошнитѣ грабения, които вече не смѣятъ или не могатъ да вършатъ¹⁾.

Символическиятъ церемониалъ за откарването още живѣе у народитѣ. Той е разпространенъ по малко навсѣкждѣ. У ескимоситѣ отъ носъ Норкъ и до сега, ако и сгодени въ дѣтската възраст отъ родителитѣ на бждецитѣ съпрузи, тѣзи послѣднитѣ трѣбва да извършатъ едно подобие на грабене. Трѣбва бждещата съпруга да бѣга, да се защищава съ ржцѣ и крака, да вика силно додѣто новиятъ господарь сполучи да я отнесе въ своята колиба; тамъ тя се настанява весела²⁾. Сжщото това става у гренландцитѣ, у червенокожитѣ. Но особно е любопитенъ тоя церемониалъ у камчадалитѣ. Най-напрѣдъ бждещата съпруга тукъ шета извѣстно врѣме, за да отслужи чрѣзъ единъ видъ ратайство правото си; когато дойде врѣме за свадбата, годеникътъ откарва насила пазената мома и извърша надъ нея единъ видъ обида надъ срамежливостта ѝ. Моми и пазачки отблъсватъ нападателя, удрятъ го, скубятъ му коситѣ, драцатъ лицето, пѣбога го повалитъ. За да сполучи нападательтъ, трѣбва понѣбога да има многодневни битки. Сполучи ли обаче да я откара, свадбата е сключена, тя се завърша вечерта у момини, а на другия день младоженцитѣ отиватъ у момкови³⁾.

Сжцо съ извѣстни смегчения въ церемонията се повтарятъ прѣживѣлкитѣ на краденето въ брачния ритуалъ на тунгузи, келлуци, тюркмени, дѣто повечето пѣти открадването става слѣдъ покупката. Но това открадване има характеръ на комедия, то е символическо.

Въ Нова Зеландия слѣдъ сключване на брачния договоръ бждещиятъ съпругъ трѣбва дѣйствително да открадне момата. За това тя се пази грижливо, и родителитѣ ѝ сж готови да я защитятъ. Но годеникътъ е длъженъ съ всѣкаква цѣна да откара бждещата си съпруга по въоръженъ начинъ; тукъ се засѣга неговата честь, и често той бива малтретиранъ въ усилията си, додѣ изкара на добъръ край своето славно прѣдприятие⁴⁾.

¹⁾ Ibid.

²⁾ *I. Hays*, *La mer libre du pôle*, p. 448 — 449.

³⁾ *Letourneau*, o. c. 199.

⁴⁾ *Letourneau*, o. c. 192.

У бедуинитѣ въ Арабія, дѣто „рацията“ е обикновена, церемониалтъ на откарването е сѣщо така познатъ.

Не по-малко исторически слѣди ни напомнятъ за брака чрѣзъ откарване у много народи. Павзаний ни разказва за беотийцитѣ, че водили женитѣ въ кѣщата на мъжа съ кола, на която сетнѣ изгаряли тържествено телгича, за да се види, че жената вече не може да напусне жилището на мъжа и че тя е отнета и притежавана отъ други господарь. Но, както се каза, въ Спарта най-явно се е извършала брачната церемония на отградване. Една страница, често цитирана, отъ Плутарха въ животописанието на Ликурга ни дава най-типически черти и подробности върху това¹). Споредъ нѣкои писатели притореното откарване (*le rapt simulé*), се прѣвърнало у Хѳмера въ свадбена лития, тържествено отвеждаве на булката у младоженеца.

Въ Римъ церемониалтъ на отградването се запазва дълго врѣме въ плебейскитѣ свадби, които ставали безъ *confarreatio* или *coemptio*, а съ простъ *usus*. Както въ другитѣ страни, и тукъ се играла комедията на грабене невѣстата отъ годеникъ съ притореното съпротивление на родители и роднини. Въ по-болярскитѣ свадби, обредтъ на откарването билъ опростотворенъ, но още твърдѣ знаменателенъ. Коситѣ на момата се дѣлѣли съ върха на една стрѣла (*hasta celibaris*)²), и за тази церемония прѣдпочитали такава стрѣла, която да е пронизала сърдцето на нѣкой гладиаторъ. Сетнѣ момата, заведена у момкови, трѣбвало да влѣзе въ кѣщи безъ да засегне прага; тя го минавала, като я издигали³). Този обичай впрочемъ се намѣрва и у други народи.

Понятието за необходимостта да се сключва бракъ чрѣзъ крадене се вкоренило толкозъ много въ Русия, че съ отмѣната на дѣйствителното крадене, „уводтъ“, както другадѣ, така и тука останалъ като външна церемония, като символъ и обредъ, осветявани отъ свадбеното право на тая или оная мѣстность. Смирновъ въ своята книга „Очеркъ семейныхъ отношеній“ ни привежда за Русия и за другитѣ славянски земи цѣлъ редъ обредни дѣйствия, отъ които се виждатъ много ясно слѣдитѣ на нѣкогашната „умичка“. Професоръ Ковалевскій вижда тия „прѣживѣлки“ на краденето въ

¹) Вж. *Плутархъ*, фр. прѣводъ на Amyot, Lycurgus, XXVIII. Ср. Beauchet, o. c. I, стр. 112.

²) *Plutarque*, o. c. Romules.—Ovides, *fastes*, 2.

³) *Lucan*, II; — Virgile, *Eneide*. IV.

слѣднитѣ главни моменти на руския свадбенъ ритуалъ: 1) Прѣдъ вратата на годеницината къща се нареждатъ изкуствени спънки, които прѣчатъ на годеника и на неговитѣ да прѣстѣпять свободно; такова е и затварянето вратата въ двора на момата. — 2) Моминитѣ посрѣщатъ момковитѣ като неприатели и вѣкога стрѣлятъ на слѣдъ годеника. Въ Галиция пѣятъ: „Свѣчи, рубай, сестры не давай“. — 3) Дружината на младоженека идва за момата въоръжена. — 4) Отношенията на моминитѣ къмъ момковитѣ никакъ не сѣ дружелюбни.

Ако отъ източнитѣ славяни минемъ къмъ западнитѣ, и тукъ ще се срѣднемъ съ краденето на момата. Че въ Чехия и Полша въ срѣднитѣ вѣкове, подобно крадене е ставало, личи отъ цѣлиа редъ законодателни наредби, издадени въ разнo врѣме съ цѣль да се изкорени то въ обществото. По древното чешко право бащата отсичалъ главата както на похитителя, така и на похитената, колчимъ тя казвала, че била съгласна за краденето; ако ли кажела, че имало насилие, то ѝ се прѣдоставяло сама да отсѣче главата на похитителя и да иде у дома си. По древнитѣ законодателни паметници на поляцитѣ, именно по мазовецкитѣ статутѣ отъ 1386 и 1421 г., на родителитѣ и роднинитѣ на грабнатата се прѣдоставяло право да дигватъ потеря слѣдъ похитителя и да го убиятъ. По-късното законодателство отъ 1496 г. наказва похитителя из безславие, и, подъ страхъ на смъртно наказание, на изгонване вѣнъ отъ държавата. Статутътъ отъ 1532 г. освобождава отъ това наказание, ако грабенето е станало съ съгласие на момата; но, тѣй като тая форма на крадене съ съгласието на момата станала честа прѣвъ XVII в., законодателството, загрижено да се прѣкрати той редъ, въ 1691 г. отмѣнило постановленията на статута отъ 1532 г.

За краденето на момѣ въ нашия старъ битъ като форма на бракъ, ние нѣмаме наистина нѣкои ясни и безспорни данни. Обаче българитѣ не сѣ могли да правятъ изключение отъ общия семейно-браченъ редъ на другитѣ си съплеменници. Ако ние не намѣрваме ясни и положителни данни въ лѣтописитѣ и другитѣ писмени паметници, като хвърлимъ единъ дори повършенъ прѣгледъ на онова, което е познато отъ старитѣ паметници на писано и неписано право, още и като се ползуваме съ метода на прѣживѣлки при изучаването народния епосъ, ние ще намѣримъ общеразпространени слѣди за „краденето“, а по-късно и за „купуването“ на булката.

Въ моя „Сборникъ на български юридически обичаи“ се срѣждатъ много случаи за крадене моми въ всички краища на България¹⁾. Забѣлжителното е обаче, че отговоритѣ отъ всички мѣста за крадене моми се отнасятъ до грабене, което става съ прѣдварителното съгласие на момата. Въ Ахж-Челебийско и Хасковско, въ Еленско и Македония, въ Ст.-Загорско и Т.-Пазарджикъ краденето става най-често отъ чешмитѣ, отъ седѣнкитѣ и рѣдко отъ бащината кѣща. Момъкътъ обикновено състави дружина, състоеща отъ негови вѣрни приятели и побратими (ахретлици — въ Хасковско) извардватъ момата, улавятъ я и я отвеждатъ у момкови (Хасковско, Евджилери). Когато момъкътъ е отъ друго село, момата качватъ на конь, и момъкътъ бѣга съ нея, а дружината му остава да се разправя съ потерата, която въ такива случаи е неминуема. Работата се свърша съ бой, а нѣкога и съ убийства отъ двѣтѣ страни (Хасковско). Ако момата случайно не излѣзе нея нощъ на двора, тогава дружината разбива кѣщнитѣ врата и се извърша вече истинско насилствено крадене (Македония, Добричъ), което напомня най-старата форма на грабене мома противъ нейната воли и волята на родителитѣ ѝ. Слѣдъ краденето става *вънчаване*. Въ Македония ако и момата е съгласна за краденето ѝ, нѣма друго наказание, освѣнъ че тя се лишава отъ бащино наслѣдство, а още и отъ обикновеното „прике“. Ако ли грабенето е станало безъ съгласието на момата, тогазъ отиватъ по съдъ, и грабителитѣ се наказватъ. За истинска кражба моми съ дружина въоръжена ни разказва М. М. Кисювъ. Тя станала въ Рупчоско въ с. Деревьой. Имало съборъ. Момъкътъ си приготвилъ дружина. Когато се свършилъ съборътъ, дружината се впуснала, уловила момата, но нейнитѣ родители и съселани станали противъ тѣхъ; подбачила се борба по между имъ, съ пушки и ножове, та паднали на сѣщото мѣсто мъртви около 20 души. Това че е дѣйствително, показватъ и самитѣ гробища, които се намѣрватъ на това мѣсто²⁾.

Подробно описание за крадене мома въ З. България ни е далъ г. Д. Мариновъ въ Жива Старина³⁾.

Кражбата на моми носи разни названия; най-обикновеното е „крадене“, „кражба“, „отграднали я“, „открадвали се“. Въ Македония и Хасковско казватъ „грабене“, „обичай да се грабятъ моми“, въ

¹⁾ Сборникъ, I ч. Семейно право, 174 с. слѣд.

²⁾ МСб. IV 2 ч. Н. У. 49.

³⁾ ЖС. III. 47.

Стара-Загора „влѣкване“, „завлѣкване“, въ Зап. България „влечене“¹⁾. На самитѣ моми, които сж крадени ъзватъ въ Македония „грабенки“, „грабелки“ за отличие отъ онѣзи, които сж отишли самички „бѣгалки“, „пристануши“. Въ източна и сѣверна България краденитѣ се наричатъ „откраднати“, „грабени“.

Въ свадбения ритуалъ у насъ се срѣщатъ символи, които не могатъ да се смѣтатъ освѣнъ като слѣди, прѣживѣлки отъ нѣкогашното насилствено грабене и откарване момата. Такива сж слѣднитѣ:

1) Младоженекътъ се третира като врагъ, дошелъ да краде: а) въ Струга, откакъ му се отрие лицето отъ момина братъ и му се даде махрама, удря му се и една плесница²⁾; б) въ Хасковско още на малкия годежъ, слѣдъ като донесатъ *мъната отъ нѣколко желтици* на момина баща или майка, а момата дари годежницитѣ съ кърпа, най-младиятъ годежникъ ще иде у момъка и, като му удари една плесница на врата или шапката о земята, ще му каже: „честита ти работа да бжде“³⁾; в) въ панагюрскитѣ села, когато женихътъ ще влѣзе при булката въ пруста ѣ, слѣдъ вѣнчаването, още на вратата кой какъ стигне отъ момцитѣ го удря по гърба или по врата; при това се е случвало нѣкои младоженци отъ тия шеговити удари съ юмруци да не сж имали щастие да влѣзатъ живи при невѣстата си⁴⁾.

2) Въ нѣкои мѣста зетътъ се кара да се катери по високи стълбове, за да земе варакладосаната ябълка⁵⁾ (Македония).

3) Когато се излазя отъ момино село или се влиза въ момковото, гърми се съ пищовъ. Гърми се и когато доближатъ до момковата къща, а ако се забавятъ гърмежитѣ, счита се, че има нѣкоя несгода (Разлошко) Мсб., V. Н. У. 46.

4) Цѣлиятъ свадбенъ кортежъ има характеръ на нападателна експедиция.

5) Кога влѣзе младоженекътъ при невѣстата, излазя деверътъ, затвара вратата и варди отпрѣдѣ съ пушка⁶⁾.

6) Младоженекътъ удря въ извѣстни случаи още въ деня на свадбата невѣстата⁷⁾.

¹⁾ Ibid.

²⁾ Шапкароеъ, Сборникъ, III 67. 68.

³⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ, 138.

⁴⁾ Чолаковъ, 24. 25.

⁵⁾ Шапкароеъ, Сборникъ, III. 67. 68.

⁶⁾ Чолаковъ, 25.

⁷⁾ Мсб., V. Н. У. 61.

Грабенето у насъ се е изродило по-късно въ „приставане“ или „бѣгане на момата“, което е единъ видъ крадене, съ съгласието на двѣтъ страни. Тоя обичай е много повече разпространенъ у насъ, отколкото краденето. „Бѣгането“ или „пристанването“ става дори и съ мълчеливото съгласие на родителитѣ. Нѣкъдѣ го правятъ, за да се избѣгнатъ разноскитѣ по свадбата, особно по гощавката, или за да не се дарятъ и отдариватъ и да не се дава агърлъкъ¹⁾. Въ Ахъ-Челебийско на бѣгането казватъ „прислѣдъ“ или „прислѣдване“. „Прислѣдили се, кой знае, какъ ще имъ се свърши работата“. „Ехъ отговаря други, ни кутра са не е воарнала отъ прислѣдъ“²⁾. Ако момата е „славеница“ (годеница), прислѣдътъ е свързанъ съ неприятности. Трѣбва да се удовлетвори стария годеникъ, който много пкти за мѣнение прави маса пакости. Въ Татаръ-Пазарджишко момата, като доде въ къщата на своя любовникъ, седне до огнището и бърка огъня въ знакъ, че е дошла подъ закрилата на тая челядъ³⁾.

Една пѣсенъ ни разправи, че Юванъ поискалъ Милица, кралева черка, но тѣй като кралятъ и кралицата не му я давали, Милица го учи:

Утрѣ е Св. Недѣля
И свети четиридесетъ

¹⁾ П. Р. Славейковъ, Българскитѣ пословици, Мсб. II. 1893.

²⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ, I.

³⁾ Както за приставването, така и за побѣгането се срѣщатъ обстоятелствени съобщения въ моя „Сборникъ на българ. юрид. обичай“ ч. I. I. 1897. вж. стр. 161—182. За приставването вж. „Пристануша“ подробно описание отъ Г. Д. Искреновъ въ *Балканъ*, отъ 1883 г., бр. 38. Това описание се касае повечето за Ломското окръжие. Въ него сж посочени и нѣкои отъ вътрѣшнитѣ причини за приставкитѣ. Тия причини били: 1) дѣто нѣкои родители не допушали на своитѣ дѣщери съ врѣме да се омѣжватъ, като потребни тѣмъ за домашна и полска работа; 2) дѣто нѣкои селски родители не позволяватъ на своитѣ дѣщери да се омѣжватъ съ онѣзи момци, които тѣ обичатъ. Родителитѣ или братята на приставушата се случва да я подгонватъ, нѣкога дори и съ въоръжена чета. Често става бой и кръвопролитие. Настигне ли у свекрови си приставушата, болятъ прѣстанва. Едно обичайно примирие се налага. Бащата на момъка самъ той или чрезъ свои другари иска прошка отъ моминъ баща. Една отъ причинитѣ на приставването ни излага и П. Р. Славейковъ въ своята статия: *Българскитѣ пословици*, Мсб. II. 1893. Тая причина е, че момъкътъ искалъ да избѣгне или не можалъ да изпълни завѣщането на *баба-лаж* (обуца и др.) За краденето и приставването да се видятъ и слѣдитѣ още мѣста: С. С. Бобчевъ, Материали за българ. обичайно право, Наука, 1888. стр. 34; *Чолаковъ*, 27 приставки.

Хубаво е описането въ Жс. III. 37 и слѣд., което е за сѣченето и приставването.

За „умичката“ у сърбитѣ вж. Словарь на Вука Караджичъ. — Bogišić, Zbornik, Krauss, Sitte und Brauch der Sudslaven. 1885.

За руситѣ: *Терещенко*, Витъ рускаго народа. II; *Смирновъ*, Очеркъ стр.

Кралъ ще иди на лова
 А кралицата на бани
 На бани, на прошьтане
 А ние съ тебе Юване
 Ние двама ще бѣгаме.
 Ка го Милица научи
 Така и Юванъ работилъ.

Въ Разлошко, като изведатъ момата изъ бащинитѣ ѝ двори,
 пѣятъ:

Крадомъ, крадомъ, девоіко,
 Гукрадохме девоікоа
 Вечерь пу мѣсечина
 Йутром пу лъта слава¹⁾.

Крадѣли моми не само момцитѣ, но и змейоветѣ. Една отъ пѣснитѣ, що се пѣе слѣдъ свадбата, въ вторникъ, въ панагорскитѣ села, се казва: че Любица, млада невѣста, откакъ приготвила гостба, отишла да носи обѣдъ Стояну, „дѣ Стоянъ оранъ орѣше съ пѣстри бѣли волове, дѣ я съгледа пусти змей, та си вихрушка подигна, та грабна млада Любица²⁾“.

В. Купуване жени.

Ако не може сигурно да се приеме, че съ грабенето, краденето на момата въ първо врѣме се е прѣминало къмъ индивидуалния нареченъ бракъ, най-вѣроятно е, че грабенето е докарало обичая или формата на брака съ купуване на момата, бъдеща жена. Наистина при изучаването на масата данни, доставени намъ отъ етнографията и писменитѣ паметници на стария битъ и законодателенъ строй, ние се срѣщаме редомъ съ грабенето на момитѣ и съ купуването имъ³⁾. Но не могатъ да се игноруватъ случаетѣ, дѣто подиръ извѣстни грабенета на моми се залавя „мирба“, „мирене“, договаряне, което се свърща съ извѣстенъ „откупъ“ било въ видъ на глоба за извършеното увреждане на една челядь⁴⁾, било като възнаграждение за дѣто тая челядь се лишава отъ една икономическа сила⁵⁾.

¹⁾ Мсб. V. II. У. 43.

²⁾ Чолаковъ, 27.

³⁾ Шпилевскій, Сем. власти, стр. 60.-Смирновъ, Очерк. семейн. отнош.

⁴⁾ Ковалевскій, Первоб. пр. II. 60; — Проф. Сергѣевичъ, Лекціи, 375.

⁵⁾ D-r Ch. Letourneau, L'évol. du mariage, P. 127, — R. de la Grasserie. Les régimes matrimoniaux, въ Revue generale du droit, 1903 г. Зиберъ, Очерки первоб. культуры.

Тъй като краденето на моме е ставало въ първобитнитѣ врѣмена, споредъ нѣкои, при господаруването на экзогамията,¹⁾ то по-късно, когато систематически враждебнитѣ отношения се замѣстили съ по-меки и по-мирни, не е било възможно да се прибѣгва все до грабителска форма на брака. При такива условия, казва проф. Ковалевски, е настъпило другото начало за заключване на бракъ — купуването на момата. Това начало се поставило на първи планъ и станало, ако не изключителна, то господствуеща форма на установиване браченъ съюзъ. Тази замѣна на една форма съ друга е станала, разбира се, не изъ единъ нѣтъ, и слѣдитѣ на старата кражба сж запазили дълго врѣме, не въ едни само символически обреди, пазени при свадбата, но и подъ форма на фактически осществимъ грабежъ, който става всѣки нѣтъ, колчимъ момъкътъ не може да стане межъ по нормаленъ редъ, по редъ на купуване момата отъ родителитѣ ѝ. Доказателство на това е цѣлата верига данни, които се заключаватъ въ моя „Сборникъ на българ. юридически обичаи“ и въ които се вижда, че обикновено кражбата на мома става, откажъ момъкътъ получи отказъ отъ родителитѣ на момата. Това е особно за Македония, Старо-Загорско, — Хасковско и пр.²⁾

Професоръ Сергѣевичъ обяснява така произхождението на купуване момитѣ. Въ обреда на заключването дохристиянския бракъ влазаятъ и особенъ вносъ, плата за годеницата. Възникването на такава плата трѣбва да се отнесе къмъ дълбоката старина, именно къмъ онова врѣме, когато съществувало (не само обредното) дѣйствително похищение. Ако привърженицитѣ на челядъта, отъ които е било извършено похищението били доста силни, тѣ, разбира се, не се помирявали съ свършилия се фактъ, а прѣслѣдвали похитителитѣ. За да се примирятъ съ тѣхъ, похитителитѣ трѣбвало да прѣдложатъ откупъ. Отъ този откупъ, заключава той, ще е възниквало *внѣното* — заплащане цѣната на момата, която цѣна по германското право е била равна на вергелда ѝ (глобата за похищението)³⁾.

¹⁾ Letourneau, о. с. 126. 127.

²⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ I. Семейно право, стр. 175. 177. 178. — Проф. Ковалевски съобщава (въ своето „Первобитное право“ II. 109.) обичай въ Кавказъ, и главно у лакитѣ, да се откарва момата, откажъ родителитѣ ѝ не се съгласятъ да ѝ дадатъ. Описанието тоя обичай на Ковалевскій ни напомнимъ издѣло нашето съобщение изъ Добричъ-Хасковско. Същото издѣвало на момата по чешма или друго мѣсто, същата дружина отъ „ахретлици“ и др.

³⁾ Сергѣевичъ, Лекции, 375.

Това мнѣние за произхождението на женокупуването отъ откупа примиренето слѣдъ краденето моми е приемливо. Ние го срѣщаме, и у такива социолози и юристи като докторъ Шарль Летурио¹⁾ и Раулъ де ла Грасери²⁾. „Вѣроятно, казва Летурио, опасността, несгодитѣ на грабенето сж извикали мисълта за първобитния съпружески търгъ, за една помирителна спогодба, споредъ условията на която и чрѣзъ една компенсация една мома се отстъпва на единъ мъжъ отъ нейнитѣ правоимащи. Въ принципъ тази търговска спогодба отстъпвала на придобивача върху женската стока повечето отъ правата, произходещи за него и отъ насилственото грабене (de la capture violente); но на дѣло тѣзи права били естествено умѣрени, защото жената таа доброволно отстъпена, не била съвсѣмъ напусната отъ своитѣ“³⁾.

Дори и сега въ нѣкои мѣста, дѣто купуването е въ първобитнитѣ обичаи, най-напрѣдъ нетърпеливитѣ момци откриватъ момата, както у колханитѣ, и слѣдъ грабенето се явяватъ посрѣдници да прѣговарятъ една спогодба⁴⁾.

Купуването на момата е било дълго врѣме една форма за сключване бракъ у всички народи. Наистина, нѣкои руски юристи историци поддържатъ, че тоя институтъ не билъ толкозъ разпространенъ у древнитѣ славяни, но тѣ не могатъ да не признаятъ слѣдитѣ отъ него въ старитѣ брачни отношения на славянитѣ. Проф. Сергѣевичъ, като приема, че у германцитѣ съ купуването на момата се свършвалъ бракътъ, казва, че колкото за руситѣ източниците не говорятъ за таа покупка като за „особенъ способъ да се установява бракъ“. Но проф. Сергѣевичъ бърза да прибави веднага: „обаче приобрѣтението на жени съ купуване толкозъ хармонира съ древния възгледъ за жената като слугиня, че може би и у нѣкои руски племена бракътъ се е установявалъ съ купуване. Терминитѣ, споредъ които годеникътъ се явява като *купецъ*, а годеницата е *стока*, потвърдяватъ това прѣдположение“⁵⁾.

Родителитѣ, или още по-право старѣятъ въ къщата ималъ правото да разполага съ личността на момата, слѣдователно и да я продава по свое усмотрение. Колкото повече е диво и първобитно обществото, толкозъ повече тази власт надъ жената е по-

¹⁾ D-r Ch. Letourneau, L'évol. du mariage, 127. 188.

²⁾ Raoul de la Grasserie, Des regimes matrimoniaux. Revue générale du droit. 1903.

³⁾ Летурио, о. с.

⁴⁾ Dalton, Discriptive Ethnology of Bengal, p. 192.

⁵⁾ Лекниа, 1899, стр. 375. — Ср. Zopf, Deutsche Rechtsgeschichte, стр. 584 и слѣд.

силна. Нищо по-диво отъ австралиеца, затова и сѣдбата на жената въ Австралия е най-тежката¹⁾. Правото на бащата е неограничено.

Отъ това произлиза и правото за разполагане съ жената като съ собственостъ. Женитбата е била една търговска сдѣлка, на която произхождението и да се крие въ откуна слѣдъ мирснето, животътъ ѝ далъ свое, самостоятелно название. Краденето на женитѣ, колко и да било славно дѣло, и дори жевитѣ, колко и да уважавали героя грабителъ, пакъ, като свързано съ рискъ, трѣбвало да се измѣни. И то отстѣпя на купуването. Особно то става общо правило, щомъ вече се появили извѣстни цѣнности. Когато впрочемъ нѣкой ги нѣмалъ, той прибѣгвалъ до тѣй наречено отслужване, ратайничество (servage или servitude у Letourneau), за което ни говори и Библията въ случая съ Якова, който взелъ Лия и Рахила, като платилъ за тѣхъ съ 14 годишно служене у баща имъ Лавана²⁾.

Обичайтъ да се продава момата за бѣдещи бракъ е общъ у всички страни на свѣта³⁾. Въ Нова Каледония дѣцата се гондѣватъ отъ родителитѣ почти въ момента на раждането имъ. Тая обичайна наредба е разпространена освѣнъ въ Нова Каледония, въ Полинезия и у нѣкои диви племена на Южна Америка.

По силата на това право въ първобитнитѣ общества продажбата на мома се върши като всѣка друга най-обикновена продажба. Тамъ, дѣто нѣма пари, даватъ се цѣнии прѣдмети, кога и таквизъ нѣма, откупътъ става чрѣзъ отслужване. Тоя способъ не е рѣдкъ въ индийскитѣ племена въ Америка. Въ малко по-напрѣдналитѣ до срѣдня възраст на цивилизацията народи, купуването мома е най-обикновеното явление⁴⁾. У хотентотитѣ и кафритѣ мѣновата стойностъ, бидейки добитъкъ, за мома плащатъ толкозъ крави и биволи: цѣната на стоката се измѣнява споредъ това, има ли я много или малко. Лавайанъ разправя, че видѣлъ една подобна продажба у намокоазитѣ само за една крава⁵⁾. Знаменитиятъ пктешественникъ Ливингстонъ ни разправя, че на бащата се дава още и цѣната на правото, що има той върху дѣцата на дъщеря си⁶⁾. При продажбата не се гледа, кому се дава стоката: който

¹⁾ Letourneau, о. с. 131.

²⁾ Ibid. 136 — Ср. Библия, Битие, глава 21.

³⁾ Letourneau, о. с. 132.

⁴⁾ Ibid. о. с. 132.

⁵⁾ Ibid. о. с. 138. — Levaillant, Histoire univers. des voyages, p. 348.

⁶⁾ Letourneau, о. с. 138.

наддаде повече, той я взима, както е въ Полинезия. Въ Куранкомитѣ се продаватъ на старци и твърдѣ скъпо¹⁾. Въ Полинезия купуването е обичайно явление. Стане ли „пазарлъкътъ“²⁾, тукъ, séance tenante, момата се прѣдава на купувача. Младоженцитѣ първата вечерь прѣспиватъ у момини. На другия денъ слагатъ нѣколко печени прасци за изпращане свадбениа празникъ³⁾. У червенокожитѣ въ Калифорния моми се продаватъ и купуватъ като всѣки прѣдметъ, безъ да ги питатъ. Цѣната се плаща на бащата, а момата се отвежда, като че се касае за нѣкой конь или волъ. Бѣднитѣ претенденти отстъпятъ на богатитѣ и отъ това произлиза, че старитѣ богати сж добили най-хубавитѣ моми⁴⁾.

У скитницитѣ монголи и у татаритѣ въ сѣверна Азия роднитѣ уреждатъ женидбитѣ на дѣцата си по свое абсолютно усмотрение, безъ да ги питатъ. Търгътъ става горещо между родителитѣ и цѣната за заплащане се опрѣдѣлява точно. Тази цѣна състои въ добитъкъ, платове, ракии, масло, храни и пр. Търгътъ свършенъ, пишатъ продавателенъ договоръ прѣдъ свидѣтели, но момата се прѣдава само слѣдъ склучването на женидбата, която става по формата на откарването⁵⁾. Тюркменскитѣ обичаи напомнятъ татарскитѣ.

У китайцитѣ дѣщеритѣ се нумериратъ: първа, втора, трета по раждане. Цѣната на продажбата имъ се плаща на два пжти: при контракта и слѣдъ свадбата⁶⁾.

Забѣлжително е, че у индийцитѣ, колкото и обичаитѣ да напомнятъ брачнитѣ продажби на монголитѣ, има нѣкои племена, дѣто ратайството на момъка е обичай. По този начинъ той се унижава доста и така се поставя и жената на равно съ мжжа⁶⁾. „Паритѣ, все паритѣ, вика Летурно. У всички народи и раси, женидбата е често една проста парична сдѣлка. Въ туй отношение берберийцитѣ, семититѣ и арийцитѣ не се отличаватъ отъ другитѣ човѣшки типове⁷⁾“.

У арабитѣ продажбната формула е ясна: „продавамъ ти дѣщери си за толкози. — Приемамъ.“ Арабскитъ юристъконсултъ Саидъ

¹⁾ Ibid. 139.

²⁾ Ibid. 140.

³⁾ Ibid. 141. — Bancroft, Wative races of Pacific etc. m. 1. p. 476.

⁴⁾ Letourneau, о. с. 144.

⁵⁾ Ibid., 145.

⁶⁾ Ibid. 146.

⁷⁾ Ibid. 146.

Халилъ казва: „като се жени, жената продава частъ отъ личността си. При единъ търгъ купуватъ стока; при една женидба купуватъ родилна нива“¹⁾. Трѣбва да се забѣлѣжи само, че съгласието на жената е нужно; прѣдполага се, че тя сама се продава, и нейната продажбена стойностъ съставлява никиха и (турската зестра). Така е било и у еврейтѣ. Примѣрътъ на Яковъ се вече спомена.

У арийскитѣ народи, като се почне отъ авганцитѣ, та се достигне до ирландцитѣ, продажбата е била обикновено явление. Въ първобитна Гърция момата се купувала съ подаръци или съ служене у бащата²⁾. Въ Римъ също жененето чрѣзъ купуване е било сигурно първобитна форма на браченъ съюзъ. *Confarreatio*-то било тържественъ и религиозенъ съ 10 свидѣтели бракъ на патрициитѣ. *Usus*'ътъ или свободното съжителство слѣдъ една година, слѣдователно слѣдъ годишна давностъ, употребление, напомня полинезийски бракъ. Но най-разпространената форма, която се явила слѣдъ *Usus*'а и сигурно е прѣдшествувала *Confarreatio*-то, което става по-късно символическо, е било *Coesentio*.

Въ брахманическа Индия момата купуватъ отъ родителитѣ ѝ. Единъ любопитенъ стихъ отъ Кодекса на Ману ни обяснява дори, какъ се е обезщетявалъ купувачътъ въ случай на подставяне лицето: „ако откакъ се покаже нѣкому момата, която му се отстъпва, съ обичайното възнаграждение, отпослѣ му се даде друга за съпруга, той става мъжъ и на двѣтъ за сжщата цѣна; такова е рѣшението на Ману“³⁾.

Въ Европа на всѣкъдѣ въ гръко-латинската старина, както и у варваритѣ, момата била една отчуждаема собственостъ, а женидбата — продажба. Женидбата чрѣзъ купуване, която замѣства женидбата чрѣзъ грабене, била, по свидѣтелството на Аристотеля, практикувана отъ старитѣ гръци и мъжътъ купувалъ било прѣко жената, било властта върху нея отъ тогосъ, който я упражнявалъ. Да ли тази форма се е упражнявала въ хомерическото право? Въобще е прието да се отговаря положително и, споредъ Боше, това е основателното, въпрѣки възраженията, що се правятъ противъ това гледище. Споредъ Хомера, женидбата е контратъ, който се извърши между „кириоса“ на жената и нейния бъдещъ мъжъ: при тозъ договоръ претендентътъ поднася обикновено на бащата подарки въ добитъкъ и цѣнни прѣдмети — *ἐξίνα*, а бащата дава

¹⁾ Саидъ Халилъ, *Précis de jurispr. musulm.* Trad. Perron (Letourneau p. 147).

²⁾ Aristote, *Politique*, т. II. p. 8.

³⁾ Code de Manou, liv. VIII. p. 204.

на бѣдния си зеть $\mu\epsilon\lambda\lambda\acute{\iota}\alpha$. Въпрѣки мнѣнието на Хруза, Боше твърдѣ вѣщо доказва, че $\epsilon\delta\upsilon\alpha$ -та е била ако не истинската, то символическата покупна цѣна на момата¹⁾.

Скандинавскитѣ саги²⁾ ни прѣдаватъ, че бацитѣ продавали дѣщеритѣ си, безъ да ги питатъ и взимали отъ зетя обезщетение. У Германцитѣ за оженването на момата било необходимо да се договори прѣдварително и плати задатъкъ (Arrha, Scat, Viteme, Meta) на бащата или пъкъ на най-близкия роднина отъ годеника³⁾. Тѣзи цѣна е била равна на вергелда на жената. Позната е старата пословица: *Der hat das Weib der est kauft*⁴⁾. Още Тацитъ съобщава, че въ Германия момата се купувала и цѣната, що той нарича *dos*, била давана на бѣдещата съпруга⁵⁾. Както въ карловингската, така и въ меровингската епоха бракътъ се сключвалъ чрѣзъ купуване жената: бѣдещиятъ съпругъ трѣбвало да купи мундума, т. е. правото на настойничество, което до тогава принадлежало на бащата.

За Русия ето що казва *Терещенко*: „Въ нѣкои мѣста, особно въ Нерехта, купуватъ годеницата съ пари. Не само бѣднитѣ, но и богатитѣ селяни считатъ за безчестие да дадатъ дѣщеря си безъ пари. Колкото е по-голяма цѣната, толкозь повече е чesть за булката; това се разчува веднага низъ селото. Продавателната цѣна се нарича „кальмъ“⁶⁾. Съврѣменнитѣ руски обреди и пѣсни сж запазили слѣди за продажбата и покупката на годеницата; въ тѣхъ годеникътъ навсѣкждѣ се нарича кунаецъ, годеницата — стока⁷⁾. За продажбата на годеницата, казва Шпилевски⁸⁾, свѣдочи и обредътъ на откупа годеничната постелка, купувана отъ брата на годеницата, и роднинитѣ ѝ избобо, мѣсто при годеницата, купуването отъ брата ѝ косата ѝ и т. п. Обредътъ на прѣдаване годеницата отъ баща ѝ на момъка е сходенъ съ обреда на прѣдаване продадена вещь.

¹⁾ Beauchet, о. с. p. 114, 115 и слѣд. — Ср. *Hrusa*, Beitrage zur Geschichte des griechischen und roemischen Familien rechts. 1892—1894 I. стр. 12 и слѣд. — *Aristote, Politique*, II. 8; Хомерова *Илиада*, IX. XI. XIII.; *Одисея*, II.

²⁾ Nials, Sago —, t. I. p. 9—10. (Но нит, у Легурно)

³⁾ Ramband, *Hist. française* p. 107; Chaisemartin, 287.

⁴⁾ Graf u. Dietheriz *Deutsche Rechtsprichwörter* p. 147. Купуването на жената е отбѣлжено изрично въ нѣкои крoатски текстове. Ср. Саксонската правда, X III, 1 у *Waltei* и *Corpus juris germ.*, t. I. p. 385. Исландскитѣ *мурдр* (*mundr*) прѣдставлява сжщо покупната цѣна на жената. Вж. *Beauchet*, *Formation et dissolution du mariage dans l'ancien droit islandais* въ *Nouvelle revue historique du droit*, 1885 p. 75 и слѣд.

⁵⁾ *Germania*, XVIII.

⁶⁾ Терещенко, *Быть* p. 71. II. 170.

⁷⁾ И у българското селско население на много мѣста за момитѣ казватъ, че били „чурюкъ стока“; чурюкъ — гнила.

⁸⁾ Шпилевскій, *Сем. власти*, 31.

Въ Еписеиската губерния бащата увива ржката си съ бѣла кърпа, хваща дъщеря си за ржка и прѣдава я на годеница, който сжщо така я приема, съ ржка, увита въ кърпа¹⁾. Въ Царевкошайскъ, въ Казанска губерния, бащата съ ржка обвита въ кърпа или пола, прѣдава ржката на годеницата годенику, който я поима по сжщия начинъ²⁾. Като привежда тѣзи примѣри Шилевски казва: „до сега у насъ така продаватъ конетѣ“³⁾.

У сърбитѣ обичаятъ е запазенъ не по-малко. Караджичъ казва: „Въ Сърбия не взиматъ пари отъ момата, но за нея даватъ, напр., брату обуца или дрѣхи, на майката какво-годѣ облѣкло, сжщо на сестритѣ и на другитѣ роднини по нѣщо, и даватъ освѣнъ това пари за въ кжици. Въ Сърбия прѣди нѣколко години толкозъ много искаха за момата, че бѣденъ човѣкъ не е могълъ да се жени, за това Кара-Георги издаде указъ, че не бива да се иска и зима за мома повече отъ дукатъ“⁴⁾.

Професоръ Ковалевский мисли, че отъ това врѣме покупката на невѣстата въ Сърбия става рѣдко явление (? р.), което се виждало особно и отъ събранитѣ и печатани отъ Богинича свѣдѣния⁵⁾. Това обаче негово мнѣние се опровергава отъ цѣлъ редъ данни, съ които ще се запознае читателятъ по-долу по изложението на д-ръ Смиланича, па и отъ даннитѣ, събрани отъ самия Богиничъ.

Въ „Zbornik“-а на Богинича има наистина свѣдѣния, отъ които може да се заключава, че покупка-продажбата на момата е било явление доста разпространено низъ юго-славянскитѣ земи, а нѣкъдѣ и до сега се плаща извѣстенъ откупъ на моминитѣ родители. Тамъ дѣто не се плащатъ пари, даватъ дарове. Въ Шабачко окръжие (Сърбия) зетѣтъ плаща на моминия татко „дукатъ или дванцикъ.“ Освѣнъ това, дава още даръ или издаре. Въ Любовийско момъкътъ плаща на бащата или на братията на момата: на бащата — за кожухъ, а брату за чизми, по колкото сж се условили на

¹⁾ Терещенко, Бытъ рус. народа II. 602.

²⁾ Паматна книга на Каз. губер. 1868—1869. Сводб. обряди Крест. Царев. стр. 47.

³⁾ Шилевскій, о. с. 31.

⁴⁾ Вукъ Караджичъ, Рјечник, 168. Проф. Ковалевский, като привежда тия думи на Караджича, прибавя, че трѣбва да се обърне особно внимание на подчертанитѣ думи: „и освѣнъ това пари за въ кжици“.

⁵⁾ Трѣбва да се забѣлжи тукъ, че мнѣнието на проф. Ковалевски за Сърбия не е съвсѣмъ вѣрно. Обичаятъ за купуване невѣстата въ разни форми се е продължавалъ и слѣдъ наредбата на Кара-Георги и слѣдъ тая дори на Милошъ, както за това свидѣтельствува обширната монография на д-ръ Смиланича, не единъ атъ цитирана отъ насъ (ср. стр. 232).

годежа. Сега вече това е забранено отъ закона. Въ Рогъевски и Азбуковачки срезове още при годежа даватъ на момина татко 10 дукати *за въ кжчи* или *на синиата*, както се казва на паритѣ, давани по негово искане, или ако момата нѣма баща, на старѣята въ кжцата, която дава момата. Въ Гургосовачки или Книжевачки окръгъ на момина баща се плаща още на годежа 4—6 дуката, освѣнъ другитѣ дарове, които се оговорватъ, напр. тестю кужухъ, на бабата памуклия, на шурентѣ чизми, на другитѣ сжщо по нѣщо. Това пзобщо зависи отъ момковата имотность. У словацитѣ зетѣтъ купува на бащата на момата чизми, на майката кожухъ, а на другитѣ роднини по една махрама. Въ Срѣмъ, въ с. Стронинци, на майката се даватъ два фиоринта и това се зове: *материнство*. Въ Банатъ, въ с. Добрица, зетѣтъ дава за дрѣхи 80—100 фиоринта. За тѣзи пари годеницата си купува, щото и трѣбва¹⁾.

У черногорцитѣ послѣ свадбения обредъ роднинитѣ на момата искатъ отъ сватоветѣ — роднини на момъка голѣмъ откупъ за нея, тѣй като, споредъ думитѣ имъ, тѣ имъ даватъ мома, която сгрува Цариградъ.

У лужичанитѣ годениктѣтъ, като идва да се сватосва, захваща съ питането: „нѣма ли добиче за проданъ“. А една чешка свадбена пѣсенъ казва: „дайте ми мома, азъ ще ви я добрѣ платя, — за туй сж ме и проводили, да платя за момата съ цѣли-цѣлнинички талери²⁾).

За брака чрѣзъ купуване жени въ Сърбия ни дава най-пълни свѣдѣния пакъ г. Смилянничъ. Той разгледва въпроса отъ историческо и етнографическо гледище³⁾.

¹⁾ *D-r V. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. I. U Zagrebu. 1874* Глед. на стр. 220—221.

²⁾ Ковалевскій, Перв. право. II. 120.

³⁾ Купуването мома споредъ д-ръ Смилянничъ не било въкоренено у сърбитѣ отъ заселването имъ на Балканския полуостровъ и до днесъ. Тази обаче негова бѣлъжка е недоразумѣние, което никакъ не отговара на давитѣ, които самъ той ни съобщава и отъ които може да се заключи тѣлко за противното, именно за разпространяването и за закореняването на обичая. Г-нъ С. намѣрна причината на мнмото невкореняване на обичая за купуване момата — въ личното развитие на сръбската челядь. Тѣй като, казва той, животѣтъ се е проявявалъ въ за други — а старѣйшината въ задругитѣ не е билъ най-стариятъ членъ въ кжцата, той не е могълъ и да разполага съ момитѣ и да ги продава, — обстоятелство, за което се изясва патриархаана челядь съ силна бащинска власть. Освѣнъ това, паритѣ отъ откупъ не били личенъ имотъ на задругаритѣ. Страната, що купува, се грижи да добие въ кжци единъ членъ повече, който ще работи, а страната, що продава, губи единъ членъ, та за това иска възнаграждение въ пари или други цѣлни прѣдмети. Тѣзи моменти били имали значение за „инокоснитѣ кжци“ (мазакитѣ челяди), а не и за другитѣ. Авторѣтъ приема за възможна догадката, че сърби и българи трѣбва да сж възврнели тоя обичай отъ гърцитѣ или отъ римскитѣ колонисти по врѣме на тѣхното идване на полуострова. Това прѣдположение той се мъчи да подкрѣпи съ старитѣ сръбски наметници, въ които не се срѣщало ужъ нѣщо за продажба и цѣна на

Д-ръ Смилянчъ ни съобщава най-напрѣдъ данни изъ сърбския епосъ, въ който се изправя прѣдъ насъ цѣль-цѣленичкькъ обичайтъ за купуване невѣста. Той цитира като най-стара пѣсень „женидбата на княза Лазара“ (Вукъ, II. 173. 1894). Царь Душанъ, като добилъ отъ стария Югъ-Богданъ съгласие да му даде дъщеря си Милица за дворянина Лазара, бърза съ рѣка въ джебове,

Те извади хиляду дуката,
И извади од злата јабука,
У јабуци три камена драга,
Обельежје Милице ђевојици. и пр.

Тукъ ябълката съ желтицитѣ облича въ една гиздава символика пѣбогашното купуване. Това става още по-ясно отъ други примѣри.

Пѣсенъта за женидбата на Кралевича Марка възигъва, какъ Марко е поискалъ дъщерята на краля Шишмана, но

Док постави прстен и јабуку
И пореза рухо на ђевојку,
И дарува свати и пунице,
Даде Марко три товара блага.

До Марково врѣме, мисли г. С. не е била знайна парата; инакъ и той вмѣсто „три товара благо“ би далъ за дѣвойката нѣкоя десетина, а може и стотина говеда, овце и овни, и тогазъ щѣше да се изсочи още повече ясно купуването. Една друга народна пѣсень, която М. Ъ. Милчевичъ слушалъ отъ майка си, ни обяснява, какъ се е минало отъ мѣновното стопанство въ паричното и въ взимането на булка:

Лена Паво у ковилъу¹⁾ спава,
Нѣој се Раде кроз ковиље краде.
— Лена Паво, хоѣш поѣи за ме?
— Лепи Раде, што ђеш дати за ме?

дѣвойкитѣ. Ако би имало тая продажба въ срѣднитѣ вѣкове у сърбитѣ, трѣбвало да се спомене дѣ-годъ особно поради тогавашното дѣление на населението на власти и себри т. е. владѣлци и подчинени. Душановиятъ законикъ мълчи, а въ пѣснитѣ до оноа врѣме се срѣдять рудаменти, които ни свѣдочатъ, че купуване на дѣвойкитѣ е съществувало въ остатъци у народа. Ние привеждаме тукъ оригиналното мѣние на д-ръ Смилянчъ, само да се изсочи неговата несъстоятелностъ. Авторътъ напразно мисли, че тоя обичай на покупка момата е заетъ отъ гърци или римляни. Той е толкова гръцки, колкото и еврейски, толкова германски, колкото и френски. Колкото за разпространеността му, ако щете, закоренѣлостта му, тя се доказва отъ даннитѣ, които ни дава самъ д-ръ Смилянчъ и които ние привеждаме въ тоя си егюдъ.

¹⁾ Ковилъе — копринена трѣва, *stipa pennata* (Слов. Лаврова).

при годѣжа и свадбата, или се спремъ върху българския епосъ, ние се срѣщаме съ многобройни слѣди, които явно сочатъ на голѣмото разпространение на обичая.

За старото още врѣме на българското царство ни разправи пѣсенъта „Тажна Вена“, която майка ѝ закарала на панаира, що вече се свършаль. Но щомъ видѣли Вена, всички се набрали около ѝ да се чудятъ на „нейната убавина“. Никой обаче не се напмалъ да пита: „мома ли е или невеста, или пъкъ вдовица“. Наело се само „царското азиатарче“ и то я попитало, а Вена му отговаря:

„Маре лудо, лудо младо,
 Ни самъ мома, ни невеста,
 Ни 'довица ф'довицитѣ,
 Ете са'а три години
 Армасана,¹⁾ не венчана
 За Никола Панухчия.
 Ако искашъ да ме земешъ,
 Тѹри триста на три мѣста,
 Тѹри двѣсте на двѣ мѣста,
 Тѹри товаръ су'о грозде,
 Кѹни страна²⁾ леблебя,
 Та па дойди да се земемъ³⁾.“

Много ясни слѣди за продажбата на момата се срѣщатъ и въ свадбенитѣ пѣсни. Въ Кюстендилъ въ петъкъ прѣди свадбата, когато деверътъ иде да посѣти годеницата, нѣкои отъ другаркитѣ ѝ пѣятъ:

Дай, девере, дукато, да с'искупишъ снахата,
 Не е вредно дукато, колкуту е снахата.

Други отговарятъ:

Да би ималъ деверъ паряца,
 Искупилъ би снашица.

Въ друга пѣсенъ момъкътъ се обръща къмъ черноока Тодорка и я пита, „като продава червено вино, не ще ли да му продаде и чернитѣ си очи.“ Тодорка му отговаря:

Моитѣ сж очи, бре, продадени,
 Бре продадени, бре прѣкупени⁴⁾.

¹⁾ Армасана — обрзуена, годена.

²⁾ Сухото грозде и до сега е аманетътъ — залогътъ за годѣжа. То се размѣсва съ леблебии (пахуть) и се раздава на роднини и близки. Страна леблебия ще каже полтоваръ.

³⁾ А. П. Стояловъ, Битови пѣсни, № 18, стр. 31.

⁴⁾ Българ. народни пѣсни на Бр. Миладинови, Загребъ, 1861.

Въ една пѣсенъ записана отъ д-ръ Богорова (Бълг. нар. пѣсни, с. 1879, № 37) се разправя, какъ се е прочула Хубава Яна, по сѣ градове и на новъ пазаръ, че тънко прѣде, по-тънко везе, па никой не са напмалъ да си прѣкупи Хубава Яна.

Наелъ си са е Гюро Войвода,
 Наелъ се е, прѣкупилъ Яна
 За сто хиляди бѣли грошове,
 За други сто жълти жълтици.
 Който си сахатъ Гюро прѣкупи,
 Гюро прѣкупи Хубава Яна,
 Той му сахатъ Гюрю книга дойде,
 Книга дойде Гюрю хаберь:
 Да иде Гюро, Гюро на войска,
 Да биде Гюро младо войниче.

Пѣсенъта обаче свърша съ това, че щомъ Гюро заминва —

Този си сахатъ татаре дойдоха,
 Та му узеха хубава Яна,
 Отведоха я въ татарска земя,
 Засвириха ѝ татарско хоро
 Зиграха си татарско хоро,
 Яна си игра разложко хоро¹⁾.

У А. Илиева, Сборникъ за народ. умотворения, срѣщаме пѣсенъ № 145 Ода-Баши,²⁾ въ която се разправя, че когато казали на ода-башия, че „нѣма вода за людето“, „трѣва за конето“, защото една мома я присвоила и я продавала „пу капчица за жълтица“, той отговорилъ:

Вие момци, мои момци,
 Що сте толкозъ умислени,
 Умислени, угрижени?
 Ще куните и мумата,
 И мумата, и чешмата,
 И чешмата съсъ водата.

Въ друга пѣсенъ се изобразява момата, която се отдѣля

Отъ майчица и бащица
 Отъ нѣзина мила рода.

¹⁾ Богоровъ. Бълг. нар. пѣсни 38 стр.

²⁾ Виж. стр. 201.

И момата се обръща къмъ своя братъ и го моли да я скрие:

Въ сиво стадо неброено
Въ жълто жито немѣрено.

Но братъ ѝ отговаря, че той не може да я скрие, защото, казва ѝ той, „ти

Отъ сѣга си продадена
Продадена, заложена
Прѣдъ кумове, прѣдъ сватове,
На юнакъ си прѣдадена¹⁾.

Когато стройниците (годежниците) се връщатъ отъ строя въ Ахж-челебийско, пѣятъ:

Махрамата — татку ти,
А сабята — брату ти,
Хилядата — майке ти,
Злати прѣстенъ за тебе,
А ти, моме, за мене.²⁾

Или пѣкъ тази пѣсенъ:

Скрий ме брашно ф'сиво стадо
— Не мога, сестро, ни да те погледна
Че си скъпо прѣкупена —
Фсека стъпка и дукато³⁾.

Въ Кратово, когато деверътъ чука на вратата, дѣто е нѣвестата, пѣятъ:

Давай, надавай девере,
Да си откупишъ снаата,
Осум — стотини на врата;
Не ли не си кадъръ, девере,
Да си откупишъ снаата
Дѣма би си седелъ, девере,
Каша би си бъркалъ, девере,
Дѣца би си ранилъ, девере,
Продай си фесо отъ глава
Да си откупишъ снаата⁴⁾.

¹⁾ *Безсоновъ П.* Болгарскія пѣсни, Москва, 1855 стр. 21.

²⁾ *Стояновъ.* № 143 стр. 161.

³⁾ *Ibid.* № 257, стр. 162.

⁴⁾ *Мсб.,* V. H. У.

Въ Бѣлоградчикъ пѣять, кога водять момата у момкови:

Я обърни се дѣвойкѣ
Къмъ бащини си дворове,
Баща ти пари іузима
Броени и неброени¹⁾.

Въ нѣкои мѣста тая плата добива характеръ на една мѣна (капаро, равунъ):

Сватове се нашълини,
На дѣвойче равунъ бератъ,
Равунъ бератъ по трапеза,
Секой дава, пари туря²⁾.

Това впрочемъ напомня сръбския да го наречемъ агърлъкъ, който е капаро, обележъе. Въ пословицитѣ ни сѣщо не липсватъ доказателства за нѣкогашното купуване жена. Въ Прилѣпско казватъ: „Жена со пари се купуи, ама по селата“³⁾. Въ Търновско казватъ: „триста момци — за кошъ плѣва, сама мома за хиляда“. Въ поговаркитѣ на П. Р. Славейковъ се срѣщатъ слѣднитѣ: „Вали, вали дѣжъ, да се роди ченица, да си купя женица“; — „Булка се купува, чедо не може“⁴⁾.

Въ всички български фолклорни сборки ние срѣщаме живи слѣди, най-малко поне символи, за тая нѣкогашна форма на бракъ. Това, което ни прѣдава Верковичъ за марвацитѣ не е само единиченъ случай у македонскитѣ българи⁵⁾. Ако у марвацитѣ, при поканата за свадба, се оговарва, що ще донесатъ момковитѣ на моминитѣ (50 оки вино, 25 оки месо, 10 зели, 10 оки оризъ, 5 лояни свѣщи), и ако не го донесатъ, свадба не става; то въ нѣкои търновски села, додѣ младоженекътъ не се яви при момина майка да ѝ „заплати млѣкото“, тя не казва на свадбената дружина: „да бѣде на добъръ часъ“⁶⁾. Годажъ или мѣна безъ даване пари, нѣкоя поне жълтичка на момата, не е годажъ. Въ Панагюрище бащата откакъ вземе желтицитѣ, донесени за мѣната, които носятъ сѣщото име, огражда съ тѣхъ хлѣба и остава празно мѣсто, като врата, които трѣбва да

¹⁾ ЖС. III. 88.

²⁾ Богоровъ, Българ. Нар. нѣсни № 40.

³⁾ Маб. IV 1 ч. 210 стр. № 772.

⁴⁾ П. Р. Славейковъ. Българ. притчи или пословици и характерни думи, събрани огъ — ч. I и ч. II. Пловдивъ, 1890 г. София, 1897.

⁵⁾ С. Верковичъ, Описание б. македонск. болг. 31.

⁶⁾ В. Чолаковъ, Сборникъ 86.

затворятъ момковитѣ родители пакъ съ желтици. Момкова майка прибавя нѣколко, затвара вратата и тогазъ събиратъ всички жълтици и ги даватъ на моминѣ татко¹⁾. Въ сконскитѣ села до толкозъ издирятъ, да ли сж донесени условенитѣ прѣдварително подарѣци, че дори, ако нѣщо липсва на свадбата, нѣвестата не се дава. Само откакъ се донесатъ уговоренитѣ липсващи нѣща, само тогазъ се позволява да се прибере булката.²⁾

Въ самитѣ думи, названия и фрази при годежа се забѣлѣзватъ много, които очертаватъ това дѣйствиe като една покупка-продажба. Годежътъ въ Ахж-Челебийско е *главежъ*, годеницата — *главеница*; а годенишкото врѣме е *главеничество*; въ Добричъ сжщо *углавятъ*, (годяватъ), както углавятъ единъ говедаръ. *Нишангъ* (аманетътъ), т. е. бѣлѣгътъ, що се дава на годежа, непрѣмѣнно ще съдържа въ себе си и нѣкоя пара: *желтици* (по нѣколко десетки прмилици,³⁾ заможнитѣ даватъ до 50). Въ Еленско, Казанлъшко и пр. годежътъ се нарича — мѣна. И тази мѣна, безъ даване пари-желтици на момата, която дава прѣстенъ, кърпа, цѣфте, не е възможна⁴⁾. Въ Македония при първата *мѣнка* — момковитѣ донасятъ, като смѣнятъ поне една желтица (рубия, мендухия или махмудия), а отъ момина страна — една копринена шамия, а въ старо врѣме — везана кърпа⁵⁾. Въ старо-загорскитѣ села мѣна или *нишанъ* се нарича китката съ нашититѣ въ нея желтици, които дава момѣкътъ на момата⁶⁾.

Отъ горнитѣ данни може да се извади слѣдното заключение. Най-ранната форма на брака, исторически и битовно установена, е била краденето на момата, което се е прѣродило (еволюирало) или допълнило по-късно въ бѣгство и пристанване отъ нейна страна. Тая послѣдня форма живѣла редомъ съ първата. Тя се е търпѣла и търпи и до днесъ въ нѣкои мѣста, за да се избѣгне купуването на момата или плащането отъ момковитѣ необходимия по-късно агърлъкъ. Всѣка кражба на мома е водила слѣдъ себе си прѣслѣдване и мсть къмъ крадцитѣ — оскърбители. Но за поставяне край на мьстѣта и прѣслѣдванията и за прѣкратаване на скърбнитѣ

¹⁾ Ibid 18.

²⁾ Шапкароеъ, Сборникъ III. 98. 99.

³⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ, II. 126. 129.

⁴⁾ Ibid., I. с.

⁵⁾ Ibid. 132.

⁶⁾ Ibid. 136.

последствия пониква мисълта за *compositio, откупъ, глоба, вира* — плата за момата, за откраднатия прѣдметъ; това е било нѣбогашниятъ български *дѣвичи разбой*, който, споредъ обичая, се давалъ на уврѣденитѣ родители — моминитѣ — и за които ни говорятъ нѣкои български исторически паметници. Отъ тукъ до новата фаза на агърлъка стѣжката е ясна. Понятието за откупъ става обичайно; съ него се помирява лесно обществениятъ мирогледъ, който винаги е наклоненъ да усвои формули, що опростотворено разрѣшаватъ нѣкои мъчни положения. При краденето купуването е било по за прѣдпочитане: първо, то не извиквало ония сражения и кръвопролития, които често сѣ придружавали подобнитѣ кражби, както и обикновенитѣ; второ, то вече и донасяло една компенсация въ кѣщата чрѣзъ привнасяне на първо врѣме композицията, по-късно плата или цѣната на момата. Тази плата именно почва да се проявява и живѣе по-късно въ формата на агърлъкъ.

V.

Развитие и видоизмѣнение на агърлъка.

Народното обяснение за вътрѣшното значение на агърлъка: остиване бащиното право (баба-хакъ, mundium) и компенсация. Старославянско вѣно въ различни врѣмена и значението му. — Запрѣщенията. — Агърлъкътъ не е билъ лекъ въ първо врѣме. — Пълно установяване.

Май е трудно да се намѣри вътрѣшното значение на агърлъка въ обясненията за него у народа. Азъ съмъ се старалъ много пъти да узная, защо се взима агърлъкътъ, не само за да мога да намѣри побудителнитѣ причини за неговото взимание, но и за произхождението му, или по право, за да се разбере, какъ е еволюирало истинското, обикновеното купуване, продаване на жената, въ агърлъкътъ. Това не се вдава, така лесно и това е познато на всѣкиго, който е изучвалъ народния битъ, който е искалъ да се доближи до народната душа. Въобще народътъ е скѣпъ на обяснения, когато тѣ му се искатъ абстрактно, като отвлѣчени обяснения. Най-добръ се схваща негова мирогледъ при нѣкой конкретенъ случай и дебнишкомъ; впрочемъ не само мирогледа си въ вътрѣшното значение на явленията, но дори и факти, случки, думи той рѣдко може да ви ги прѣдаде и изкаже, колчимъ почнете да го разпитвате.

Отъ наблюденията и разпитванията си азъ съмъ дошелъ до заключение, че народътъ намѣрва значението на агърлъка, отъ една страна, въ икономическото, трудовно начало: давашъ готова работница, лишавашъ се отъ нея; трѣбва да ти се даде едно възнаграждение; а, отъ друга страна, баба-хакъ се дава на бащата, защото е отхранилъ мома. То му е право.

Послѣдниятъ възгледъ се забѣлѣква и въ пѣсенъта за Мара, бѣла българка, която царъ Мурадъ поканилъ „да се потурчи“, та така да стане „бѣла кадъна“, „на високъ чардакъ да седи“, „едри маргари да ниже“. Мара, като че нѣмала нѣщо противъ едно такова царско искане, но тя дала отговоръ, който традицията ѝ приписва, че трѣбвало да даде споредъ народното тогава схващане на работата; тя трѣбвало да пита майка си:

Струва ли халалъ кърмата
Кърмата, дѣт' я ѝ кърмила,
Шетнята, дѣт' ѝ ѝ шетгала.

Бащата, види се, и споредъ народното прѣдание не е билъ живъ, та за това то проважда Мара при майка ѝ, която се съгласява „да ѝ стори халалъ кърмата и шетнята“, подъ условие,

„Ако ти царьтъ харижи
Цариградъ половината
И Султанъ Селимъ джамия,
Черкова да я направишъ¹⁾“.

Отъ тази историческа пѣсенъ става явно, че родителското право се обосновава съ грижитѣ, гледането, „кърмата и шетнята“ около дъщерята. Тази „кърма и шетня“ е трѣбвало прочее да се откупи.

Подобно тълкуване може да се извади и отъ вѣкои изражения, които срѣщаме въ отговоритѣ, давани намъ при разпитванията за агърлъка. Въ Добричъ „на моминъ баща се плаща баба-хака по причина, че отхранилъ момата“²⁾. Наистина има и други отговори, именно, че агърлъкътъ се плаща „за спапа (чеиза дрѣхитѣ)³⁾, обаче това тълкуване, струва ми се, е много по-късно. То е съвпаднало съ епохата, когато вече агърлъкътъ, поне въ една своя часть, почва да се употребява за обратно повръщане въ видъ на дрѣхи за момата. Същественото обаче е това: момъкътъ или момковитѣ трѣбва да откупятъ бащиното право. Ето защо въ Бръзовско, споредъ разказа на дѣдо Радно Адърски, па и другадѣ, ако бащата е умрѣлъ, агърлъкътъ го взима онова лице, което застъпва бащата, неговиятъ правопрѣмникъ, неговиятъ *ayant droit*, най-стариятъ въ кѣщата.

¹⁾ Както се знае, пѣсенъта се отнася за женитбата на султана Мурадъ първи за Тамаръ или Мара, сестра на послѣдния български царь Ивана Шишманъ, дъщеря на Ивана Александъръ. Виж *Пречекъ*, Истор. болгаръ, р. прѣводъ, Одеското издание, 1878 год., стр. 420. — Тамаринъ баща царь Иванъ Александъръ се доминалъ въ 1365 г. (гл. *Пречекъ*, Истор., стр. 424) а пѣкъ Мара или Тамаръ е била дадена Мураду въ 1366 г. вслѣдствие на съюзния договоръ, сключенъ между него и Иванъ Шишмана въ същата година. Както се знае, Мара запазила вѣрната си, ако и да станала Мурадова съпруга. Въ единъ отъ добри познатитѣ наметници се чете: „Кира Тамара, дъщеря на великия царь Иоанна Александъръ, велика господарка, която бѣ дадена Амиру Амурату за българския народъ, и бидейки негова съпруга, запази християнската си вѣра и спаси своя народъ, добръ и благочестиво прѣкара живота и се помина въ миръ, вѣчна ѝ паметь“. *Пречекъ*, История, 428. Той цитѣра и Раковски, Нѣколко рѣчи о Асѣну, 52.

²⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ, I. 179.

³⁾ *Ibid.* 179—180.

По тоя начинъ ние нѣкъдѣ се приближаваме до германското разбирање значението на агърлѣка, вѣното, цѣната на годеницата (*pretium*): мъжътъ е изгнупвалъ правото на властъ (*mundium*) надъ жената у това лице, на което това право е принадлежало до брака. Затова мъжътъ трѣбва да плати цѣната (*pretium*) на жената, която обикновено се равнявала на нейното „обезщетение“ вергелдъ (глоба). Таква бракове се наричали *connubia venalia* и се считали като повече оздравяващи правото на мъжа надъ жената. (*Zopfl, Deutsch. Rechtgeschichte, 584 стр. и слѣд.*)

Агърлѣкътъ не е могълъ да се запази еднакво на всѣкъдѣ, и на много мѣста той е съвсѣмъ изчезналъ. Но въ това постепенно станало изчезване ние забѣлѣваме тъкмо обстоятелството, което има да се доказва: че агърлѣкътъ се прѣобрѣща въ ония подаренни или цѣнни вещи, които моминитѣ родители даватъ на дъщеря си — годеница, скоро млада булка.

Причинитѣ на това изчезване се криятъ въ еволюцията, на която сж били подложени брачните обичаи и наредби, при новитѣ културни вѣяния и икономически съображения.

Нѣкои бащи, които не сж се нуждаяли, които сж се отнасяли съ обичъ къмъ своитѣ дъщери, почвали да правятъ съ взетитѣ пари дрѣхи и да даватъ възможно повечко нѣщо на булката, тѣхна дъщеря. Въобще и въ най-дълбоката старина се забѣлѣзва, че дума „вѣно“ отъ значението и — плата за годеницата взима да означава самата „прика“ (ченъзъ). Въ нѣкои мѣста на Кърмчаята дума „вѣно“ означава „прика“. Въ прѣвода на славянската Библии „вѣно“ е употребено и като прика, при все че обозначава и плата за годеницата: „и даде его (градъ Газеръ) Фараонъ въ вѣно дщери своей“¹⁾.

Въ старитѣ руски прѣводи на полскитѣ законодателни наметници, въ статутитѣ на Вислицки и на Ягела се говори явно за прикѣта, която по полски е *posag*, а „вѣно“ у поляцитѣ обозначавало обезпечението на прикѣта на жената съ имота на мъжа²⁾. У чехитѣ, както и у руситѣ, *anno* се нарича прикѣта. Андрей изъ Дуба казва, че ако момата се ожени безъ съгласието на баща си, или ако той се е поминалъ, безъ съгласието на брата и настойници, тя се лишава, по старото право, отъ своето вѣно³⁾. Въ

¹⁾ Исусъ Навинъ, 16. 10.

²⁾ Акты Зап. Россіи, т. II. — Вислицкій статутъ, ст. 105 и 127; — Ст. Ягела, ст. 7. — срав. Шпалевскій, Сем. вл., стр. 36.

³⁾ Pápa Andreje z Dube Wyklad na pravo zemske češské, стр. 69.

литовското и чешко право вѣно означава и това понятие¹⁾. За да стане една промѣна въ значението на названието вѣно, трѣбва да се прѣдиполага, че е станала промѣна и въ самото фактическо отношение. Вѣното, което е станало по-сетнѣ равнозначеще съ агърлъкъ, най-сетнѣ се е промѣнило на прикя.

За внимателния наблюдател това промѣняване е твърдѣ ясно. Въ отговоритѣ на моята програма на 30 въпросъ се срѣща ето що: Въ Старозагорско моминитѣ родители, освѣтъ чеиза, що сж направили за свадбата, даватъ или повръщатъ на момата и половината отъ *баба-хакж*. Тая повръната частъ се нарича по селата *кебинъ*, дума равнозначеща съ думата *зестра*, прикя. Кебинътъ се давалъ на мъжа да го пази и умножава отъ година на година, и той си остава ресциум на жената. Подарѣцитѣ обаче, състоещи въ дрѣхи, покщнина и други дребулии, както въ града, така и по селата се наричатъ *чеизъ*²⁾. Сжщо така въ Евджилери „баба-хакж се дава за дрѣхитѣ“. Струва да се забѣлѣжи при това, че баба-хакж се дава всѣкога споредъ чеиза, т. е. ако момата е направила 8—9 ката дрѣхи, тогава се даватъ отъ 700—800 гроша. Въ Марково и други сръднѣбородонски села лека-полека агърлъкътъ е изчезвалъ и се замѣствалъ съ *пазарене*, колко чифта „папуци“ ще даде момъка на момина баща за раздаване на неговитѣ. Тѣзи папуци струватъ понѣкога почти толкозъ, колкото и неотдавнашниятъ агърлъкъ. (Въ Ахъ-челебийско на момина баща се даватъ пари „за спана“³⁾). Въ Казанлъшко агърлъкъ се дава „за чеиза“. Въ скопскитѣ села откакъ се добиятъ отъ момкова страна условнитѣ подарѣци за моминитѣ роднини и сватове и прѣди да „теслимятъ“ булката, прѣсичатъ *кепина* (кебина) — зестрата, която момчето дава не другиму, а на момата, и въ случай на разводъ, съпругътъ е длъженъ да брой тѣзи пари на разведената си жена, както става съ никяха у турцитѣ⁴⁾. При договарянето за кебина става истински джамбазлъкъ. Моминитѣ искать 500—1000 гроша, а момчевитѣ почватъ отъ една пара и постепенно, съ качване по пара отъ една страна и сваляне отъ друга, свършатъ пазарлъка съ 15—20 гроша⁵⁾.

¹⁾ Шилевскій, Сем. вл. 36.

²⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ на бълг. юр. об. I. 186.

³⁾ Ibid. I. 179.

⁴⁾ Шапкаревъ, Сборникъ, III. 98. 99.

⁵⁾ Ibid.

Ако въ Сърбия единъ Карагеорги забранилъ съ указъ продаването на момата и купуването за повече отъ 12 гроша¹⁾, та по тоя начинъ почти унищожилъ значението на обичая, Карагеоргевици сж се явили твърдѣ много у насъ и съ неформални укази не само поставили точка на развитието на агърлъка, но по нѣкъдѣ го почти унищожили.

Дѣдо Радньо Адърски отъ с. Брѣзово ми разправя, че дѣдо му, прочутиятъ Радньо-чорбаджи, много влиятеленъ въ цѣлата околия, повикалъ попа и му рекълъ: „отъ сега нататкъ ще разпитвашъ и ще узнавашъ, колко се е искало и колко се е дало за агърлъкъ; ония, които сж искали и дали повече отъ 100 гроша — лирата е струвала по него време толкозъ — нѣма да имъ вѣнчавашъ младоженцитѣ“. Този законъ на Радньо-чорбаджи билъ посрѣцнатъ съ голѣма готовность отъ повечето селени, които имали момчета. Отъ тогазъ (1860—70 години) агърлъкътъ се ограничилъ и отива на загиване. На запитването ми, защо е билъ посрѣцнатъ чорбаджи-Радньовиятъ законъ съ такава готовность, дѣдо Радньо ми обяснява ето що: „Агърлъкътъ бѣше станалъ ненавистенъ на селянитѣ по много причини. Който имаше, даваше и оставаше безъ срѣдства, за да работи земитѣ си, тѣй като все трѣбваше да продаде нѣкой добиткъ или нѣкой нива, за да довърши свадбата си. Който пъкъ нѣмаше имотъ, за да си вземе булка, трѣбваше да земе пари съ „фаизъ“. Подобенъ заемъ падаше много тежко върху сиромашята. Оженилъ се, и ето че го стегнали за паритѣ. Фаизътъ расте много бърже. 1000-та гроша²⁾ за нѣкой година или двѣ — три станали двѣ и повече. И какво отъ това? За да ги изплаца младиятъ селянинъ, не самъ, ами съ жена си, отива аргатинъ по чужди кагии, най-много по турски чифлици. И така, и той се разсипва, и челядта си орезилва. . .“ Брѣзовскиятъ законодателъ е разбиралъ много добрѣ популярността на своята реформа и за това и извършилъ съ смѣлость. Понѣтъ билъ проникнатъ сжщо така отъ полезността на наредбата и грижливо се заловилъ за изпълнението ѝ.

¹⁾ Съ своята уредба Карагеорги, споредъ сърбски източници „забранује оцу, који удаје девојку да земе у кућу више од 12 гроша. Ко буде више узео, изгубиће све, на потом још кажњивъ бити“. Д-ръ М. В. Смиљичић, ст. Омјаци, Глаз, свеска LXIV. Други разредъ, № 40, стр. 232.

²⁾ Струва да се отбѣлжи това съгласуване въ народното възрѣние и изказване по монетната единица. Каквато и да е монетата, народътъ гледа на пейната стойность въ пари и грошове. Една никелова монета се опрѣдѣла по пияцината ѝ стойность. „Азъ не му давамъ, казватъ сега въ цѣлитѣ Родони, и 6 пари за това.“ Най-малката монета 2 $\frac{1}{2}$ стотинки тукъ струва на пари — 6.

И въ Калековецъ, както ми разказа буля Годорица Гогова, единъ дѣдо попъ изигралъ реформаторска роль и отъ хиляда докаралъ агърлъка до сто гроша. Такива реформи се срѣщатъ и въ други села и тѣ сж извикани отъ сѣщитѣ причини и съображения. Кметътъ на с. Марково въ 1901 год. Цвѣтко Янковъ ми разирава, че въ Добралѣка попъ Димитръ Трандафиловъ разпоредилъ да се отмѣни агърлъкътъ, като нѣщо „грѣхотно“. Това било нѣколко години слѣдъ освобождението, когато на годежа се уредило да присѣтствува и свещеникътъ, ако се иска такъвъ да бѣде неразторгаемъ или поне да дава право на искане обезщетение. Подобни наредби, види се, да сж правени и въ други мѣста, защото вредомъ агърлъкътъ чезне и обикновено се замѣнява съ отстъпването му за правяне прикѣя, чеизъ, дрѣхи на годеницата.

Но освѣнъ тѣзи частни запрѣтителни „ордонанси“ на селски старѣи и свещеници, ние не се съмнѣваме, че и духовнитѣ по-горни власти сж се намѣсвали и сж въздѣйствували въ промѣната на купуването и агърлъка. Въ началото на тоя си трудъ ние дадохме мѣсто подъ черта и изцѣло на едно окрѣжно, което св. софийска митрополия е изпроводила въ 1898 год. противъ агърлъка. То е интересно не въ едно отношение. И при все че г. Вѣжаровъ ни увѣрява, че то никакъ не е въздѣйствувало, че свещеницитѣ не смѣили да продуматъ „противъ прида“, нѣщо, което може да е твърдѣ право за Трънско, ние все пакъ сме наклонни да вѣрваме, че изобщо подобнитѣ запрѣщения сж способствували, щото агърлъкътъ да ускори своя прѣходъ нѣкъдѣ поне и изпървенъ въ *кожухи, папуци*, а по-късно — въ *спапъ, чеизъ*.

Въ тѣзи нова форма агърлъкътъ продължава да бѣде доста разпространенъ. Името агърлъкъ почва да не се чуе, но го замѣняватъ други названия: *кебинъ, обуца, папуци, прѣмяна, дари, спапъ, кожухъ, за придъ*, съ една рѣчь встѣпва се въ областта на прикѣята.

Отъ отговора на 29 въпросъ на моята програма изъ Ахж-Челебийско става явно, първо, че тамъ, въ коритото на Арда, както въобще въ повечето родопски села, агърлъкътъ е прѣживѣлъ врѣмето си, второ, че „главеникътъ“ тукъ дава на моминитѣ баща и майка, братя и сестри по едни обуца, а трето, прѣписваме буквално — „на момина баща се даватъ и пари за *спапа*. Опредѣлено количество нѣма, но то не е по-малко отъ 20 и повече отъ 500 гроша. Това дава зетътъ на дѣдо си срѣщу спапа (чеиза),

който дава на дъщеря си. Нѣма никаква разлика, ако зетътъ е отъ сѣщото или отъ друго село¹⁾.

Въ една пѣсенъ, която записахъ миналото лѣто въ с. Марково, се разправя, че положението на момъка и въ тая нова еволюция на откупване момата не е било много улеснено, въ извѣстни случаи поне:

Марко Еленка загоди
Еленка плачи перачи:
— „Не щѣ та, не щѣ, бре Марко,
Азъ имамъ брати мрузина
Мрузина ду деветина.
Тѣ искатъ много обуца,
Пу една пушка бойлия,
Пу една сабя френгия,
Пу едни чизми ковани,
Пу едно конче, ранено,
Иодъ една майка родени,
Съсъ синьо седло седлани,
Съсъ една юзда юздени,
На една тавла тавлени,
Съсъ една зоба зобени,
На една кованъ ковани
Иодъ една вода нуени²⁾.
— Земй ма, земй Еленке,
Сичкото ми е готово,
Секиму има обуца,
Пу една пушка бойлия,
Пу една сабя френгия,
Пу едни чизми ковани,
Пу едно конче, ранено²⁾).

¹⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ I. стр. 179—180.

²⁾ Пѣсенъта е слушана на седѣнка (1 септемвр. 1901 год.) отъ свакитѣ на дѣло Карашфила: Иванка и Марийка. (погрешка — и мисля!)

VI.

Произхождение на приката.

Римският възглед на приката (dos.) — Диттѣ гледища за произхождането на приката: Ефименко и Кавеланиъ. — Учението на М. М. Ковалевскій и нашето. — Обосноваие на това учение съ обширни данни изъ пачия браченъ битъ, обичаи, обреди. — Мотиви, които сж извикали развитието на приката: бащиното участие въ приката на дъщеря му е прикрито отдѣлне часть отъ наследството.

За да се завърши тоя очеркъ, ние сме длъжни да разгледаме послѣдния стадий въ еволюцията на агърлъка като институтъ въ историята на брачното ни право; — думата ми е за трансформацията на агърлъка въ прикл или приданъ.

Любопитниятъ, а въ сжщото врѣме и важенъ въпросъ за произхода на приката е занимавалъ и занимава не само етнолозитѣ, но и юриститѣ. Ако сж обърнемъ най-напрѣдъ къмъ класическата и най-стройна правна система — римската, ние ще се срѣднемъ съ единъ погледъ почти завършенъ върху институтитѣ — включително брачитѣ, които върхъки разнитѣ си измѣнения винаги сж запазвали своя основенъ обликъ. Най-древното положение на въпроса е таково: жената омъжена, подпада подъ властѣта на мъжа си, става му като дъщеря *filiae iuso*. Древниятъ римска челядъ въ противоположность на нашата е не учреждение естествено, а юридическо, основание и първообразъ на цѣлата политическа система, която е успѣла да се развие доста рано, и, при Селвия Тулия още, станало нужда да се прѣобразява сжщественно по новото начало. Въ тази юридическа челядъ всичко е стройно и строго опрѣдѣлено: въ нея нѣма тази неяснотъ, съ която се отличаватъ челядитѣ на новитѣ народи въ първитѣ поне врѣмена на тѣхния исторически животъ. Римската юридическа челядъ почивала върху властѣта на главата на къщата — бащата, комуто всички въ къщи били подчинени: жена, дѣца, роби, услаовени. Еманципираниятъ или усиновенъ отъ друго синъ не влазѣлъ въ състава на тази челядъ, *агнатическа*, която се отличава отъ другата — *когнатическата*, въ основата на която влазѣло кръвно начало, раждането, а не отеческата власт. При встъпване на жената по бракъ въ агнатическата челядъ, онова което е донасяла жената

(dos), оставало на мъжа, чиято била и тя. Но по-късно се появили и така нареченият *свободен брак*, който билъ извиканъ отъ новия духъ на времето: при него жената не встъпвала въ властта на мъжа; тогазъ и имотътъ на жената станалъ самостоятеленъ. Въ тоя периодъ всички издържки на брачния животъ падали върху мъжа. Но скоро поникнала — *домалната* (прикловната) система: жената или нейнитѣ родители донасятъ *прикя* (dos) за обезпечение разноскитѣ на семейния животъ, а мъжътъ — *предбраченъ даръ*, ante-nuptias donatio. Съпрузитѣ могли да иматъ и други имотъ; но „прикята“ и „дарътъ“ съставлявали брачния имотъ, а другиятъ имотъ на жената се наричалъ *parapherna*.

Споредъ единъ обичай, казва Кюкь, който като че възлиза до произхождението на Римъ, свадбата иска винаги учреждението на една прикя... Тя е послѣдствие отъ аристократическата организация на римското общество въ първитѣ вѣкове. Отсутствието на прикя е било знакъ или на несъгласие, или на бѣдность на родителитѣ. Бракъ безъ прикя не е могълъ да бѣде. Въ първия случай считало се е, че бракътъ не може да се състои по несъгласието на момина баща; въ втория — по неприимане на момковия. Тя се учреждавала чрѣзъ dotis dictio, но тържествено, слѣдъ което вече задължението се считало за свършено¹⁾.

Отъ даннитѣ обаче, които черпемъ изъ историята на най-старото римско право, мъчно е да намѣримъ произхода на „прикята“ (зестрата, dos). Ето защо и тукъ ние пакъ ще прибѣгнемъ до метода, който ни служи до сега. И най-напрѣдъ, ще поменемъ за двѣтѣ становища по въпроса, които сж раздѣлили рускитѣ изслѣдователи на брачното право на два лагера: тоя на покойния професоръ Кавелинъ и она на Ефименко. Кавелинъ поддържа, че появлението на прикята (приданое) не може да се намѣри нито въ епохата на грабенето, краденето на женитѣ, нито пъкъ по-късно въ епохата на купуванетоъ имъ; прикята се е появила по-късно съ отслабването на купуванетоъ, съ постепенното прѣмиваване отъ истинския търгъ и продажба къмъ слѣди отъ тѣхъ, къмъ по-късното имъ само символическо проявление. Въ този моментъ именно пониква прикята.

Ефименко утвърждава напротивъ, че купуването на женитѣ и получването отъ годеника прикята лесно си съживували²⁾. Послѣдо-

¹⁾ E. Cug, Les institutions juridiques des romains. Paris, I Ancien droit. 1891. Вж. стр. 232—234.

²⁾ Ефименко, Приданое по об. пр., стр. 103. — Смирновъ, Очеркъ, 175.

вателъ на Ефименко е и Смирновъ въ негова „Очеркъ семейныхъ отношеній по русскому обычному праву“.

Професоръ М. М. Ковалевскій е обоснователъ, ако не създателъ, на една стройна теория за произхождението на прикята. Тя ни се вижда твърдѣ вѣрна и — по своята силна логическа аргументация — напълно убѣдителна. Тази теория най-обстоятелствено е изложена въ труда на учения русинъ „Первобытное право“, отъ което ние черпимъ голѣма частъ отъ свѣдѣнията си¹⁾. Тукъ ние ще се опитае да подкрѣпимъ тази теория въ Ковалевскій съ данни изъ нашия битъ и изъ нашето народно право.

Прѣди всичко професоръ Ковалевскій възстава противъ становището на Ефименко и го подлага на вѣща критика. Той намѣрва, че недоразумѣнието, въ което впада Ефименко се крие главно въ това, че послѣдниятъ смѣсва въ едно всички дарове и отдавявания, както между момъка и момата, тъй и между родителитѣ имъ. Ако, споредъ Ефименко, се признае купуването и прикята като изключаваци едно друго, тогазъ трѣбва да заявимъ, че има вътрѣшно противорѣчие въ явлението на взаимнитѣ подарѣци и отдавявания. Ще каже, всичката работа е въ аналогията на подарѣцитѣ и отдавяванията. Но въпросътъ се измѣня, казва Ковалевскій, и се види, че нѣма никакво противорѣчие, щомъ отлжчимъ изъ срѣдата на обикновенитѣ „дари“ и „дарове“ онова, което е съществена принадлежностъ на брака, онова, което е истински брачни дарове. Съществуването на „обикновенитѣ дарове“ отъ страна на годеника и „отдавявания“, „дари“ отъ страна на момата — е явление, което изразява само едни дружески, роднински отношения и нищо повече. Щѣше да има противорѣчие, ако на даровѣтъ отъ една страна не се отговаряше съ такива отъ друга. Така като е работата, трѣбва веднага да се каже, че съществуването взаимнитѣ дарявания никакъ не означава и съществуването на купуването мома отъ страна на момъка и даването прикя. Тѣзи два факта сж свършено отдѣлни и никакъ не сж като даровѣтъ. Така, че пакъ остава откритъ въпросътъ: примирино ли е едновременното съществуване на купуването момата и приданѣта (прикята), или не?

Миѣнието на Кавелина въ разрѣшаването на тоя въпросъ изглежда по-основателно. „Трудно е, казва той, да си прѣдставимъ,

¹⁾ *Максимъ Ковалевскій*, Первобытное право, изд. П. Сежля. М. 1886. Въ това си произведение К. се занимава съ: а) произхождението на брака; б) най-древни слободи за заключаването му, и в) брачни подарѣци.

по кой начин роднинитѣ на момата, отъ една страна я надаривать (съ приданъ), а отъ друга, получавать плата за нея. Това би било нѣщо така изкуствено, което не може да разбере и не може да измисли простиятъ здравъ разсъдѣкъ, който е тѣй много у всѣки неразвитъ народъ!¹

Проф. Ковалевскій, като прѣгрѣща мнѣнието на Кавелина, къмъ неговитѣ съображения прибавя слѣднитѣ: „Въ ранния периодъ на общественъ животъ, когато се е купувала жената, тя не се е ползувала съ права на личностъ, тя е била стока, т. е. такъвъ обектъ на вмуществено право, какъвто е могълъ да бѣде всѣка движимостъ: дрѣха, оръжие, робъ, добитѣкъ и т. н.: продаватъ я, прѣпродаватъ, даривать, залагатъ, изтрѣбватъ върху гроба на покойния съпругъ наедно съ оставеното отъ него имущество. Питга се, въ такова врѣме възможно ли е било отгорѣ пѣкъ да се дава приданъ на момата отъ роднителитѣ ѝ? Защо ще се дава единъ видъ „юсте“, приданъ за единъ имотъ, който се отчуждава? Такова прѣдположение е недопустимо. Освѣнъ това, цѣль редъ данни свидѣтелствувать, че както въ най-дълбоката старина, тѣй и сега у дизи първобитни народи бащата не дава нищо за приданъ на дъщеря си“¹).

Факти обаче има, и безспорни факти, че у много народи се срѣща едноврѣменното съществуване на приданъта (приката) редомъ съ купуването на момата. Такива факти е събралъ доста много Ефименко, а ги е възпроизвелъ Смирновъ въ своя „Очеркъ сем. отношеній“²). Тукъ се привеждатъ обичаитѣ у самоидитѣ, лопаритѣ, корелитѣ и зирянитѣ, които редомъ съ купуване мома знаятъ и прики. Това е констатиралъ и Васильевъ въ статията си: „Сличеніе индійскихъ законовъ Ману о бракѣ съ брачными обычаями славянъ“³). За нѣкоя южни славяни има позивъ на Божишичева Сборникъ за балтийскитѣ морлаци и словинцитѣ, сжщо за херцеговцитѣ и черногорцитѣ, които и купувать мома, и даватъ ѝ приданъ. „У руситѣ, въ Архангелската губернія, казва Ефименко, и до сега моми се купувать по всички правила на търга, а приданъ все пакъ се дава на сжщата мома. И въ другитѣ великоруски губернии, прибавя той, наедно съ кладката или калима (нашия агърлѣкъ) съ момъка се оприказва и за приданъта“⁴).

¹) Ковалевскій, о. с. 138. — К. цитира Поста, (Ursprung, стр. 54) за дивитъ племена Бареа и Кунама отъ ватрѣшна Африка. Сжщо въ Монголия и Китай, по показаната на De Guignes.

²) Смирновъ, Очеркъ 175, 176 и слѣд.

³) Киевскія Университ. Извѣстія 1867. № 12, стр. 10.

⁴) Ковалевскій, о. с. 139.

Нека допълнимъ тѣзи посочвания съ данни изъ нашия битъ и обичаи. Като се сравнятъ събранитѣ отъ мене обичаи, които сѣ вече печатани, и тия, които тукъ печатамъ въ първия отдѣлъ на тоя трудъ, ще се види, че надлъжъ и наширъ въ нашенско, дѣто е живъ още агърлъкътъ, редомъ съ него се крѣпи и приданъта (прикята) Въ Трънско, споредъ нови събрани свѣдѣния¹⁾, се казва: „споредъ стоку и паре; за арну девойку големъ придъ се дава; — ако е много одарена (съ много прѣмѣна, чеизъ, прикя), сака се по-голѣмъ даръ“. Изобицо въ Западна Бѣлгария, дѣто безъ придъ (агърлъкъ) не може да стане свадба и дѣто бащата на момата се търгува за нея като за истинско добиче, дава се прѣмѣна всичко, що си е приготвила: платно, ризи, пешкиръ, прѣстилка, вълненица; ако се ожени съ волята на родителитѣ си, дава ѣ се тоя даръ; ако ли тя пристане и не успѣе да открадне при бѣгането си и *даръта* — на бащата остава да ѣ даде или не²⁾. Въ Разложко, дѣто и до сега се дава агърлъкъ, безъ да му се споменува името, съществува и прикя³⁾. Въ една пѣсенъ, пѣяна тамъ на свадба, се казва:

Дурде се мома прѣмени
Прѣмени и разпрѣмени,
Да давай моми прики⁴⁾

„Прѣди да излезе съ сватувету, испраща се чензо на конь или кола у момкове и се раствара на стредъ двору“⁵⁾.

Въ Хаджиелеско редомъ съ агърлъкъ, който се доплаща на отсѣка, т. е. една недѣля прѣди свадбата, се дава и прикя⁶⁾. Любопитно е, че въ Демирхисарско (Македония) момбовиятъ баща дава на моминия едновременно 50 гроша баба-хакъ за отгледване момата и 30 гроша за *санджъ* на момината прикя⁷⁾.

Сега, за да се разбере съврѣменното съществуване на прида и приданъта т. е. на даване пари за момата съ даване прикя отъ момата, има само едно обяснение. Приданъта или прикята се е

¹⁾ Тѣзи свѣдѣния азъ дължа на г-на П. Вължаровъ, живущъ въ Трънъ.

²⁾ Д. Мариновъ, ЖС. IV, 80. — Чензътъ или прикята на много мѣста се нарича само дарове, дрѣхы, прѣмѣна. Ср. Мсб. V. Н. У. 51. За Пирдоуско.

³⁾ Мсб. V. Н. У. 37—41.

⁴⁾ Ibid. 41.

⁵⁾ Ibid. 43.

⁶⁾ Ibid. II. 46.

⁷⁾ Ibid. II. 2 ч. Н. У. 35.

появила по-късно въ епохата на самото измиране института да се купува мома. Но слѣдъ това пъкъ се явява другъ въпросъ: какъ се е развилъ институтътъ на прикята — независимо, отдѣлно ли отъ умираещето старовръмско купуване момата или отъ купуването се е минало полека и постепенно къмъ установяване прикята въ полза на невѣстата. По този въпросъ азъ съмъ съгласенъ напълно съ професора Ковалевскій. Той поддържа, че едновременно не е могло и да се продава жената — стока, вещь, прѣдметъ на проданъ, а въ същото врѣме на тая вещь да се дава едно придаване, едно юсте. Това послѣдното се е появило отъ онзи моментъ, когато дѣйствителното продаване-купуване на момата прѣживѣло вече врѣмето си, продължавало да живѣе въ формата на агърлъкъ или стѣпило въ символическа форма. Зачатки отъ прикя се появяватъ въ периода на агърлъка, старото вѣно, руската кладка, калима. На родителитѣ на момата почва да се дава нѣщо съвършено нищожно, колкото да се рече, че се пази стариятъ обичай. Наистина пазарлъкътъ се запазва; въ деня на отсѣба борбата, за да се добие голѣма плата за бащиното право, е твърдѣ голѣма; но въ дѣйствителность тази борба почва да взима характеръ на симулация; работата се свърша съ нѣкой и други само грошъ. Нѣкъдѣ дори, Рупчоско (Родопитѣ), Търновско, Панагюрско, се замѣнява съ нѣкои подаръкъ — кожухъ, обуца, папуци, панталонлукъ и пр. *Нѣкъдѣ часть отъ даванитѣ пари се даватъ за прѣмътна на момата; другадѣ пъкъ, колкото и да сѣ малко или много — изцяло минаватъ въ нейно разположение. Счита се, че сѣ дадени ней или поне за нея, за нейния чеизъ, за нейната прикя.*

По-късно тоя редъ на приготвяне прѣмътва, чеизъ за момата въ бащината къща почва да става съвсѣмъ обичаенъ, редовенъ. Всичкиятъ въпросъ е билъ въ първоначалното поникване на института, а ние видѣхме, какъ той се поражда: неговиятъ зародишъ е ясенъ, и той се крие въ агърлъка, а именно въ първия отдѣленъ отъ него дѣлъ, който се дава за дрѣхи на момата. По този начинъ става ясно, че прикята никакъ не е нѣкой неизвѣстно отъ дѣ поникналь институтъ.

Тоя възгледъ може да се подкрѣпи съ маса данни изъ правната история и народния битъ на разни племена. Да почнемъ най-напрѣдъ отъ евреитѣ. Въ любовитната история за отслужването, което бѣше длъженъ да стори Яковъ у Ливана, за да добие ржката на Рахиль и Лия, тъй както е изложена въ 30 и 31 глава на

Битието, срѣщатъ се натякванията на Ливановитѣ синове къмъ Якова, че той завладѣвалъ всичко на баща имъ¹⁾. Дѣйствиелно Яковъ билъ щастливъ, та, споредъ правения съ теста си Ливана договоръ, все взималъ за себе ту бѣли, ту пѣстри овце; случвало се винаги все той да печели, защото когато договарялъ да получи обогнатитѣ бѣли, раждали се все такива; когато се договаряли да получи пѣстри — такива се обогнували. Сега той не желае да стои повече у Ливанови и иска да иде въ родната си земя. А Рахилъ и Лия му рекли: „Еда естѣ намъ още часть или наслѣдіе въ дому отца нашего. Не яко ли чуждія вмѣнихомся ему; продаде бо насъ и снѣде снѣдію сребро наше“²⁾. Като тълкува това мѣсто Майеръ, авторъ на извѣстенъ трактатъ „за правото на израилтянитѣ, атинянитѣ и римлянитѣ“³⁾, казва, че въ тѣзи послѣдни думи трѣбва да се чете, че на момата се е давало часть отъ агърлъка или вѣното. Инакъ нѣмаше защо да се оплакватъ, че баща имъ изалъ „снѣдію сребро“-то имъ. Това е толкозъ повече вѣрно, като се има прѣдъ видъ, че дъщеритѣ не сж имали право за наслѣдване у еврейтѣ⁴⁾. Въ приведенния случай впрочемъ е очевидно, че Лия и Рахилъ се оплакватъ, дѣто нѣмайки дѣлъ и наслѣдство въ бащината си къща (тѣй като сж се оженили вече), въ панагонъ, баща имъ присвоява всичкия агърлъкъ, що му е платилъ Яковъ. И така, явно е, че дъщеритѣ разчитвали да получатъ приданъ (прика) отъ агърлъка. Тая прика е била много пѣти другъ нѣкакъвъ имотъ, и ние се срѣщаме съ отстъпването на нѣкоя робиня: на Сара е била дадена Агаръ, на Равека — Девора и пр.

У мюсюманитѣ има два вида откупъ, „мехри“⁵⁾. Единътъ напомня агърлъка, — дава се отъ момъка на родителитѣ на момата; другиятъ е скъпиятъ „мехръ“, даванъ отъ родителитѣ за купуване прика на булката. У казанскитѣ татари това обстоятелство е констатирано най-нагледно. У тѣхъ е прието да се прави на дъщеритѣ прика отъ паритѣ, що е получилъ бащата отъ момъка⁶⁾.

Не по-малко доказателствени сж даннитѣ, що срѣщаме въ бита на нѣкои арийски народи. Тукъ може да се напомни на първо

¹⁾ Слыша же Яковъ словеса синовъ Ливановихъ, глаголющихъ: взя Яковъ вся наже отъа нашего сотвори всю славу сію. Битіа, Гл. 32 ст. 1.

²⁾ Ibid. Гл. 32. ст. 15 и 16.

³⁾ Meyer, Die Rechte der Israeliten, Atheneren und Römer. 2 b.

⁴⁾ Mayer — op. c. § 225.

⁵⁾ Труды Казан. Статистич. комитета, 69 год. цитир. по М. Ковалевскій, Древній законъ, I 23—48.

мѣсто, че Тацитъ въ своя трудъ „За правитѣ на германцитѣ“ раз-
 прави за подаръци, принасяни както отъ мъжа на жената, така и
 обратно¹⁾. Други германски правди отъ варварския периодъ сѣ още
 по-ясни: споредъ тѣхъ отъ откупа, що давалъ момъкътъ, единъ дѣлъ
 се давалъ на невѣстата, а другъ дѣлъ взимали родителитѣ ѳ. Както
 много добрѣ обяснява Шезмартевъ въ своята прѣкрасна книга
 „Пословици и притчи по германското право“, това което е било най-
 напрѣдъ *scat, witeme, meta*, т. е. нѣщо като агърлъкъ, и което било
 равно на *vehrgld'a* на жената, малко помалко почва да се дава на
 жената. Почнало се най-напрѣдъ съ една часть отъ тоя *witeme*,
 която се давала на дъщерята, а по-късно цѣлата ѳ цѣна, цѣлото
 ѳ вѣно се отстъпило ней. Тогазъ тѣзи пари или вещи, давани вече
 ней отъ бждеция ѳ съпругъ, почнали да се наричатъ съ израже-
 нията *dos, mitphium, mephium, sponsaritium*, а по-късно *dotalitium*²⁾.

Колкото за англо-саксонското право, вѣното, давано отъ момъка
 на момата въ VIII и IX столѣтия, вече всецѣло постъжива въ нейна
 полза³⁾. Споредъ бургундското право, *witeme*тъ постъжива сжщо
 всецѣло въ полза на булката само при трети бракъ; при първи бракъ
 тя получава само една трети *witeme*, а другитѣ двѣ части взиматъ
 роднителитѣ на момата; а при втори бракъ жената не взима нищо,
 а цѣлитѣ ѳ *witeme* постъжива въ къщата на покойния нейнъ мъжъ,
 на когото тя се смѣта за собственост. Въ лонгобардското право, като
 се почне отъ VII столѣтие, агърлъкътъ, взима да се дѣли между
 мундоалда или попечителя — роднина на момата — и самата нея.

Ако минемъ къмъ славянскитѣ земи, на първо мѣсто трѣбва да
 се спомене за процеса при агърлъкътъ, който прѣминава въ прикя
 у руското обичайно право. „Моминитѣ, казва Ефименко въ своята
 статья „Приданое по обичному праву крестьянъ Архангелской
 губерни“, отдавна сж се грижили да дадатъ прикя спроти цѣната,
 давана за невѣстата. До сега у селянитѣ е прието да се дава
 повече или по-малко прикя, споредъ състоянието на момъка, което
 се свидѣтельствува отъ родителитѣ на момата при тѣй нареченитѣ

¹⁾ Tacite. XVIII. *Dotem non uxor uxarito sed uxori maritus offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves, et frenatum equum, et scutum cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ips armorum aliquid viro offert.*

²⁾ *Chaisemartin, Proverbes*, p. 287. — Zopf, *D. Rechtsgeschichte*, II, 81-a, 81-6.

³⁾ Anglo-Saxon family law, ст. отъ Ериестра Юнгъ въ *Essays on Anglo-Saxon law*, стр. 143.

„жиросмотрини“, повратни огледи . . . У иноводцитѣ въ Арханг. губернии, напр. у корелитѣ и самоядитѣ, споредъ опрѣдѣлено количество калымъ, дава се опрѣдѣлено количество прикя. Сѣщото се срѣща и у иноводцитѣ отъ другитѣ губернии, напр. у татаритѣ, черемиситѣ, чувашитѣ, вотякитѣ, въ Казанската губерния.

Тѣзи данни съотвѣтствуватъ на рускитѣ исторически свидѣтелства за брачнитѣ обичаи у източнитѣ славяни. Тѣзи обичаи били различни споредъ племената. Браденето се срѣщало редомъ съ купуването, а послѣдното, — ако се сѣди по показанията на лѣтописеца Несторъ, „не хожаше зятъ по невѣсту, но приводяху вечеръ, а заутро *приношаху* по ней что вдадуче“, — у нѣкои вече племена усиѣло да отстѣпни мѣсто на установлението на прикята. Тукъ думата „приношаху“ се тълкува по смисѣла ѝ въ нѣкои стари юридически актове и сѣдебни рѣшения за прикя, както това подѣржа и г. Смирновъ (Очеркъ и пр.)¹⁾. Професоръ Ковалевскій за това не може да се съгласи съ проф. Бестужевъ-Рюминъ, че тукъ „что вдадуче“ е агърлѣкътъ, който се е давалъ за невѣстата. Че тукъ „завтра *приношаха* — по ней что дадуче“ се отнася за прикя, а не за плата на момата, и Смирновъ и Ковалевскій се основаватъ върху думата *приношаха*, *привасяха*, а *приваслине* въ старото право обозначаващо това именно понятие — „приданото“. Освѣнъ въ единъ отъ древнитѣ двински актове (полдеревни *привнесу матери его*) думата се срѣща и до сега въ много народни рѣшения²⁾.

Слѣдъ всичко това ние твърдимъ, че нийдѣ фактътъ за възникване на прикята отъ агърлѣка (прида) не е тѣй ясенъ, както въ нашитѣ народни обичаи, къмъ съпоставяне на които пристѣпнаме.

Най-напрѣдъ нека се припомни, че не на едно мѣсто въ нашенско ние се срѣщаме съ отдѣлянето само една часть отъ агърлѣка, за да послужи да се приготви отъ него чевъзъ за момата, що ѝ готвятъ въ бащината ѝ къща. Тази часть, както видѣхме, се казва *кебинъ* въ Ст.-Загорско и е половината отъ баба-хакъ³⁾. Тукъ тая часть е прѣвѣрната въ пари, които невѣститѣ давали на мжжетѣ си да ги умножаватъ отъ година на година. Отъ това свѣдѣние може да се направи заключение: 1) че първата зестра (прикя) е часть

¹⁾ Смирновъ, Очеркъ, 177. — Ковалевскій, Первоб. право, II. 144.

²⁾ Смирновъ, Очеркъ, 177. — Ковалевскій, Первоб. право, II. 144. — Акты юрид., стр. 40. Въ Литовския статутъ руското название за прикята е *привнесие*.

³⁾ С. С. Бобчевъ, Сборникъ, I. 186.

отъ самия агърлъкъ; 2) че тя се е давала чрѣзъ булката на самия съпругъ. Въ Евджилери агърлъкътъ се дѣли между момата и баща ѝ¹⁾.

Друго едно доказателство, че приданъта (приката) е произлѣзла отъ самия агърлъкъ е обстоятелството, че на първо врѣме тя не само е вървѣла успоредно съ вѣното, но по размѣри е отговаряла на него. Въ Евджилери количеството на баба-хакж е било винаги споредъ чеиза, т. е. ако момата е направила 8—9 ката дрѣхи, за нея давали 700—800 гроша²⁾. Въ Казанлъкъ на давания отъ момковитѣ баба-хакж гледатъ като на обичай, който има за цѣль да се помогне на моминия баща да донеправи чеиза на дъщеря си³⁾. Отъ друга страна, при даването на агърлъка нѣкъдѣ се гледа състоянието на момъка, па и на момина баща. Въ Лѣсовецъ се даватъ отъ 200—1000 гроша, споредъ състоянието на едното и другото. Това даване е за нови обуца, т. е. момъкътъ като че ли помага на момина баща да посрѣщне разноскитѣ на свадбата.

Въ Трънско, както ми съобщава г. П. Вжжаровъ, „придѣтъ въ пари бива отъ 200 до 1000 гроша, дѣто рекли: споредъ стоку и паре, за арну девоку, голем прид се сака; ако е много одарена, съ голему рубу, сака се по-голем прид, а ако ли е како отъ майка родена, гола и боса, саде съ кошуљу иде, тога я съвсем малко, па и ичъ (нищо). Па и гледа се споредъ дом и момче“.

И така това, което се нарича по-сетнѣ прика, *dos*, *la dot*, *phaderphium*, *Brautschatz*, *Austeuerg* и пр. е било най-напрѣдъ само покщциина и прѣмѣна, давана на булката отъ бащини ѝ. То е било първоначално една часть отъ агърлъка, вѣното, *pretium'a* (*arrha*, *meta* — у германцитѣ)⁴⁾. „Peu á peu, — казва Chaisemartin, *une portion de ce prix, puis la totalité, revinrent á la femme . . . Alors la somme d'argent ou les choses á elle données par le futur epoux furent designées par les expressions dos, miphium, sponsaritium, plus tard dotalitium*. Ce don, fait á la femme en prevision de son veuvage eventuel, était l'objet d'un accord avec ses parents. Nous y trouvons la premiere origine du douaire et des conventions matrimoniales quant aux biens des epoux“⁵⁾.

¹⁾ Ibid. 179.

²⁾ Ibid. 179.

³⁾ Ibid. 180.

⁴⁾ Chaisemartin, *Proverbes*, 287.

⁵⁾ Ibid. — Ср. *Zopfle*, *Rechtsgeschich*, II § 81 в.; III. — Ср. М. Ковалевскій, *Соврем. обич. и древ. зак.* I. 247.

По-късно се явила прикята като капиталъ и най-късно като недвижима собственостъ. Прикята (*dos*), така установена, била собственостъ на жената и тя принадлежи слѣдъ смъртта ѝ на нейнитѣ наслѣдници. Редомъ съ прикята жената имала и една контра-прика, една гаранция, здравина на прикята, *contra-dos*, *Heimsteir*, *Widerlage*, *Ehegeld*, която давалъ съпруга въ нѣкои страни, за да гарантира цѣлостта на прикята¹⁾.

Но какъ се е заредило първоначално мисълта, щото отъ бащиното право — цѣпната на момата — да се дѣли една часть, кебиньтъ²⁾ като прѣмѣна за булката, по-късно като зестра, е единъ сжко така любопитенъ въпросъ. Тукъ може да се прибѣгва къмъ научни прѣдположения. Хипотезата, която ни се вижда най-вѣроятна, е тази: бащата въ извѣстни страни почва да гледа по-сърдцеболно, по-милостиво, по-човѣшки къмъ женскитѣ си дѣца. Защо да отпусне дъщеря си съвѣмъ безъ нищо, безъ дрѣхи, безъ прѣмѣна, когато въ къщата му е имало такава. И ето защо първоначалната прика е била необходимиятъ чезъ — прѣмѣна и дрѣхи. Скоро обаче родителитѣ и роднинитѣ сж почнали да ѝ даватъ, освѣнъ дрѣхи, нѣкои вещи за домакинство, напр. покъщнина, жива стока и пр., а по-късно — и други движими цѣнности³⁾. Много по-късно се е явила и недвижимостта. При това може да се посочи и една хипотеза за една друга психологическа основа, която е извикала развитието на прикята. Тя е свързана вече съ извѣстенъ сравнително културенъ стадий въ отношението къмъ женитѣ, стадиятъ, когато на нея почнали да гледатъ като на равно съ мъжа същество. Прикята станала именно прѣдметъ за надпрѣваряне между родоветѣ⁴⁾. У родителитѣ се зачева мисълта да се даде срѣщу агърлъка нѣкой други еквивалентъ. По този начинъ става и не толкозъ обидно отстъпването на дъщерята срѣщу цѣна, за пари. Той взима, но той връща, въ дрѣхи, въ други цѣнности ли, но той връща, въ нѣкои дори случаи той връща повече. Той почва да дава не вече една само часть отъ *preŋium'a*, не само часть отъ нашия агърлъкъ, не само единъ кебинь, но нѣщо много повече: редомъ съ прѣмѣната

¹⁾ *Shulte*, H. du dr. 504; *Brunner*, Schoeffenbuch, art. 191, 194, 201.

²⁾ Думата *кебинь*, която се срѣща въ народния говоръ въ Ст.-Загорско и другадѣ, е татарска и отговаря на *калма* или *идара* на итѣкои горци. У насъ обаче тя има специално значение — оная часть отъ агърлъка, която се дава за прѣмѣна на булката.

³⁾ Смирновъ, Очеркъ, 179.

⁴⁾ Смирновъ, *Ibid.* — Кавелинъ, IV. стр. 177, 178.

се явяват сѣдове, друга покѣщнина, а най-сетиѣ извѣстни имоти. Съ даването тѣзи имоти се е достигало и друга цѣль. Достигало се да се направи дѣщерата участница въ бащиното наслѣдство¹⁾. Тя пакъ не наслѣдва бащиния на общо основание, но чрѣзъ тоя избѣколенъ пѣть тя получавала една компенсация за своето лишаване отъ правото да наслѣдва. Въ всѣки случай тукъ ще се е намѣсило и съревнуванието и голѣмството. Родителитѣ на момата при тоя случай явно се исочвали своята честь, богатство, достоинство прѣдъ роднинитѣ на мъжа ѝ, като давали за нея голѣма прикя²⁾. И до сега прикята служи за прѣдметъ на похвала. И въ нашитѣ, както и въ рускитѣ пѣсни, които придружаватъ свадбата, особно около момента на прѣнасяне дрѣхитѣ на момата въ къщата на момъка, возителитѣ и дружината съ тѣхъ обръщатъ внимание, че возятъ моминъ чевизъ. Въ България не на едно мѣсто и до сега прикята се нарежда въ особна стая у момини до прѣвозването ѝ у момкови, и тамъ идватъ всички близки и далечни да погледатъ, каква голѣма и хубава прикя ѝ приготвили родителитѣ ѝ. Този обичай сѣществува и въ Русия и въ други славянски народи³⁾.

Въ Атина и Римъ, казва Летувно, се опитвали да дадатъ на омѣжената жена по-малко принижено положение и за това се ограничавали просто да противопоставятъ на паритѣ пари, и измислили *доталната*, прикъвнатата, женидба.⁴⁾ По тоя начинъ и тамъ се е погледвало на първата приданъ отъ бащина страна като на единъ цѣвненъ привосъ, който бащата давалъ за да закрие по тоя начинъ обидното продаване на дѣщеря си, което я приравнявало на робиня, животно, вещь

И Боше въ своитѣ изслѣдвания на староелинското брачно право намѣрва произхождението на даването отъ бащата прикя *proix* въ оная *ѣдъж*, които момъкътъ му давалъ за дѣщеря му. „Бащата, казва той, когато вече не продавалъ дѣщеря си и купуването вече станало символическо, не я оставялъ да иде отъ къщи, безъ да ѝ даде нѣкои подарѣци за доказателство за своята обичъ“. Прави се догадка, съ доста

¹⁾ *Bechmann*, (Das Römesch. dotalrecht, 1867, p. 37) и *M. Voigt* (Das jus naturalae II. 717) мислятъ, че въ римската женидба *cum manu*, прикята (*dos*) е била еквивалентъ на правата, които дѣщерата губѣла върху бащиното наслѣдство. Какъ приема това за възможно, ако и не характеристично. *Ciq.* o. c. 231.

²⁾ *Бавелинъ*, *Сог.* IV. 177—178.

³⁾ *Смирновъ*, 179.; — *Терещенко* II. 159.

⁴⁾ Вж. *L'évol. du mariage.* p. 150.

вѣроятностъ споредъ насъ, че $\dot{\epsilon}\delta\nu\alpha$ -та, бидейки давани на бащата, не вече като истинска покупна цѣна на момата, но повече като капаро и като еквивалентъ за дѣто бащата оставя годишнику властта на кириоса върху жената, се пращали на тоя послѣдния и давали на годишника като $\mu\epsilon\lambda\lambda\iota\varsigma$. Първобитното схващане на женидбата, гледано като купуване и продаване, като отслабвало даванитѣ отъ годишника цѣнини вещи, изгубили полска своето значение, когато, прикята, давана отъ бащата се развила прогресивно, и, най-сетнѣ, станала институция, която се срѣща въ атическото и римско право¹⁾.

Вѣроятно тия съображения сж докарали и до измѣнението на самото название откупъ, купуване, агърлъкъ, бащина правда, въ други, които почватъ да напомнятъ нѣщо, що се дава не за бащата, не за купуване момата, а за да се дари ней: за прѣмѣна, за спашъ,²⁾ или пъкъ за да обезпечи подарѣцитѣ на моминитѣ роднини: *παυσι*, *обуща*³⁾. Това ново название се срѣща много често въ повечето записани отъ мене народни обичаи по агърлъка.

Нѣщо повече. Мевѣ се струва, че чисто българското название на агърлъка, което се тува въ Трънеко, Граховско и изобищо въ цѣла Западна България — именно названието *придѣ* вече заключава въ себе си доста изразно пояснение на станалата еволюция. Момкътъ или момковитѣ даватъ *придѣ* или за придѣ, т. е. цѣната за онаи прибавка, онова юсте, което взиматъ заедно съ момата — за приданѣта (чеиза, зестрата, прикята).

Проф. М. Ковалевский сжщо така мисли, че като се е прѣкратилъ обичаятъ агърлъкъ или вѣното, то не е слѣдвало непрѣмѣнно и прѣкращението на подарѣцитѣ и разносцитѣ, които сж давали моминитѣ, било отъ самото вѣно, било отъ себе си, за да ѝ доставятъ други цѣнности: дрѣхи, робини, добитъкъ. Тѣзи подарѣци, казва той, които сж замѣнявали за дѣщерята отдѣлянето изъ бащиния имотъ, се слѣли отсетнѣ въ едно съ тѣзи, които били давани отъ момата изъ бащини ѝ имотъ въ полза на годишника ѝ. Въ резултатъ се лява учрѣдението на приданѣта (прикята) като плата, правена вече на невѣстата, а чрѣзъ нейното посрѣдство и на мъжа ѝ, отъ тази

¹⁾ Beauchet, o. c. I., p. 117—119. — Споредъ Шоманъ, ако и въ началото тѣзи цѣнини вещи $\dot{\epsilon}\delta\nu\alpha$ да сж били покупна цѣна, били по-малко подарѣкъ на годишника, а повече обезщетение искано отъ годишника за прикята, колто той разчиталъ да получи. *Schoemann, Antiquités grecques, Trad. Geluski, p. 59.*

²⁾ Мсб. II. 24. 49.

³⁾ Ibid.

челядь, въ която тя се е родила и порасла. Въ нѣкои законода-
тельства двата елемента, изъ които се е развилъ институтътъ на
приката за момата още запазватъ своето отдѣлно сществуване.
ване. Това може да бѣде доказано частно за руското брачно право,
въ което редомъ съ прѣдбрачните приноси, правени отъ момкови
за накити на невѣста и на свадбени разноски, ние срѣщаме и при-
данъ или „отдѣлине“ съ характеръ на платежъ, доставяно на мо-
мата отъ нейнитѣ роднини, което отдѣлине обикновено отговаря
на частята, що би имала право да получи дѣщерята слѣдъ смъртта
на баща си отъ негова имотъ.¹⁾

У насъ, въ България, ако сѣдимъ по събранитѣ отъ мене
свѣдѣния за обичайното народно право, може смѣло да се под-
държа сщщото положение. И наистина въ не едно мѣсто агър-
лъкътъ, веднажъ за прѣтенъ, ние виждаме отъ една страна, че моми-
нитѣ родители даватъ на момата не само прѣмѣна (чеизъ), но въ
сщщото врѣме и други имотъ, който постѣпва вече въ домакин-
ството на съпруга; а отъ друга страна момъкътъ се счита за длъженъ
и той своеврѣменно да донесе „своя дѣлъ“ за прѣмѣната на момата
и за свадбарскитѣ разноски.²⁾

¹⁾ Вж. М. Ковалевскій, Первоб. право, I. 147. 148. — Ср. Пазманъ, Обычное
право въ Россіи, стр. 60. 68.

²⁾ Вж. С. С. Бобчевъ, Сборникъ, I ч. Ср. отговоритѣ, които се отнасятъ до даре-
нията, агърлъка и приката.

Заклучение.

Агърлъкът исторически е видъ на купуването. — Агърлъкът става обуца, кожухъ. — Отъ агърлъка се дѣли кебинътъ — прѣдтеча на приката. — Изпърво приката е била само дрѣхи, послѣ — покъщнина, движимости, най-сетнѣ — недвижимости. — Агърлъкъ и Morgen-gabe. — Разлика. — Заклучителна дума.

Агърлъкътъ въ нашето сега дѣйствиеще още обичайно право ни накара да подиримъ историческото му произхождение, развитие и обновление въ миналото и настоящето. Ние трѣбваше прочее да се занимаемъ съ едно историко-правно изучаване на института.

Историята на агърлъка е и история на брачните отношения. Въ дълбоката старина на всички народи, до колкото тя е свизходителна да ни разкрие тайниците си, ние зърнахме, дѣ повече, дѣ по-малко ясни слѣди отъ общото явление: въ най-ранно врѣме мъжътъ краде, сетнѣ купува жена отъ нейните родители. Ако за това ние четемъ отъ една страна въ пометниците на семити, гърци, римляни, германци, славяни, отъ друга ние срѣщаме, че такъвъ е обичаятъ и до днесъ въ много още първобитни диви народи. Римското coemptio е било всеобщата покупка на жената въ разни форми. Но всеразпространената продажба прави своята еволюция; тя се проявява нѣкъдѣ въ други форми, които и до днесъ съществуватъ, другадѣ тѣ отетживатъ на нѣкоя неузнаваема система.

Било че купуването на жената е произлѣзло отъ откупа, който завършалъ краденето ѝ, и така се налагала спогодба и миръ между обидената, ограбената челядь и тази на грабителя; било че тоя откупъ се внасялъ като едно уравновѣсване въ разклатеното економическо положение на лишената отъ работни рѣцѣ челядь — беззъмнѣно е едно: купуването мома е било прѣзъ дълги вѣкове прѣобладаеща форма на бракъ или по-право способъ за сключване бракъ. Ние срѣщаме за това слѣди и въ славянскитѣ писмени пометници, ние срѣщаме още повече данни въ народния фолклоръ, толкозъ сладкодуменъ, не само като творчество, но и като силна логика и аргументация въ полза на изучаване типическитѣ страни на стария битъ.

За насъ българитѣ ние имаме данни прѣимуществено въ тая неизчерпаема съкровищница на народния гений, която, ако и да не сме още напълно събрали, а никакъ разработили, все е щедра въ подлагане услугитѣ си за всевъзможни етнологически, общественно-юридически и културни изучаваня.

Ако е безспорно, че кунуването на жената е била дълго врѣме обичайна брачна форма у насъ, както у всички други народи отъ арийско и неарийско произхождение, още по-очевидно е, че у насъ българитѣ то не изчезва напълно и до днесъ, макаръ и въ друга форма. Еволюцията му се развива прѣдъ нашитѣ очи. То минава въ формата на живия още агърлъкъ (придъ), върху който ние искахме по-особно да обърнемъ внимание въ тоя нашъ кратъкъ етюдъ.

Агърлъкътъ е вториятъ живъ видоизмѣненъ видъ на кунуването жената отъ мъжа. Той е комахай ли не самото кунуване, облѣчено въ дрѣхата на едно „малко“ възнаграждение, единъ абсолютно задължителенъ подаръкъ на момина баща — назованъ бащино право (бащина правдина)¹⁾. Още малко и той се диференцира до неузнаваемость. Бащата почва да дѣли, най-напрѣдъ една частъ отъ агърлъка, една третя, както въ Ст.-Загорско²⁾ и съ тая сума той приготвя прѣмѣната на годената си дъщеря, за която е взелъ агърлъкъ. По-нататкъ диференциацията се проявява още повече: момъкътъ вмѣсто да брои пари право въ рѣцѣтъ на бащата, се задължава да купи за домашнитѣ кожухъ, напуци (калеври), чезми и пр. Както самиятъ агърлъкъ, така и тѣзи подаръци сѣ прѣдметъ на специално договаряне при годежа или при оня моментъ, който прѣдшествава извършването на свадбата и който носи у насъ техническото название *занивъ* или *отлъкъ*³⁾.

Агърлъкътъ като че прѣтърпѣва въ тази си форма на задължителни дарове едно крушение. Той вече не интересува толкова много и толкова прѣко домакинътъ. Лека-полека той взима характеръ на обикновенъ подаръкъ и се слива въ другитѣ незадължителни „дари“ и „дарове“, съ които си обмѣняватъ двѣтъ страни.

Другата обаче страна на диференциацията е по-важна; тя е учрѣдението на *кебиня* изъ агърлъка.⁴⁾ Кебинътъ е истинскитѣ прѣд-

¹⁾ Чолаковъ, Сборникъ, 22.

²⁾ С. С. Бобчевъ, Сбор. I. 186.

³⁾ Чолаковъ, Сбор. 22.

⁴⁾ С. С. Бобчевъ, Сбор. I. 186.

теча на приката, на приданъта въ новия смисъл на думата, на *dos, la lot*. Ако бащата е отдѣлялъ най-напрѣдъ часть отъ агърлъка, за да направи прѣмѣна и да даде чеизъ на дъщеря си, покъсно той, и когато е взималъ подарѣкъ само кожухъ или само папуци, пакъ е считалъ за свой дългъ къмъ традицията да приготви тая прѣмѣна. А вѣроятно е и друго прѣдположение: бащата съ изминаване на врѣмето е гледалъ, че не е толкозь справедливо да се лишава съвсѣмъ неговото женско чедо, многогодишна работница, отъ имота на неговото наслѣдство. Наистина тя отива въ чужда къща; наистина тя излиза изъ подъ неговата власть, става „чуждица“, членъ на друга челядь, далечна за негова родъ, но не е ли и тя негова „плътъ и кръвъ“; не и тя ли трѣбва да помене неговото име, да почте неговата паметъ, да прѣлѣе негова гробъ? И тукъ ние сподѣляме едно мнѣние — изказано по-точно, че „може и да се мисли, какво създаването на зестрата компенсира дъщеритѣ за изключването имъ отъ наслѣдството“¹⁾.

Но тъй или иначе, ние твърдимъ, че историческото появяване на зестрата (приката) се крие въ агърлъка, респективно въ една отъ най-разпространенитѣ първоначални форми на брака, въ купуването на жената. При краденето на момата нѣма договорна плата, нѣма и агърлъкъ. Въ това сж съгласни и такива противоположни въ възгледитѣ си учени като рускитѣ Кавелинъ и Ефименко²⁾. Но въ периода на купуване момата вече се забѣлѣзва за раждането на приката³⁾. Ако купуването на жената отъ мъжа е слѣдствие, стадий на еволюция отъ краденето, тъй като съ откупа се е турялъ край на свадата между двѣтъ страни, момини и момкови, то агърлъкътъ е дошелъ да смекчи това купуване. При това икономическиятъ елементъ и съображенията, че трѣбва да се компенсира изчезването изъ къщи на една работна сила чрѣзъ материални привнасяния, сж подзели и поддържали появилия се откупъ.

Нека се каже накрай, че агърлъкътъ не е *morgengabe*, както нѣкои се опитватъ да го прѣдставятъ. Послѣдниятъ — германски утренъ даръ — се дава и въ друга форма и въ друго врѣме: агърлъкътъ се услави

¹⁾ On peut penser aussi que la Constitution de la dot compensa l'exclusion de l'hérédité pour les filles, cette explication nous semble peu plausible. Статия на R. de la Grasserie. Des régimes matrimoniaux chez les peuples latins. Вж. Revue Generale du droit de la législation. et de la jurisprudence отъ 1893. Мартъ и пр. стр. 126.

²⁾ Кавелинъ, сочиненія, IV. 169. — Ефименко. Приданое по общему праву, стр. 103. Това мнѣние сподѣлятъ Bechmann и Voigt.

³⁾ Смирновъ, очеркъ, 175.

morgengebe — не; агърлъкът е задължителен, morgengebe — доброволен; агърлъкът се дава на моминитѣ родители, morgengebe се дава прѣко на булката; първиятъ е цѣна на момата и той до брачната вечерь встѣпя въ владѣние на бащата, вториятъ е даръ на булката, която има условно право върху него слѣдъ брачната ноцъ⁸⁾.

Агърлъкът се е запазилъ въ най-ясни черти и форми въ България. Нийдѣ той не е така живъ, изразно прѣдставляванъ въ народния битъ, както въ нашенско. Ето защо заслужва още и още обширни изучавания. Съ тази си студия азъ направихъ само единъ опитъ.

София, октомврий 1902 год.

⁸⁾ Подробно, изчерпателно изложение за morgengabe е направилъ проф. М. Коналевски въ втората часть на своя трудъ „Первобытно право“. Тамъ се вижда ясно, че утрениятъ даръ или обхваща елементи, които, колко и да го оближаватъ съ агърлъка, старото вѣно, но го и отличаватъ съ много вътрѣшни и външни признаци. О. Волковъ въ своитѣ Свадеб. обреди (мѣс. III. 145) съвсѣмъ невярно нарича „българ. агърлъкъ или бащино право — *замлатата за невестата* или за нейното цѣломудрие, който твърдѣ често(?) се изплаща тѣкмо подиръ фактическото влизане на младоженеца въ ролята на мъжъ“. Това „твърдѣ често“ не е вѣрно и отъ дѣ го е взелъ г. Волковъ не се знае, защото едва ли познатата цитата за агърлъка въ панагорскитѣ села е пълно доказателство: едно, защото, до колкото знаемъ, то е почти unique, а отъ друга, отъ събранитѣ свѣдѣния излезла, че агърлъкътъ трѣбва да се плаща изключително до свадбата. Morgengabe — плата за моминство е съществувала и у насъ. Ср. моята бѣл.: Материали за българ. обичайно право. Наука, 1883. V.

